مئي ١٩٣٨ع

سنڌو

ايڊيٽر:- ٻولچند وسومل، اڇپال

چندو چار روپيه

قيمت:- ڇهه آنا

ڏونگريءَ جو بال امرت

ڇا آهي؟

(١) هيءَ هڪ تمام سٺي ۽ مقوي خوراڪ آهي.

(٢) اها خوراڪ ڪمزور ۽ ضعيف ٻارن کي تندرست ٿي رکي.

(٣) هن دوا ۾ هر ڪنهن قسم جي هڏن جوڙڻ جو مادو آهي.

(٤) هيءَ دوا ٻارن کي کنگهه وغيره مرضن کان پري ڪري ڪين ڏندن نڪرڻ ۾ سهوليت ٿي پيدا ڪري.

ملي سگهندي:-

هر ڪنهن شهر ۾ هر ڪنهن دوا فروش وٽان.

☞ دي لڪشمي

[بنيا ڪيل ١٩٢٤ع ۾]

جا سنڌي حياتين جي ويمي ڪمپنين جي سرمور آهي.

تنهن کي ٣٠-اپريل ١٩٣٧ع تائين مليل

١،٥١،٠٠،٠٠٠ روپيه

[هڪ ڪروڙ ۽ ايڪونجاه لک]

بونس:-
دائمي حياتيءَ جي پالسيءَ تي **هڪهزار تي ٣٠ روپيه ساليانو**
مدي واريءَ پالسيءَ تي **هڪ هزار تي ١٦ روپيه ساليانو**

ڪليمن جي تڪڙي نيڪال ڪرڻ ۾ مشهور، جنهنجون برانچون ساري هندوستان، برما ۽ سائوٿ آفريڪا ۾ آهن.

ڪراچيءَ ۾ بندر روڊ تي ڪمپنيءَ لاءِ عمدي چئه ماڙ جاءِ تيار ٿي رهي آهي جنهن تي اٽڪل پنج لک روپيه خرچ لڳي ويندو.

وڌيڪ حقيقتن لاءِ لکپڙهه ڪريو:-

برانچ سيڪريٽري

لڪشمي انشورنس ڪمپني لميٽيڊ

بندر روڊ ڪراچي.

جي - بي - منگهارام ڪمپنيءَ جون

ٿري MMM ايم

MMM EXTRA STRONG

جوهر جون ٽڪيون

پيٽ جي سور وانيءَ بادي ۽ پيٽ جي ٻين بيمارين لاءِ اڪسير آهن

بيشڪ !

ٿري ايم M.M.M.

جوهاري ٽڪيون

مفيد ثابت ٿيون

چڪيون آهن

جي - بي - منگهارام جا بسڪوٽ ڪيئن جهڙا آهن سهڻا ٿورا آهن ڪائڻ ۾ سوادي ۽ ڪڻا قوت بخش ۽ هاضميدار. انهيءَ ڪري ئي ڪمپنيءَ کي جدا جدا نمائشن تي سونا ٻلا ۽ سونا سرٽيفڪيٽ انعام طور مليا آهن .

هميشه خريد ڪريو

جي - بي منگهارام ڪمپنيءَ جا اوچا سوديشي ڪنفيڪشنري

١- چاڪليٽ ۽ "J.B" مارڪي وارا ڪنفيڪشنري اوچيءَ سوديشيءَ کنڊ مان ، **ماڊرن** نموني ۾ اسٽيم جي ذريعي تيار ڪيا وڃن ٿا .

٢- ڪنفيڪشنري ۾ **گلوڪوس** (Glucose) (طاقت ڏيڻ واري شيءِ) 40% (چاليھ سيڪڙو) ڪم آندو وڃي ٿو ۽ جنهن ڪري هي ڪنفيڪشنري کائڻ وارن کي ڪڻا طاقت بخشيندڙ ۽ هاضمو سڌاريندڙ ثابت ٿيا آهن .

٣- **اسينس** (Essences) تمام اوچي (Quality) **ڪوالٽيءَ** جا ، تازن ميون جي خوشبوءِ پيدا ڪندڙ ۽ (Harmless Vegetable Colours) يعني **مٺا رنگ** ڪم آندا وڃن ٿا ، جي تندرستيءَ کي ڪوبه نقصان نٿا پهچائين .

٤- "J.B" مارڪي وارا ڪنفيڪشنري هندوستان ۾ سڀ کان سٺا ۽ لذيذ ثابت ٿيا آهن . جنهن لاءِ سونا سونا ٻلا ۽ سرٽيفڪيٽ انعام مليل آهن .

جي - بي منگهارام اينڊ ڪو

هاءِ ڪلاس ڪنفيڪشنري ۽ بسڪوٽ مئنيو فئڪچررس

سکر (سنڌ)

فهرست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحه
١	ڪافي	بيڪس	١
٢	خواجه حافظ شيرازي	پروفيسر ايل - ڊي - ڪيسواڻي	٣
٣	موت کان اڳ مر (شعر)	سوامي بوڌراج صاحب	٧
٤	ڊاڪٽر گربخشاڻي وارو رسالو	پيرومل مهرچند آڏواڻي	٨
٥	ڳوٺن جو سڌارو (شعر)	شريمت ڪشنچند بيوس)	١٦
٦	دل اندر (شعر)	منگها رام شيوڪرام (مستان)	١٧
٧	علم جي ضرورت	پرڀداس پيرومل آڏواڻي	١٨
٨	نصيحت (شعر)	مبارڪ علي (مبارڪ)	١٩
٩	شڪونتلا ناٽڪ	منوهرداس ڪوڙومل ڪلاڻي	٢١
١٠	همت وارو ديوتا	شريمت نرسنگهه لعل پاڻيا	٢٥
١١	بدريناٿ ياترا	ولڀداس چوليلعل پروهت	٢٩
١٢	چترياڻي جي ترار	لکميچند - ٽي - روپچنداڻي	٣٣
١٣	جواني جي ڪهاڻي	... ...	٤٣
١٤	اخلاق جي پابندي	مهاتما موهنداس گانڌي	٤٥
١٥	ايشيا کنڊ جي سجاڳي	مولاني شيداني	٥١
١٦	پوليس ۽ سڳنڌ	هوري - جي - دريالي (دلگير)	٥٧
١٧	ساتوڪ جي رت (شعر)	ديوان گل	٦٢
١٨	١٦ اپريل	ڪنور راجيندر سنگهه	٦٣
١٩	سنڌي بيت	فقير غلام علي	٧٦
٢٠	نيوز نوٽس ۽ ڪمينٽس		٧٧

هيءَ اخبار مسٽر بولچند وسومل راجپال بي - ايس - سي "راجپال پريس" ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

اوهان ورتو آهي؟ مهاتماگانڌي ءَ جو تازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب قيمت فقط چار آنا. معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ

سال ٧] مئي ١٩٣٨ع [انڪ ٧٧

ڪافي

ٻلبل ٻون ٿيا ٻورڙي - سڄڻ سدا هي سورڙي

١- جوشون جگر ويڙو جلي - ڪنهن کي سليان دل جي ڳلي
سوري سڄڻ چاڙهيو هلي - جنهن چاڙهيو منصور ڙي

٢- ڪنهن ڳالهه کون ويڙهن چڏي - گولي نه نئي پنهنجي گڏي
هٿ هٿ آهيان لنهنجي لڏي - چيڏڪ ڪيو آهه چورڙي

٣- دم دم سنڀاريان ساهه سان - جاني جدا ڪيو ڀاڳ ڪان
هڻ هڻ نه گهر جي هٿن اوهان - جو ڏئي درد وڃن دورڙي

٤- طعنا لنڪا سڀڪو سدا - ڏي عشق وارن کي ادا
مهڻا ملامت جڳ سدا - سي سڀ مونکي منظورڙي

٥- بيڪس ملائيم ٻار سان - هوندي مڃي منٺار سان
دلڙي پنهنجي دلدار سان - جنهن لئي ٿيس مشهورڙي.

[بيڪس]

خواجه حافظ شيرازي

ليکڪ:- پروفيسر ايل. ڊي. ڪيسواڻي، ايم. اي.

ايران جي شاعرن ۾ خواجه حافظ سدائين مشهور ۽ ممتاز رهندو، سدائين سندس ساز ۽ سرود روح کي راحت بخشيندا رهندا، سدائين سندس ڪلام جي قدر، سندس ٻاٽيءَ جي پرينتا عجيب امنگ اڀاريندي رهندي ۽ جو ته هن اهڙي لاٽ لنوي ۽ اهڙا سر آلاپيا جنهن لڪل شڪتي اڄ به اُن جون ڳنڍون ڀيڄي لنواري ۽ رڳن کي رباب بنائي روح ۾ واجٽ پيٺي وڄائي. سندس همعصر نظم نويسن ۾ به ڪي اهڙا موجود هوا جي پنهنجي زماني جا روشن ستارا هوا مگر منجهن به حافظ جو تاب ۽ تجلي سج چنڊ جي منزل کان مٿي هوا. امير خسروءَ جي غزل تصنيف ڪيا آهن تن ۾ به هڪ عجيب سوز ۽ صدق، هڪ دلگدازيءَ جو راز موجود هو. *عمر خيام جي رباعيون پنهنجي شعر ۾ قلم بند ڪيون تن حسي سونهن جي ساک به سنسار ۾ پريندو. جلال الدين رومي جو ايران جي صوفي شاعرن جو سرتاج ڪري سمجهجي ٿو انجي ڪلام ۾ به جي روحاني راز ۽ حقيقي رمزون سمايل آهن، جي نوراني نڪتا مجسم ٿيل آهن سي عالم آشڪار آهن. هن ٻرير جي مهوان ۾ اولهيون لهيون هنيون.

”ويو جو عشق ڏي منهن ڪاٺي ڏيئي،
تنهن سچن سه ڏي ڪڍيون پاتاران پيهي“

مگر حافظ جي ڪلام جي خوبي ۽ خمار بلڪل نرالا. حسن ۽ عشق جي صورت نقش ڪرڻ ۾ هن ڪمال جي ڪمائگري ظاهر ڪئي. حافظ پنهنجا ويچار، پنهنجي جان ۽ جگر جا جذبا، پنهنجي روح جي رڳن جا راز، هڪ حيرت انگيز عبارت جي وسيلي پڌرا ڪيا، مصور ڪيا، اُسرائيءَ ڪيا. اها عبارت سليس ۽ روان هئي مگر هڪ عجيب چترڪاري، هڪ اڻ لکي ادبي صنعت گري، هڪ باريڪ حسن جي اظهاري موجود هئي جا اڄ به آهستي آهستي دل ۾ پئي ڏاري. سندس ڪلام جي طرز کي پارسيءَ ۾ ”سهل ممتنع“ چئجي يعني سرسري طرح آسان مگر نقل ڪرڻ ۾ اوکي. ان حسن ۽ لطف جا مثال حافظ جي هڪ عام غزل جا ٻه مشهور معروف بيت عرض رکجن ٿا جي گهڻن جي واتان وهيا هوندا.

اگر آن ترک شيرازي بدست آرد دل مارا
بخال هندويش بخشم سمرقند و بخارا را
غزل گفتي و در سفتي بيا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشاند فلک عقد ثريا را.

لفظ سولا، مگر واه جا ڪلام جي نزاڪت ۽ جهانگيري سمايل آهي سچ ڪو اهو سولو سرس، اهو لوانو، اهو جادو، وچن جي وسيلي ميسر نه ڪري سگهندو.

زماني جي انقلاب لئي هڪ غزل ۾ هي بيت چيو اٿس جنهنجو ڏاڍو پارکو ٿي ڪي سگهندا.

سزدم چو ابر بهمن که برين چمن بگريم
طرب آشيان بلبل بنگر که زاغ دارد

وري سندس سوز جي صدا، سندس اکين جي آه زاري، سندس برھ جي بيقراري ڪهڙي نه لطف سان هيٺين مصرعن ۾ آلاپيل آهي.

بلبلي برگ گلي خوش رنگ درمنقار داشت
واندران برگ و نوا خوش نالهاي زار داشت
گفتمش در عين وصل اين ناله و فرياد چيست
گفت مارا غمزه معشوق در اين کار داشت

پرم جو پرلاءُ جو انهن بيتن ۾ ٻوٽل آهي سي پارسيءَ جا پارکو سولائيءَ سان سهي ڪري سگهندا. ساڳيو خيال هن نظم ۾ به مصور ٿيل آهي.

نه صبر با او نه بي او نه تاب وصل دارم نه طاقت جدائي

ڪلام جي نقش نگاري جا انهن بيتن ۾ سمايل آهي تنهن جا بحث به اهترو چوٽو پوندو نه اکو آسان مگر سندن گهڙت ۽ ترتيب ۾ هڪ سوکيم سوپيا سمايل آهي جنهنجو تاثير سريلو ۽ سوزوارو آهي ۽ جنهنجي صنعت من کي مجنون ڪيو ڇڏي.

مستيءَ ۾ مخموريءَ جون خاصيتون جي سندس ڪلام ۾ وينديل آهن تن جا ساکي به سندس ڪيئي بيت ۽ غزل آهن. جن نه

من ترڪ عشقبازي و ساغر نمي ڪنم
صد بار توبه ڪردم و ديگر نمي ڪنم
شيخم به طنز گفت حرام است مي مخور
گفتم که چشم و گوش به هر خر نمي ڪنم

ٻيا

معني آب زندگي و روضهٔ ارم
جز طرف جويبار و مي خوشگوار چيست
زاهد شراب ڪوثر و حافظ پياله خواست
تا در ميانه خواستهٔ ڪردگار چيست

ٻيا

بر سر تربت ما بي مي و مطرب منشين
تا به بويش ز لحد رقص کنان بر خيزم

مگر مذڪور صنعتون جنهنجي حقيقت مون ڪن ٿورين سندن (Quotations) سان اوهان کي سمجهائي آهي سي فقط ”مشتي نمونه خروار“ آهن. انهنجي باريڪ ۽ اونهي اپٽار هڪ ليک ۾ ختم ٿي نه سگهندي. تنهڪري هت ڪجهه سندس جيوت جي واقعن جو وستار به ڪندس.

خواجه حافظ شيرازيءَ جو تولد (جنم) شيراز ۾ چوڏهينءَ صديءَ جي شروع ۾ ٿيو. ننڍپڻ ۾ ئي سندس آئينده جا آثار منجهس پرگهٽ ٿيا جو فقه يعني مذهبي علم جي واقفيت ۽ لياقت ايتري قدر حاصل ڪيائين جو کيس استادن کان شمس الدين (ڌرم جو سورج) جو لقب عطا ٿيو. قرآن ڪنٺ ڪيائين جنهنڪري ”حافظ“ نالو عنايت ٿيو.

نديدم خوشتر از شعر تو حافظ
بقرآني که اندر سينه داري

وڏي عمر ماڻيائين ۽ پنهنجي وقت جي اميرن ۽ شاهن جا انعام ۽ اڪرام حاصل ڪيائين. مگر تنهن هوندي به اوستائين ڪي ڏاڍا ڏکڙا ڏٺائين، ڪي ڪشت ڪاٽيائين جن منجهس اورچائي ۽ التماس جا سلسلا پيدا ڪيا. پڻس ميان بهاالدين سنڌس ۽ پاڻ لاءِ گهڻو ڌن ميراث طور ڇڏيو مگر سندس بلند پائرن اينگي رحمت هلي، اها دولت اف ڪري ڇڏي ايتري قدر جو ڪين ڪشتي ڪٽي در در پڪڙو پيو. حافظ به ان ڏک ۾ ساڻن پڳي پئي ٿيو. مگر ڪجهه همت جو پورهيو ڪري ان ڪمائي مان علم به حاصل ڪيائين ۽ پنهنجي مڪتب ۾ اهڙو پورڪو ثابت ٿيو جو مٿيون 'شمس الدين' جو خطاب مٿس عطا ٿيو. مگر تنهن پڄ ۾ ٿي منجهس نظم ٿو پسي ۽ جو نينهن اٿپن ٿيو. اگرچه شروعاتي ڪلام ڪچو ۽ الوٺو هوس، تنهن به شعرگوئيءَ جي مشق نه ڇڏيائين، تان جو آخر شاعري الهام منجهس پيدا ٿيو ۽ رفته رفته سندس ڪلام سهڪ، سوادي ۽ رسيلو ٿيندو ويو. تصوف جي تاب منجهس عشق جي آتش اٿاري جنهن باقي به سندس نظم جي رونق ۽ لطافت وڌائي. حافظ جي شعر ۾ شاخ نبات جو ذڪر آهي. ايراني نڪته نگار روايت ڪن ٿا ته ان عورت سان حافظ جو نينهن جو ناتو هو ۽ ڪيئن غزل انهي عشق جي اظهار ۾ لکيائين. اڄ ڪلهه جا ڪي 'نڪته ڪار' انهيءَ ارث (افسير) کان انڪاري آهن. هو 'شاخ نبات' کي حافظ جو محبوب نٿا سمجهن. انهن جي تشريح آهي ته 'شاخ نبات' جي تشبيهه حافظ پنهنجي قلم ۽ ڪلام جي مزاج ۽ نزاڪت نسبت استعمال ڪئي آهي. مگر حافظ صوفي هو ۽ سندس پورهيا واٽن ۾ جا مستي مجسم آهي سا ڪنهن معشوق جي ترغيب، ڪنهن بوتم جي پرپرڙا کان هرگز هستي ۾ اچي نٿي سگهي. معشوق صوفي شاعرن جو سرتاج ٿئي ٿو ۽ منجهن عشق جو الهام اٿاري ٿو. صوفي محبوب جي رنگ ۾ رڱجي اهي عشق جا الاپ ڪين جي جسم ۽ جان ڪي حلايو ڇڏين. معشوق ڪين مؤلا کان به مٿي آهي. اهو ڪعبو، اهو قبلو ٿي سندس نقطه نگاهه کان سجدي جو لائق آهي.

ڪهاحق نی کرو سجده کها مجنون نی ابهون تڙ
ميرا سجده هيءَ ليلیٰ کو او کيا اس سی بڙا هوگا

اهي عاشق نه شاعر معرفت جون سڀ منزل معشوق ۾ پائين ٿا.

"ملڪوت جبروت معشوق ۾ ناسوت لاهوت معشوق ۾
هاهوت 'هو. هو' خدا جو مڪان
خدا جي خدائي به معشوق ۾"

منهنجي وطن جي معروف شاعر بيدل هيءُ سر آلاپيو آهي، جنهنجو تراتو هرهڪ 'عشق آزموده' انسان جي تن من جون تندون تنوار پيندو.

بزرگيءَ کان پڇي 'بيدل' دلڙيءَ جا رنگ رلاياسين
بره جا بار بدناميون چمي چشمن تي چاياسين

حافظ به هڪڙو اهڙو سمانتر (Parallel) سرود سٽايو آهي جو هن طرح آهي.

گرچه بدناميست نزد عاقلان
مانمي خواهيم ننگ و نام را
شاعر مي در ڪف و ناز سر
بوڪشم ايسن دلق ازرق فام را

اهڙي متوالي پريم واٽ-ي، تنهن جي لها نئين جي چرڪ نسواءِ ڪهڙو ڪوي اچارڻ ڪري سگهندو؟ معشوق منصور "انا الحق" جو دم هڻايو، ۽ عجيب امنگ اڀين ڪري شمس تبريز جي اندر مان ”هي“ آلاپ الاپيو.

تو بدين جمال و خوبي بطور اگر خرامي
”ارني“ بگويد آنڪس ڪه گفت لن تراني

ان ست جي تفسير هن طرح آهي ته جڏهن حضرت موسيٰ ”طور“ جي جبل تي ايشور درشن جي طلب ڪري چيو ته ”ارني“ (پنهنجو درشن ڪراءِ)، تڏهن کيس جواب مليو، ”لن تراني“ (يعني اسان مونکي ڏسي نه سگهندين جو ته منهنجو جمال ۽ جلوه جسمي اکين کي جلائي ڇڏڻ وارو آهي). اهڙو جلوه افروز الله به (شاعر ٿو چوي ته) جڏهن منهنجي معشوق کي ڏسندو تڏهن کيس اکير سان چوندو ته ”ارني“ يعني پيارا پنهنجي صورت ته ڏسار. اهڙا آتشي الفاظ بره جي باه ئي پڙڪائي ٿي پيدا ڪري، ۽ نه ٻي ڪا آتش. شاعر حافظ اهڙا مستانا ۽ من موهيندڙ غزل ڪٿي نه هيا؟ سواءِ ڪنهن محبوب جي اڪريص ۽ اڪريڪ جي، حافظ جي ڪلام ۾ آها اتش، اهو جذبو، اهو انساهه هرگز نه اچي ها جو هاڻسيءَ جا ”پڙهاڪ“ سندس پريم واٽيءَ ۾ پسن ٿا. سو ”شاخ نبات“ نه ته ٻئي ڪنهن محبوب ٿي سهي مگر ڪنهن ”دلبر“، حافظ جهڙي باٽيءَ ۾ اهو ”دم عيسيٰ“ ڦوڪيو هوندو جنهن سندس باٽيءَ کي امر ڪيو آهي.

پڙهندڙن، معاف ڪجو، عشق جي نوعي لي ٿوري ٿي در وجي پيس، مگر ساوڌان ٿي وري واپس ٿو وران ۽ حيرت انگيز حافظ جي ڪهڙي ڪهاڻي هڪ ٻن وڏيڪ حقيقتن سان اوهان جي اڳيان عرض ٿو رکان.

حافظ هڙا مستانا ڪلام چيا ۽ بيخودي ۽ جا اظهار ظاهر ڪيا مگر نه به سندس جيوت گهڻ وقت تائين هڪ ساڌارڻ جيوت هئي. هو قلندرن وانگر دربدر ڀٽڪي پنهنجي زندگي بسر نه ڪئي. پگهر جي پورهئي سان پيٽ قوت حاصل ڪري سنسار کي اهو ثبوت ڏنائين ته هيءَ جيو جڳ ۾ رهي به جڳ کان نيارو رهي سگهي ٿو. ”جڳ ۾ جڳ جهڙو ٿي بنا چاهه چاي“ سگهيو. هن نظاميه مدرسه بغداد ۾ جو سندس هڪ موبيءَ، ”حاجي خوام الدين“ جو برپا ڪيل هو، ڪجهه وقت مدرس ٿي وقت گذاريو. فقه يعني مذهبي عقيدن تي ڪي وعظ ڪيائين. سنساري سنبنڌ به ڪيائين. سنتان ٿيس ۽ عيالدارن جا دک سک به پيش آيس جنهن شاعراڻي ذڪر سندس نظر کي انسانيت ۽ همدردي جي رنگت بخشي ۽ سندس غزلن جي مضمونن جو ”اوڪاش“ يعني دائيرو وسيع (ويڪرو) ڪيو. گهڻي تفصيل سان جيڪر انهن حقيقتن جو وستار ڪريان، ڪين جيڪر سندن ۽ ساکين (Quotations) سان ٿوراڙ ڪريان، پر وقت ۽ جاءِ (زمان ۽ مڪان) قلم کي ڦابو ڪن ٿا، جنهنڪري ڪلام قطع ڪرڻو پوي ٿو.

مگر حافظ جي مذهب لئي ڪجهه حرف ضرور لکڻ کپن. ڪي چون ٿا ته 'شيعو' هو ۽ ڪي جزوي ڪيس سني ٿا سڏين، جا سندن اثبات ناثابت آهي. مگر حق حقيقت هيءَ هئي ته حافظ 'عشق جي مذهب' جو قائل هو. خسرو چيو آهي ته:

"کافر عشقم مسلماني مرا درکار نيست
هر رگ من تار گشته حاجت زنار نيست"

رومي چيو آهي ته:-

"مذهب عشق از همه دينها جدا ست
عاشقان را مذهب و ملت خدا ست"

حافظ چيو آهي ته:-

"جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه
چون نديدند حقيقت ره افسانه زدند".

دين جي ظاهري سمجهاڻين کان بيزار ٿي، حافظ صاف صاف لفظن ۾ چئي ڏنو ته پريت جي پرت ئي دين جو مفصل مقصد آهي.

اهو رايو هن هڪ بيت ۾ قلم بند ڪيو آهي. جنهنجي مصرعن ۾ مان هڪ غير معمولي موج محسوس ڪندو آهيان.

چند گوئي اي مذکر شرح دين خاموش باش
دين مادر هر دو عالم صحبت جانان ماست

انهن مصرعن ۾ مولوي 'رموز بيخودي' جو مزو ايندو آهي. پڙهي پڙهي پيو پڙهان. بيخوديءَ مان ساوڻ ٿي وري پيو اهي اکو اچاريان. چا ته منجهن لطف، چا ته سوز سمايل آهي- پڙهندڙ اوهين به منهنجي نقطه نگاهه سان نهاري، "ان امرت رس جو پان ڪريو" ته وجد ۾ اچي چوندا ته "جن چاکيا سي نهين لڀتا لي" اهڙو هو عشق جو مذهب، جنهن حافظ جي زندگيءَ کي منور ڪيو ۽ جنهن سندس غزلن کي 'السِتي لاٽ' بخشي. وري حافظ کي قدرتي نظارن لاءِ به عجيب اڪير هئي. شيراز جي منظرن ۽ گلڪارين ۾ جنت جو جلوو ڏسيائين ۽ انهن جو اظهار ڪيائين.

بده ساقي مي باقي که در جنت نخواهي يافت
کنار آب رکناباد و گلگشت مصلي را

انهن خصوصيتن کانسواءِ وطن خواهيءَ جو گڻ، خوش طبعيءَ ۽ ظرافت جون خاصيتون سندس شعر ۾ سمايل آهن جي دفترن دوارا حافظ جا شايق پروڙي سگهندا.

اهڙو هو عاشق شاعر ايراني شاعرن جو سرتاج حافظ شيرازي. سندس فاني جسم ۱۴ صديءَ جي آخر ۾ سنه ۱۳۸۹ع ۾ عدم ڏانهن راهي ٿيو. مصلي جي گلزار ۾ کيس دفن ڪيائون ۽ سندس مقبرو ناهي 'حافظيه' جو نالو مٿس ڏنائون. حافظ اڳڪٿي ڪئي هئي ته اگرچ کيس ڪي ڪافر ڪري لنڊين ٿا (اوهين ڪندا) ته به وقت سر لکين هزارين عاشق کيس پير ڪري پوڄيندا ۽ سندس قبر اڳيان سر نوائيندا. ٿيو به ائين آهي. اڄ تائين ڪئين مستانا عابد سندس مزار لئي وڃي زيارت ڪن ٿا. جيڪڏهن پڙهندڙن مان به ڪن کي ان زيارت جو شرف ملي ته آءٌ سندن ٿورائتو آهيندس جي منهنجي نياز جو نياپو الئي پهچائي منهنجي پاران به ان منور مقبري اڳيان سر نمائيندا. اهو به چاهيندا ته ان مزار مان ڪي دونهان ته ڪو نه ٿا نڪرن جو ته حافظ چيو آهي ته

بکشائي تربتم را بعد از وفات و بنگر
کز آتش درونم دود از کفن برآيد

وري اهو به جا چڱو نه ڪنهن وقت آس پاس سندس مقبري جي چوگرد زلزلو نه ٿئو ٿئي ڇو نه عاشقن جو چرڻ آهي نه ڌرتيءَ جي ڌڏڻ جا ڪي قدرتي سبب به هجن مگر سڀ کان قوي سبب اهو آهي جو مرڻ بعد به عشق جي ڪنن جا جسمي جزا پيا نچن ۽ 'پولڪنپ' جا لوڏا پيا زمين کي ڏيارين.

زمين مين زلزله آئيکا بيشک يهي يهي باعث
هزارون نازکي کشته تڙپتي هين مزارون مين

مگر مٿين زبانن بعد دل ۾ اهو اثر رهڻ نه ڏجو نه جي حافظ جو جسم دفن ٿيو نه کو سندس حقيقي هستي مٽي وئي. حافظ عاشق هو ۽ عشق وارا آدڪان انت تائين امر آهن. اهي موت جي منزل کان مٿي آهن خود سهڻي حافظ جو سوبلو سرود هن حقيقت جو شاهد آهي:-

هرگز نميرد آنکه دلش زنده شد به عشق
ثبت است بر جريده عالم دوام ما

"موت کان اڳ مر"

مرڻ کان اڳ مرڻ جي تون نه ماڻين موج سکدائي
هڻڻ مان ئي اچي تو ڏانهن هلاکي ۽ هراساني.

۱- نٿين سر ٿـــي سلو سانو امـــر جيوت ۾ اڄ آيـــو،
جڏهن ڌرتيءَ لي ئي وئي سندس مرليو جي پڌرائي.

۲- ٻڌڻ گل جيئن ڪومقل ۾ ٿئي تـو مـــان عطر پيدا،
امر هستيءَ جي گل! توکي ملـي ســاري شهنشاهي.

۳- هڻڻ تنهنجو وجهي توکي ٿو خطري مونجهه ۽ رنج ۾،
مٿان تنهنجي ٿـو ڪڙڪاني مصيبت ۽ تراساني.

۴- سدائين جئڻ جي چاهين "مان مون" کان ويهه آجو،
مڃين جيوت تو لون جنهن کي اها آهي تنهنجي ڪائي.

۵- ٻڌي تو لوهه پاڙيءَ ۾ گراني جي سبب ڪـــان ئي،
توکي پو سنڌ تارپندي تنهنجي بي هوڏ هلڪائــي.

۶- امــــر تـــون آتمـــا آهين مٺولن مـــاريو تـــوکي،
نه مڃ تون پاڙکي ڪجهه هت نه ماڻي موج مولائي.

۷- هڻڻ جي آهه سدا سامهون مرڻ جو موچـــڙو پيٺل،
هٿي سوکيم کي مٿولن کان آهي جئـــڻ سولائي.

۸- ٿئي ٿـــي اگن جل ڌرتـــي پون ۾ رد بدل پل پل،
فقـــط آڪاس جـــي هستي هر وقت ساڳيا ئـــي.

۹- امر تنهنجي آهي هستي خودي بن ٻوڌ جي بستي،
نه تو ۾ هست ڪجهه آهي نکي ڪي نيست جي وائي.

سوامي ٻوڌراج صاحب چداڪاشي

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارو رسالو

(۴)

ليکڪ:- مسٽر ڀيرومل مهرچند آڏواڻي.

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي جي "مقدمه" جي فصل ائين ۾ "شاهه جي سنڌي" جي ذڪر ڪندي ڄاڻايو آهي ته سنڌي ٻوليءَ جو بنياد سنسڪرت مان آهي؛ پر انگريزن اچي عربي صورتخطيءَ چالو ڪرائي، جا سنڌي اُچارن لاءِ ڪافي نه آهي. ٻيءَ عربي صورتخطيءَ جي ڳالهه ڪندي لکيو اٿس ته "اُهي گهڻيون خاميون رهجي ويون آهن. انهيءَ ڪري هڪ وڏو صدمو، جو سنڌي ٻوليءَ کي رسيو آهي، سو هيءُ آهي، جو ماڻهو اُنجي اصل ۽ بنياد کان اڻ واقف رهجي ويا آهن. عربي صورتخطيءَ جي واقفيت ڪري شاگردن کي، اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾، عربي ۽ فارسي ٻولين جي تحصيل ڪرڻ ۾ سهوليت ٿئي ٿي؛ ۽ ديوناگري اکرن جي سکڻ جي خطري کان، سنسڪرت ٻولي جنهن مان اصل سنڌي نڪتي آهي، تنهنجو ڪو به اڀياس ڪيو نٿو وڃي. انهيءَ ٻيپرواهيءَ جو نتيجو اهو ٿيو آهي، جو سنڌيءَ ۾ ڪا به خاطر خواهه ترقي يا سڌارو نه ٿيو آهي. علم لغات، جنهنجي رستي اها ترقي ممڪن آهي، تنهنجو ڪنهن به سماءُ نه لڌو آهي. خود سنڌي لغت نويسن به، علم لغات جي اُصولن، ۽ سنڌيءَ سان ٻين مٿان بهت رکندڙ ٻولين جي، کوجنا نه ڪئي آهي. انهيءَ سبب کان سنڌ ۾ لغتون اڌوريون ۽ خام رهجي ويون آهن؛ ۽ ڪيترن ئي سنڌي اکرن جي معنيٰ، پوري ۽ صحيح نه ڏني وئي آهي. البت ڏکي بازيءَ جي ڪمي ڪانهي. شاهه جي رسالي ۾ ڪيترا لفظ آهن، جن جي معنيٰ ته صفا اوت لي ڪئي وئي آهي. لغت نويسيءَ جا اهڙا انڌا رستا، سنڌ ۾ ئي اختيار ڪيا ويا آهن. جيستائين ماڻهو سنڌيءَ جي ٻاروليب تحصيل نه ڪندا، تيستائين ڪنهن به ترقيءَ جي اميد رکڻ اجائي آهي."

پنهنجي هن ڳالهه ثابت ڪرڻ لاءِ ڇوڪن جا ٽي مثال ڏنا اٿس ۽ لکيو اٿس ته:-

اهڙا مثال انيڪ آهن، جن جي "معنيٰ ۽ شرح" واري ڀاڱي مان خبر پئجي سگهندي.

"اهڙا ها جا ٿين، ٻري هن پنيءَ ۾."

شاهه جي رسالي جي هيءَ مصراع، جا متين مضمون جي پنيان گڏي اٿس، تنهن مان هيءَ معنيٰ ٿي نڪري، ته رڳو

سنڌ جو ٻـــروچڪلوٽي آهي، جنهن ۾ اهڙي اوندهه لڳي پيئي آهي، خود لغت نويس معنائن ۾ ههڙا هاڃا هڻن ٿا!

ڊسمبر ١٩٢٣ع ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي انهن لفظن پڙهڻ شرط ته ڪاءِ پڇي ويم. چيم ته سندس هيءَ لفظ پـــڙهي، هر ڪو چوندو ته جن سنڌي ڊڪشنرين ۽ رسالي جون لغتون ناهيون آهن، تن رڳو ته ڪي بازيءَ تي پاڙيو هو ڇا؟ موجود لغتون سچ پچ اڌوريون ۽ خام آهن ڪين؟ پروفيسر گربخشاڻيءَ جو هئن انهنکي هڪ ڏک سان ردي بنايو آهي، سو ائين ڪرڻ ۾ سندس مطلب هيءَ آهي ڇا ته سنه ١٩٠٥ع ۾، بنگال جي ورهاڱي وقت، جڏهن بمبئي ۽ مهاراشٽرا جي ماڻهن سرگواسي لوڪمانيه تلڪ جي چوڻ تي وديشي ڪپڙن جا ڍڳ ڪاهن تي ڪڻي، انهنجو وڏو اگني سنسڪار ڪيو هو، تئن اسين به سڀ سنڌي ڪوش (لغتون) ڪٺا ڪري، ڪائيءَ تي ڪڻي، "هرنامسنگهه هه" چوندا، مساڻي ۾ نيئي، اتي لنبا (لڪڙا) ڏيئي اچون، يا ڪنهن ڪشادي ميدان ۾ باهه جو وڏو مچ ٻاري، سڀ لغتون الهيءَ اگنيءَ ۾ وجهي ڇڏون "سواهه"! اهڙن خيالن اچڻ ڪا نپوءِ هر ڪنهن سنڌي ٿوري انگريزي اخبار ۾ چڱي طرح نهاريندو هوس، ته ڏسان ته هن ڳالهه بابت ڪو به سنڌي عالم پنهنجو رايو ظاهر ڪري ٿو يا نه. سنڌ ۾ پهريائين پهريائين مسٽر چيتمل پرسرام هن رسالي بنسبت ليک لکيا، پر هن ڳالهه جو ذرو به ذڪر نه ڪيائين. سڄيءَ سنڌ مان رڳو مسٽر پرمانند ميوارام هن ڳالهه بابت ٿورو ڪونگهڙو ڪيهو. سنه ١٩٢٤ع جي شروع ۾ هن صاحب پنهنجي "جوت" اخبار ۾ هن رسالي جو سمالوچن لکيو، جنهن ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي محنت جي گهڻي ساراهه ڪئي هوائين ۽ پر هن ڳالهه بابت سنهي ڇهنڊڙي به پاتي هوائينس. مسٽر چيتمل جي رانـــزني هلي پئي، ته مرحوم مرزا قليچ بيگ گڏيم. هن صاحب جي ڳالهائڻ مان سمجهيم ته ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي انهن لفظن تان دل ۾ ڪيو هوائين، جو رسالي جي لغت (لغات لطيفي) ٻاڻ جوڙي هوائين، تنهنڪري اها جلهين ٻاڻ تي تيل سمجهي هوائيـــن. مرزا صاحب اخبارن ۾ هن بابت اکر به ڪونه لکيو ۽ اکو ڪيس ڪو ڏوراپو ڏنائين ۽ بلڪ مونکي به جهلي ڇڏيائين، ته ساڻس اها ڳالهه نه ڪجو. اڄ پنهنجي پياري مرحوم دوست جو آمرا ورانگهي، هيءَ ڳالهه ڪڍي اٿم، جو ثابت ڪري ڏيکارڻو اٿم، ته ڪيس دل ۾ ڪرڻ جو سچو پچو سبب هو. هنوقت ڊاڪٽر گربخشاڻي، بمبئي يونيورسٽيءَ جي سنڌيءَ جي "بورڊ آف سٽڊيز" جو، هڪ ميمبر آهي ۽ تنهنڪري هيءَ ڳالهه سندس ڌيان تي آڻـــڻ پنهنجو فرض ٿو سمجهان، ته جن سنڌي ڊڪشنرين ۽ رسالي جي لغتن کي ٻاڻ اڌوريون ۽ خام سڏيو ائس، سي سنڌ جي تنهين ڪاليجن ۾ شاگردن بلڪ سنڌي پروفيسرن کي لاچار ڪم آڻيون پيون ٿيون، ۽ لاچاريءَ جو سبب سنڌيءَ جي "بورڊ آف سٽڊيز" پيدا ڪيو آهي.

ڪاليج ۾ سنڌي لغتون

مئٽرڪ ۾ جيڪي شاگرد سنڌي پڙهن ٿا، يا ڪاليجن ۾ جيڪي شاگرد، پارسي، گجراتي، سنسڪرت، ڪڇي ۽ ٻيون ٻوليون سکن ٿا، اُن لاءِ بمبئي يونيورسٽيءَ قاعدو ٺهرايو آهي، ته هيتريون سٽون نظم جون ۽ هيترا ڪي هيترا صفحا نثر جا پڙهن. سنه ۱۹۲۴ع کان وٺي جڏهن ڪاليجن ۾ سنڌي پاڙهڻ جو حڪم جاري ٿيو آهي، تڏهن بي. اي ڪلاس وارن لاءِ اهڙو ڪو قاعدو ڪونه ڪيو ويو ان ته سنڌي نثر ڪيترو ۽ سنڌي نظم ڪيترو پاڙهجي. هڪ لڳا شايد وهاڻيءَ کلايُن *، جو سنه ۱۹۳۲ع ۽ ۱۹۳۳ع جي بي. اي امتحان لاءِ ڪي ڪتاب مقرر ڪري، هيءَ حڪم ڪيائون ته انهن مان فقط ٻه هزار سٽون شاگرد پڙهن. وري سنه ۱۹۳۴ع ۽ ۱۹۳۵ع جي امتحان لاءِ حڪم ڪيائون، ته ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واري رسالي جي جلد ٽئين مان سر ليلا چنيسر، مومل راڻو، ۽ سر مارئي پاڙهجن ۽ انهن

* ”وهاڻي“ لفظ اصل ۾ آهي سنسڪرت لفظ ”وڌاتا“ (ورڌاتا) معنيٰ قسمت يا ڀاڳ. ”وڌاتا“ جو اُچار بگڙ جي ”وهاتا- وهاڻا- وهاڻي“ ٿيو آهي. اسين هندو جڏهن باهه، پاڻي وغيره کي مجسم Personality ڪري، اگني ديوتا، جل ديوتا وغيره ليکيندا آهيون تڏهن ”وهاڻيءَ“ کي به ديوي ڪري ليکيندا آهيون. ڪو ننڍڙو ٻار ننڊ ۾ کلي ته چئون ته ”وهاڻي ٿي کلائيس“ يعني ڀاڳ جي ديوي کلائيس ٿي. [ڀ-م-آ]

سان گڏ ساميءَ جا سلوڪ ڀاڱو ٻيون ۽ مرزا قليچ بيگ جو ڇپايل ”ديوان فاضل“ به پاڙهجن ۽ ٻيو اهو ڪونه لکيائون، ته انهن مان ڪيتريون سٽون پاڙهجن. مون انهن سڀني ڪتابن جون سٽون ڳڻي ڏٺيون، ته ساڍا چار هزار کن ٿيون! مطلب ته ٻيڻ کان به ٻاهر لنگهي ويا! شاگردن تي ڪم اڳيئي گهڻا رکيل، ويتر هيءَ وڌيل بوجو مٿان پين، ته مون اعتراض ورتو مناسب ڄاتو. پر اول پنهنجي سڄڻ ۽ پريتم سڳواسي ديوان موهنلعل دولترام آڏواڻيءَ کان سندس راءِ لکي پڇيم، جو هو صاحب ان وقت حيدرآباد ڪاليج ۾ بي. اي وارن کي سنڌي پاڙهيندو هو. ديوان صاحب مون سان شامل راءِ ٿيو، ته مون ۱۰ مئي ۱۹۳۳ع جي پنهنجو اعتراض لکي، پرنسپال صاحب کي ڏنو ۽ انهيءَ سان ديوان موهنلعل واري خط جو نقل به شامل ڪيم، جو ٦ مئي ۱۹۳۳ع جو لکيل هو. انجو سچو نقل هتي به ڏيان ٿو.

I fully agree with you as regard the proposals you are making to the University for reducing the work involved in the poems prescribed. I believe in quality rather than in quantity, and I can assure you from my experience that the 2,000 lines prescribed for the years 1932 and 1933 were not less than enough.

مون پوءِ اعتراض اٿاريو ته انهيءَ پيري ڪم گهٽايائون ۽ پر پوءِ ڪڏهن ڪٿي ڪڏهن ڪٿي ۽ هڪ سارکو قصو آهيئي ڪونه. پنهنجي ليکڻ ورهين جي آزمودي مان

چوان ٿو، ته گهٽيءَ ۾ گهٽ ته نظم جون اڍائي هزار سٽون ۽ نثر جا اڍائي سؤ صفحا يا اٽڪل ٽي سؤ صفحا مقرر ٿيڻ گهرجن. سنڌي ٻولي لاءِ هڪ جهڙو قاعدو هئڻ گهرجي. وري نه اختياري وارا جملا پاڻ واجب سمجهڻ لڳن ڪن. مون اها ڳالهه هنڪري ڪئي آهي- ڪنهن سال ڪم گهٽ هوندو، ته پروفيسر رڳو مکيه ٽڪر پاڙهيندا، ۽ پوءِ شاگردن کي چوندا، ته باقي وچي پاڻهي پڙهو، ۽ ڪجهه نه سمجهو ته بلاشڪ اچي پڇجو. شاگرد اٽڪي ڊڪشنريون يا رسالي جون لغتون وٺي ڏسندا. جن لفظن جون معنائون انهن مان ملنديون، سي ”سمت وچن“ ڇڏي قبول ڪندا، ۽ باقي جن لفظن جون معنائون نه ملنديون، تن بابت پروفيسرن کان پڇندا. خود پروفيسرن کي ڪنهن وقت ضرور پوندو ته شرٽ صاحب واري يا مسٽر پرمانند ميوارام واري سنڌي ڊڪشنري يا مرحوم مرزا قليچ بيگ واري ”لغات لطيفي“ يا ”لغات قديمي“ وغيره ڏسندا. جيڪڏهن ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي چوڻ موجب اهي سڀ ڊڪشنريون ۽ لغتون اڌوريون ۽ خام آهن ته پوءِ قانون (Ordinance) جاري ٿيڻ گهرجي، ته ڪوبه پروفيسر يا شاگرد اهي ڪتاب هرگز ڪم ۾ نه آڻي. غلط معنائن سيکارڻ کان ماڳهين نه پاڙهڻ بهتر آهي. هاڻ اچو ته ڊڪشنرين ۽ لغتن جي جنم پتري جاچون. هتي اول ڊڪشنرين جو ذڪر ڪريان ٿو. ميون جي صاحبيءَ ۾ ڪن يورپي عالمن سنڌي ڊڪشنريون جوڙيون هيون، پر هن وقت انهن جهونن ڪتابن جو سنڌ ۾ نالو ۽ نشان نه ڪونهي، تنهنڪري فقط موجود ڊڪشنرين جو مختصر احوال ڏيان ٿو.

ڊڪشنريون ڪڏهن جڙيون؟

انگريزن جي صاحبيءَ جي اوائل ۾ ڪئپٽن جارج سٽئڪ سنڌ ۾ اسسٽنٽ ڪليڪٽر هو. هن صاحب ١٨٤٥ع کان ١٨٤٩ع تائين پورهيو ڪري سنڌي گرامر ۽ ٻه ڊڪشنريون جوڙيون: هڪڙي سنڌيءَ مان انگريزيءَ ۾ ۽ ٻي انگريزيءَ مان سنڌيءَ ۾. هو صاحب سنسڪرت جو ڄاڻو هو. سندس وقت ۾ سنڌيءَ لاءِ ڪا هڪ مقرر ٿيل صورتخطي ڪا نه هئي، تنهنڪري پنهنجن انهن ٻنهين ڪتابن ۾ ماڳهين ديوناگري اکر ڪم آندا اٿين. گرامر جي ڳالهين سمجهائيندي، ڪي ٽڪون شاه جي رسالي مان ڏنيون اٿس. مثلاً ”تو اوڏا مون ڏور“. هن منجهان سمجهي سگهجي ٿو ته شاه جي رسالي جو ڪو دستخط نسخو ملي ويو هوس، سو پڙهيو هوائين. سنه ١٨٥١ع ۾ جڏهن هاڻوڪي عربي سنڌي صورتخطي جوڙڻ جو سوال اٿيو هو، تڏهن اهو ئي صاحب هو، جنهن مخالفت ڪئي هئي. سندس چوڻ هو ته سنڌيءَ جو بنياد سنسڪرت مان آهي تنهنڪري سنڌيءَ لاءِ ديوناگري اکر هئڻ گهرجن ۽ پر جنهن صورت ۾ هندو سنڌي اکر اڳيئي چالو آهن، تنهن صورت ۾ انهن ۾ لاڪنائون يا ماترائون وجهي، سنڌيءَ لاءِ صورتخطي ٺاهجي. سندس رٿ قبول نه پيئي ۽ هاڻوڪي عربي سنڌي صورتخطي جولاءِ ١٨٥٣ع ۾ ٺهي. انهي کي

غلطيون ھيون، جي پوءِ سڌاريائون ته به
اڃا ايترو ڪي خاميون رھجي ويون آھن،
جنھن ڳالھ جو ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنھنجي
رسالي جي مقدمي ۾ ذڪر ڪيو آھي.

ڪئپٽن سٽئڪ واري سنڌي ڊڪشنري
فقط اھي ڪم آڻي ٿي سگھيا، جي ديوناگري
اکر ڄاڻندا ھئا. سرڪار پوءِ انھين سنڌي
ڊڪشنري جوڙڻ جو ڪم ٽن عالمن کي رکيو:
ريورنڊ جارج شرٽ، مرحوم مرزا صادق
علي (مرزا قليچ بيگ جو مربي پاءُ) ۽
سوڀراسي ديوان اڌارام ٿانورداس
ميرچنداڻيءَ. ڪئپٽن سٽئڪ واري
ڊڪشنريءَ ۾ انھن ٽنھين صاحبن ھزارين
لفظ گڏي، اھا انھين ڊڪشنري ھاڻوڪي
صورتخطيءَ ۾ تيار ڪئي. ھيءَ ڳالھ ڊڪشنريءَ
جي ديباچي ۾ پاڻ ڄاڻائي اٿن. اھا
ڊڪشنري سرڪاري خرچ تي ١٨٧٩ع ۾
ڇپجي پڌري ٿي. انوقت مان ٻن ورھين
جو ٻالڪ ھوس. شرٽ صاحب پوءِ به ٿورا
ورھيه جيات ھو.

ھو صاحب پادري ھو ۽ حيدرآباد جي
مشن شڪول جو مئنيجر ھو. شرٽ صاحب
منھنجو ڏٺل ھو. انوقت ته جيتوڻيڪ مان
ننڍڙو ٻار ھوس، ته به سندس شاندار
شڪل، ڊگھي ۽ سفيد سونھاري (ڏاڙھي)،
جنھن ۾ ڪي ڪارا وار به ھئس،
ڪارو ٽوپلو ۽ ڪارو ڊگھو پادرين وارو
جبو اڄ به منھنجن اکين اڳيان پيا ڦرن.
ھو صاحب سنسڪرت جو چڱو ڄاڻو ھو.
سنڌيءَ ۾ پنھنجي سر ھڪ ڪتاب "اکر
ڌاتو" نالي ڇاپايو ھوائين، جو اڳي شڪولن
۾ درسي ڪتاب طور ڪم ايندو ھو. سنه
١٨٨٥-٨٦ع ڌاري مان انگريزي پھرين
ٻيو درجو پڙھندو ھوس، ۽ اھو ڪتاب
مون پاڻ به شڪول ۾ پڙھيو ھو. پوءِ به ڪيترا
ورھيه ساندهه مقرر ھو ۽ آخر ورق ورق
ٿي ويو. انھيءَ ھوندي به ياد ڪيو اٿم
ته اُن ۾ پھريائين پھريائين لکيل ھو، ته
سنسڪرت لفظ "اڪش" جو اُچار سنڌيءَ
۾ ٿوري ٿيو "اک" ۽ انھيءَ مان ٻيا لفظ به
ٺھيا آھن جھڙوڪ اکيو ۽ اکيارڙي معنيٰ
اکين جا کوھا جي اُٺن ۽ ڏاندن جي اکين
کي ڍڪڻ ۾ ھلائڻ مھل ڇا ڪي ٻڌندا
آھن. "اکڙي"، جا زالون چادر ٻيڪڻ
مھل ڪيدن ۽ "اکڙيارو" معنيٰ جو آئيندي
۾ اک ھڻي پڌائي، ته ھنڪا اپوءِ جا ٿيڻو آھي
يعني اڳڪٿي ڪندڙ يا نجومي، اھڙيءَ
ريت "الف" ڪان وٺي "ي" تائين سنڌي
لفظن جو بنياد الف بي وار اُن ۾ ڄاڻايل ھو.
ھن ريت "اکر ڌاتو" اھو جوڙي سگھندو،
جو سنسڪرت جو ڄاڻو ۽ علم لغات جو
صاحب يعني ڀاشا وگياني Philologist ھوندو.
علم لغات جو ھڪ بيھ ڀاڳو آھيئي اکر ڌاتو.

شرٽ صاحب واري ڊڪشنريءَ جي
مقدمي ۾ ٿي ڏس ته تخفيفن (Abbreviations)
ڄاڻائيندي لکيو اٿن ته "س" اکر "سنسڪرت"
لاءِ ڪم آندو اٿئون، "ع" عربي لاءِ،
"پ" پارسيءَ لاءِ، "ھ" ھنديءَ لاءِ،
"د" دراوڙي (Dravidian) ٻولين لاءِ ۽
"ت" ترڪي لاءِ وغيره. ڊڪشنري
کولي ڏسو ته اُن ۾ لکيو پيو آھي ته آڳڙون
معنيٰ اڳوان ۽ اڳھاٽي معنيٰ بيماري،

سنسڪرت بنياد جا لفظ آهن. انهن ۾ ٻين اهڙن سنسڪرت بنياد وارن لفظن مان "مهند" معنيٰ اڳيان، پڇنڊ معنيٰ اُچاڻ وغيره لاڙ جا لفظ آهن. ان ماڻ لاءِ "ٽوڪو" سرحد سنڌ جو لفظ آهي. گهڻا معنيٰ وڃڻ ۽ ليڙو معنيٰ اُٺ ۽ ٻيا اهڙا لفظ بلوچيءَ مان ورتل آهن. مرحوم مرزا قليچ بيگ ڳالهه ڪئي ته پاڻس مرحوم مرزا صادق عليءَ کي ڪيترن پکين، گلن، ٻوٽن ۽ وڻن جي پهاڻ هئي. اهي سڀ شرٽ صاحب کي ڏيکاريندو هو، ته هو صاحب انهن لاءِ پورا پورا انگريزي نالا ٻڌائي سگهندو هو ۽ وقتي لاٽن نالا ٻڌائيندو. اڪين سان ڏسون ٿا ته اهي لاٽن ٻوليءَ جا لفظ برابر ڊڪشنريءَ ۾ لکيا پيا آهن. اهي شرٽ صاحب جا ٻڌايل آهن. منهنجو چاچو ماستر سڀاڳند مشن شڪول ۾ ورهين جا ورهيه ماستر هو ۽ اسي ورهين جي ڄمار ۾ هاڻ چالاڻو ڪيو اٿس. اهو سرڳي ڳالهه ڪندو هو ته ڊڪشنري جوڙڻ لاءِ مرزا صادق عليءَ مسلمانن جا گهڻو لفظ ۽ اصطلاح، ۽ سرڳواسي ديوان اُڌارام ٿانورداس هندن جا گهڻو لفظ ۽ اصطلاح ڪٺا ڪيا هئا. اهي ٻئي ڄڻا شرٽ صاحب سان گڏجي ڪڏهن پسارين، سونارن، واڻين ۽ ٻين ڪاسبين وٽ ويندا هئا، ته ڪڏهن ٻنين ۾ آبادگارن وٽ ويندا هئا ۽ انهن جي شين، اوزارن وغيره جون يادداشتون ڪاهي ايندا هئا. انهن يادداشتن وارا سڀ لفظ منهنجو چاچو ماستر سڀاڳند الف ٻي وارا ٻهاري ڏيندو هون. سنڌس اکر هوندا هئا جهڙا موتي، لنهنڪري انهيءَ آڳاٽي وقت کان وٺي ويندي سندس الٽ سمي تائين حيدرآباد توڙي ڪراچيءَ جي مشن هائوس وارا لکڻ جو سڀ ڪم ڪالئس وٺندا هئا. ڊڪشنريءَ لاءِ جيڪي يادداشتون ٺاهيندا هئا، تن ۾ به وقت هر هڪ لفظ جي سامهون انگريزي لفظ به لکندا هئا.

ان وقت جيڪي درسي ڪتاب توڙي سائنس جا ڪتاب موجود هئا، تن جا سڀ لفظ، ديوان گل جا گهڻا لفظ ۽ ڪيترا شاه جي رسالي جا لفظ ورتائون ۽ باقي سامي جا سلوڪ تن ڏينهن ۾ ڇپيل ڪين هئا، تنهن ڪري انهن سلوڪن ۾ ڪم آيل ڪيترا لفظ ڪونه ڏناٺون. انهيءَ ڪوٽ جي ٿوري قدر پوراٺي پوءِ سرڳواسي ديوان ڪوڙيمل ڪئي. هن صاحب ڪيترن اهڙن لفظن جي يادداشت ٺاهي، جي شرٽ صاحب واري ڊڪشنريءَ ۾ ڪين هئا. اها يادداشت پوءِ منهنجي جهوني يار ڙي مسٽر پرمانند ميوارام کي ڏنائين، جنهن پاڻ به ڏاڍي محنت ڪري شرٽ صاحب واري ڊڪشنري کي گهٽو وڌايو. مطلب ته سنڌي ڊڪشنرين جن جوڙيون سي سڀ وڏا سنڌي عالم، نه به ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي مٿن جلهيه! جلهيه لاءِ پاڻ هيءَ سبب ڄاڻايا اٿس. (۱) ديوناگري اکر سکڻ جي خطري کان سنسڪرت جو ابياس ڪيو نٿو وڃي! اهڙو خطرو لڪو ڪٿين سنڌڪ کي لڪو شرٽ کي ٿيو. ٻئي صاحب سنسڪرت جا اڀياسي به هئا. (۲) ڇي لغت نويسن علم لغات جو سماءُ ڪونه لڌو آهي! مٿي اڳئي ڄاڻايو

اٿم ته شرت صاحب "اکر ڏاٽو" ڇا هيو هو، جنهن مان ظاهر آهي ته علم لغات جو سماءُ ٿڌهن لڌو هوائين جڏهن هاڻوکي ٿهيءَ وارا اڃا ڄاوا به ڪين هئا. (٣) ڇيو اٿس ته سنڌيءَ سان ٻين مثا بهمت رکندڙ ٻولين جي کوجنا نه ڪئي اٿن! هن يا بعد به مٿي اڳيئي ڄاڻايو اٿم ته هندي، بلوچي وغيره جي سار لڌي هوائون. (٤) هڪڙيئي ڏک سان سنڌين محنت برباد ڪرڻ لاءِ ڇيو اٿس ته معنائن ۾ ڏڪا ڏنيا اٿن ۽ سنڌين لغتون اڌوريون ۽ خام رهجي ويون آهن!!! مون لکيو ڪيو آهي ته شرت صاحب واري ڊڪشنريءَ ۾ اٽڪل ويهه هزار لفظ آهن. انهن ويهن هزارن لفظن مان ويهه چوڪون يعني سواسوي هڪ هزار لفظن پٺيان هڪڙي چوڪ ڪيدي ڏيکاري ته انصاف ڪيو اٿس! هيءُ ٿيو خواهمخواه ڪنهنکي بدنام ڪرڻ. هاڻي اچو لغتن ڏي.

لغتن جا قسم

سنڌي لغتون ٽن قسمن جون آهن: هڪڙيون پارسيءَ جي اڀياس ۽ ٻيون سنڌيءَ جي اڀياس ڪرڻ ۾ مدد ڪن ٿيون. اڳي ڪتاب هوندا هئا، جن ۾ ملا ۽ آخوند پاڙهيندا هئا. پوءِ مشن اسڪول ۽ سرڪاري اسڪول وغيره کليا ۽ پر اڳوڻي حالت ڪجهه قدر پوءِ به هئي، جنهن جي مونکي به ساڃهه آهي. مان پاڻ به سنه ١٨٨١ع ۾ سنڌي پهريون درجو ٿورا ڏينهن آخوند صديق محمد جي ڪتاب ۾ پڙهيو هوس. پارسي سکندڙن جي سهوليت لاءِ اڳي ٻه لغتون هونديون هيون: هڪ دوايو ۽ ٻي سوايو (ٽوايو). دوايو معنيٰ ٻن ٻولين واري Bi-lingual لغت ۽ سوايو (ٽوايو) معنيٰ ٽن ٻولين واري Tri-lingual لغت.

دوايو

دوائي جي هر هڪ صفحي ۾ ٻه خانا هوندا هئا. هڪڙي خاني ۾ پارسي ۽ عربي لفظ الف بي وار ڏنل هوندا هئا ۽ ٻئي خاني ۾ انهن لفظن جي سنڌيءَ ۾ معنيٰ ڏنل هوندي هئي. مثلاً

پارسي عربي	سنڌي
آفتاب	سج
مهتاب	چنڊ
احسان	ٿورو
آبرو	ڀرُون

ٽوايو

ٽوائي ۾ ٽي خانا هنطرح هوندا هئا:

عربي	پارسي	سنڌي
سما	آسمان	آڀ
سيف	شمشير	ترار
شمس	آفتاب	سج

قابلن جي قابليت هن منجهان ٿي پڌري آهي، جو عربي لفظ ڌار ۽ پارسي لفظ ڌار بيهاري، انهن لاءِ پورا پورا سنڌي لفظ ڏنا اٿون ٿي. هتي به ته ڏکي پارسيءَ جي ڳالهه آهيئي ڪانه.

آمدنامو

مٿين ٻن قسمن جي لغتن کانسواءِ ٻيو هڪ ڪتاب "آمدنامو" هوندو هو. انهيءَ ۾ دوايو ۽ ٽوايو ٻئي هئا ۽ پر هن لغت جي هڪ وڏي ۽ خاص خوبي هيءَ هئي، جو

ساڳيءَ لغت جي هڪ ڏاريءَ ۾ ڪيترا پارسي لفظن رڳو سنڌي ۾ سمجهايل آهن:-

شدن - ٿيڻ (مصدر)
شد - ٿيو (زمان ماضي مطلق)
مي شد - ٿي ٿيو (ماضي استمراري)
شده است - ٿيو آهي (ماضي قريب)
شده بود - ٿيو هو (ماضي بعيد)
خواهد شد - ٿيندو (مستقبل)

هن نموني ڪيترائي فارسي لفظ الف بي وار ڏنل هئا، جن مان فعلن جي جدا جدا زمانن سمجهڻ ۾ گهڻي سهوليت ٿئي ٿي. مطلب ته لغت جي لغت ته گرامر جو گرامر! هڪڙي ئي ڪتاب مان ٻئي ڪم ٿي ٿيا. منهنجا جيڪي اهڙا ڪتاب ڏٺل آهن، تن مان ٻه ٻيا ۽ ٽيون منشي امام بخش جا جوڙيل آهن. "آمدنامہ" شاهه صاحب ميان ڏتيڏنه شاهه غوث پور (سرحد سنڌ) واري جو جوڙيل آهي، انهي صاحب کي جيتري به آفرين ڏجي ايتري ٿوري، جو شاگردن جي سهنج لاءِ اڳئين وقت ۾ ئي هيڏي ساري محنت ڪري، اهڙا ڪارائتا ڪتاب ڪڍيا اٿون. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ کي جيڪڏهن هنن حقيقتن جي سڌ هجي ها، ته جيڪر سنڌ جي لغت نويسن جي همت لاهڻي ڪين لاهي ها.

ٻيون سنڌي لغتون

مرحوم مرزا قليچ بيگ جي جوڙيل "لغات لطيفي" جهڙيون لغتون، جن ۾ شاهه جي رسالي جي اهنجن لفظن ۽ جملن جون معنائون ڏنل آهن، تن بابت ڪجهه به چوڻ کان اڳ ضروري آهي ته ٻڌايان، ته ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واريءَ رسالي نڪرڻ کان اڳ شاهه جي رسالي لئي ڪيتري قدر ۽ ڪهڙي نموني محنت ٿيل هئي ۽ اهي لغتون ڪهڙن ڏاڪڙن سان ٿهيون هيون. اهي حقيقتون ته ڪولي ٻڌائيندس، پر پاڻ ڪيتري قدر ۽ ڪهڙي نموني محنت ڪئي اٿس، سي ڳالهيون به سندس رسالي مان ئي ٻڌيون ڏيئي ڄاڻائيندس، ته پوءِ پورهئي جي ڀيٽ ڪرڻ سکڻهن لاءِ سولي ٿيندي. انهيءَ رڳو ڀيٽ ڪرڻ مان هڪ ڪارائتو نتيجو هيءُ نڪرندو، ته اسانکي آسانيءَ سان پتو پوندو، ته رسالي لئي اڃا ڪجهه وڌيڪ پورهئي ڪرڻ جي ضرورت آهي يا نه، ۽ جي آهي ته ڪهڙي؟ سنڌ جي سهنجي ڪاليجن ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واري رسالي جا ٿورا ٿورا سر بي-اي، وارن کي پوري پڙهڻ سان پڙهڻا پون ٿا، تنهن ڪري هن ڳالهه سڄيءَ سنڌ جو چرڪو ڏيان لهڻو. مون پنهنجا ڪي ضروري ڪم ڇڏي، هيءُ ليکن جو سلسلو جاري رکيو آهي، سو رڳو انهيءَ سبب، ته مان پنهنجا خيال هڪواريءَ "سنڌوءَ" جي ذريعي ظاهر ڪريان، پوءِ اڳين جي اختيار: ڀٽن چڱي لڳين ٿئن ڪن. پر اهي ڳالهيون هن هڪڙي ئي ليک ۾ پوري ڪرڻ جون نه آهن، تنهنڪري اهي ٻئي گهڙيءَ جا ڄاڻائيندس.

ڳوٺن جو سڌارو

ڀارت ۾ نئين رنگ جو آڻيندو اڀارو. ڳوٺن جو سڌارو،
هن ديش جو ٿاهيندو نمونو نئين نيارو. ڳوٺن جو سڌارو.

١. اندازو وڏو خلق جو ڳوٺن ۾ وسي ٿو. بستين ۾ بسي ٿو،
آڻيندو نوي سيڪڙي آدم ۾ اڄارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٢. اُجڙيا جي هنر هند جا ڌنڌا جي ڏکاٽا. وسريا ۽ وساٽا،
جاڳائي ووي ڌن کي جيئاريندو دوبارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٣. بي علم رهن اند ۾ خود ملڪ جي ٻڌ ڪان. اخبار جي سڌ ڪان،
تعليم ڏئي عام، ڪندو دور انڌارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٤. جانورن ۽ وڏڙن، ڇوت هوا ۽ ٻرا صفائي. بيمار ڇهڪائي،
قانون صحت سان ڪندو هيٺن کي سگهارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٥. جو ڪيمت ڪندي ٻيمت ٻڪ وانگ اُگهاڙو. جهين ۾ ڪراڙو،
ڪڙميءَ کي ڏئي قوت ڪندو ٻرد ٻتارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٦. پنچايت ۾ جا لنگد لي قوت تي آڻي. چڪتاڻ ۾ ٿاڻي،
ميلاپ محبت سان ڪندو لڙهڪان ڪنارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٧. منو رلي غلامي ۽ جي هٿا ٿيندو وڏيا سان. سوراج سکيا سان،
آزاد خيالي ۽ جو وڃائيندو اهنارو. ڳوٺن جو سڌارو.

٨. **بيوس** تي چڙهي ڏيندو جڏي رسم پراڻي. بيڪار سا جاڻي،
برباد ڪندو وقت ۽ پئسو نه ٻيارو. ڳوٺن جو سڌارو.

شريمت ڪشنچند تيرٿداس کتري، [بيوس]

دل اندر

ٿي لڪل دائم رهي هڪ چمتڪاري دل اندر،
جڳت کي پرڪاش ڏي سا جوت جاري دل اندر.
١- جيئن رهي پٿرن منجهه پرسون ۽ ماڻڪ لعل،
چمڪندڙ تيئن ٿي رهي هڪ لال پياري دل اندر.
٢- ڪاڻ ڪستوريءَ رهي جيئن * مرگ معدي جي اندر،
مشڪ جو مهراڻ تيئن هڪ نروڪاري دل اندر.
٣- جا هماچل جي اتاهين چوٽ پربت مان وهي،
سا سچي سيتل گنگا خود گيان واري دل اندر.
٤- گل اندر گلشن اندر بلبل اندر مالهي اندر،
واس وٺندڙ سان رهي پڻ تو $ سنگهاري دل اندر.
٥- عشق جو اعليٰ انگوري صاف سيني ۾ شراب،
آهه اوليندڙ و ڏيندڙ ميخواري دل اندر
٦- ٻر اندر پالو اندر شيطان شترو ٻي اندر،
پرم پڪڙيندڙ و ساڪي ليلاڪاري دل اندر.
٧- مرگ ڇالي مست ٿين ڇو ونهن هن سنسار لي،
سونهن کي خود سونهن ڏيندڙ سونهن واري دل اندر.
٨ ٻاڻ ۾ † پنج تت ملي رچنا رچائن جڳت جي،
جن سڀن جي آهه اڳ ۾ قوا-واري دل اندر.
٩- ويد جو واڪيه چوي * "برهمنڊ ۾ سو پنڊ ۾"
ثابتي هيءَ ٿي سڻائي جڳت ساري دل اندر.
١٠- ڀڳت **ارجن** کي ڀساڻي ڀاو سان ٻڌ جي سمي،
پرم يوگيءَ وشو جي ساري $ ونگاري دل اندر.
١١- ڇو ٻٽين **مستان** ڳولهين تو ٻريءَ **ڪيلاس** ۾،
جو سچو سا جن سدا † ساکيات ڪاري دل اندر.
منگهارام شيوڪرام (مستان)

---

* مرگ = هرڻ $ سنگهاري = ناس ڪندڙ
† پنج تت = آڪاس . پرٿوي . هوا . باهه . پاڻي
* برهمنڊ ۾ سو پنڊ ۾ = جيڪي دنيا ۾ آهي سو اندر ۾ آهي.
$ ونگاري = چنتالي   † ساکيات ڪاري = ظاهري

علم جي ضرورت

ليکڪ:- پرڀداس ڀيرومل آڏواڻي.

اڪثر ڪري ڏسڻ ۾ ايندو ته اڄ ڪلهه جا ڇوڪر علم کان ڀڄن پيا وڃن ۽ ڏينهن پيا ڇڏين. قدري ماسترن ۽ مائٽن جي "علم جي ضرورت" واري زوردار هدايت جي ڪري، هو مڪتب کي ڪرڙ جي شڪل ڏين، ڏهه ڪوهه ڏور پيا ڀڄن ۽ امولڪ علم جي قدر جو ڪو به قطرو قلب ۾ ڪونهين. اهو به وقت هو جڏهن "زر کان علم زياده" چوڻ ۾ ايندو هو ۽ سائي سلي ٿي نيڪ نصيحت جي سٽ پيا رٽڻ ۾ ايندي هئي ۽ جيئي اهي وڏي، وڻ ٿي، سڀ سامايا هئا: اهڙا سڀڻ سون ۾ سرها. مگر اڄ ڪلهه، نه اهي معلم، نه اهي متعلم، نه اهي ماسترني رهيا آهن، جي رهبر ٿي، رب جي راهه ڏيکارين.

شروعاتي سبق، خدا جي خوف ۽ ورڪ جي ويچار جو ملندو هو، ۽ اها به پوڄ پوندي هئي ته ورڪ کان سواءِ پيو دنيا جو واءِ سڀ ونڊ آهي ۽ علم انسان جي لاءِ اهڙو ضروري آهي، جهڙو پيڙيءَ کي سڪان، ڏئي کي ليل. هو هر هنر، هر ڪم ۽ هر علم ۾، اپڻ هوندا هئا. ڪنهن به فن سکڻ ۾ عار نه هوندو هو. هو ڪڏهن نه ڪڏهن وهي ويل ڪندو هو.

علم جي اها معني نه آهي ته انسان رڳو پنهنجي روزاني روزگار يا ڏنڌي ڌاري ۽ ۾ ماهر هجي. ان ۾ حاذق هجڻ بلڪل لازمي آهي، مگر اهڙا به انسان پيا آهن جن کي هن ڪاريءَ ڪ ٿاس ۾ ورڇڻ لاءِ وڪو صرف سندن چگر چرو ۽ هر ڪاريو علم آهي، جنهن ذريعي هو واپار ۾ گهڙي سکهوئي ساوا ٿيا آهن. مگر ڪي اهڙا به ملندا جن، ناڻي جي هميا ٿي هوندي به، سکهوئي سمورو ڏن اکو قلو آرلي ڪري، پن پويا هوندا: چاڪاڻ ته اهي علم کان محروم رهيا.

خود. خبردار ماڻهوءَ کي نه ڪ رڳو ڏندي جي ڄاڻ جي ضرورت آهي، مگر انسان گڏ جيڪڏهن ڪيس ٻين علمن ۽ ڪارين جي خبر نه آهي ته هو رڳو مشين مثل ٿيو پوي ۽ ۽ سڀڏ سنگت لاءِ بيڪار ٿيو پوي. انسان کي دنيا اندر درياهه دل ۽ ديسر پنو ٿيڻ گهرجي، جتي روز مره پنهنجي عقل ۽ علم سان سڀ جلسو ڏاڪندو، نيڪ افعال ۽

اعمالن سان پنهنجي دل ۽ دماغ جي ترقي
ڪندو رهي ۽ پنهنجي وطن جي پنگتي ۽
راڄنيتي حالتن ۽ حقن حقوقن کان پاڻکي
واقف ڪري.

چوڻي آهي ته "ڪريل پٽ ۽ منجهيل سٽ
ويل نه وڃائي". تهڙيءَ طرح علم به سٽ
سال سانڍيو پيو هجي، ته به مڙيوئي مهل
تي سڌيءَ سڌ ڏيندو. ڪو به علم، هنر يا
ڏانءُ ڪري سکيو ته ياد هجي ته ڪڏهن نه
ڪڏهن اچي همراه ٿيندو. الهيءَ ڪري
جڳائي ته واندڪائيءَ واري وقت ۾،
ٽاڪلن گهڙين يا ويهارن ويهارڻ بدران،
ڪي ڪو هنر يا علم پيٽ ۾ پايون، جنهن
مان ونڊر جي وندر ۽ ڪنهن ڪم کان
ڪنارو به ٿيندو: جنهن ڪري رب به
راضي، من به مشغول ۽ ماڻهن ۾ به مرتبو.

"علم سان پريم ڪر تون پيارا،
علم عمدو خزانو آهه،
علم ري آدمي قيدي،
دنيا جڳ جيل خانو آهه."

نصيحت

مخمس

[١]

ڇڏائي حرص کان دامن نه ڪر تون حسد اي نادان!
جو دنيا بحر فاني آهه اُنجي موج ۾ طوفان،
غرق ٻيڙو، غرق مالي، غرق سارو تنهنجو سامان،
نه رک خواهش تون دولت جي تمنا ڪر نه تون غلمان،
مروت ۽ سخاوت سان پنهنجي دل کي صفا رکجانءِ.

[٢]

ڪجانءِ الله جو سجدو تون مولا جو صدق دل سان،
ٻڌايو جنهن چمن سارو لوندڙ لاٽ بلبل سان،
ٿجانءِ همراز اي بندا! غريبن جي تون محفل سان،
زمانو راضي آ هڪڙو سخيءَ ۽ آهه عادل سان،
غريبن تي ستم پنهنجو نه هرگز تون روا رکجانءِ!

[٣]

نه عادي ٿي تڪبر جو نه تون ٿي شان شوڪت جو،
نه صورت جو، نه دولت جو، ڪرامت ۽ شجاعت جو،
پيو جو پڙدو دل تي آهه نادان! تون تي غفلت جو،
هٽائي ڇڏ تون منهن کان اُو، محل دنيا آ عبرت جو،
ڪڏهن دل جي نه ٽاڪين ۾ اڙي! جور و جفا رکجانءِ

[٤]

سخاوت ۾ سچي دولت، لٽائي ڇڏ، لٽائي ڇڏ،
پنهنجو تون شان ۽ شوڪت، وڃائي ڇڏ، وڃائي ڇڏ،
انهيءَ ۾ آبرو عزت، گنوائي ڇڏ، گنوائي ڇڏ،
دنيا ۾ گر لئي ذلت، لنوائي ڇڏ، لنوائي ڇڏ،
اڏائڻ ۽ لٽائڻ ۾ ڪثر تون ڪين ڪا رکجانء.

[٥]

رکي تو آهه گيتا ٻڻ رکيو آهي تـوان گهر ۾،
رکي سوانح تو عمري آ شهيدن جو نشان گهر ۾،
رکيو ڪاشي مڪو آهي ڪا اصولي مڪان گهر ۾،
ڪيا ڪيڏا تو جهڳڙا ۽ بکيڙا اي ميان گهر ۾،
تون اهي پيد جا پستڪ پنهنجي گهر ۾ ٻيا رکجانء.

[٦]

اهو مالڪ سچو سڀ جو اهو خورشيد لاثاني،
رهي روشن ٻه ڪران جي سدا دائه تون درباني،
جنهين جي نور مان پيدا ٿيو سرمو سليماني،
رکي تون شوق وحدت جو نہ ڪر نادان نادانی،
جو تنهنجو پاڪ مالڪ آ تنهنجيسان تون وفا رکجانء.

[٧]

قدم راه طريقت ۾ وڌاءِ اڳتي اڙي نادان!
رکيو چاهي وڏائيءَ ۾ مسافر ناتوان مهمان،
نظارو موت جو وڃڻو هلي هر آدمي انسان،
سمجهه ۽ سوچ ڪر ظالم! نہ تي عالم ۾ تون حيران،
کٽي نيڪي، عذابن کان ڇٽل دارالبقا رکجانء!

مبارڪ علي - ع - ش (مبارڪ)

شڪنتلا ناٽڪ

مغربي عالمن جي اوائلي ڳولا

ليکڪ:- مسٽر منوهرداس ڪوڙومل ڪلڪٽي، بي-اي.

سر وليم جونس، جنهنکي "يورپي وديا جي اپيا سيندڙ ودوانن جو سرومڻي" ٿا سڏين، پهريون ئي فرنگي هو جنهن هندن جي ناٽڪن جي خوبين ۽ خصوصيتن جي پڌرائي پهريون ئي گهڻو پڇمي سنسار ۾ ڪئي ۽ مغربين کي **پورب جي شيڪسپيئر** سان واقفيت ڪرائي. هو صاحب هاءِ ڪورٽ جو جج هو ۽ بنگلا ديس ۾ ڪٿان پهرين "شڪونتلا" ناٽڪ هٿ ڪيائين تنهنجو پورائتو پر ڏاڍو مزيدار احوال ڏنو اٿس.

ڳالهه ٿو ڪري ته "هڪڙي ڏيهي ماڻهوءَ جي لکيل مضمون ۾ پڙهيم ته آڳ هندوستان ۾ ڪيترائي پستڪ آهن جنکي "ناٽڪ" چيو وڃي ٿو جن ۾ برهمڻ چوندا ته پراچين الهاس جو گهڻو ڀاڱو بنا ڏند ڪٿائن جي ملاوت جي، وستار ڪيل آهي. مان جيئن ئي بنگال ديس ۾ پهتس، ڏاڍو منتظر ٿيس ته انهن پستڪن جو خزانو هٿ ڪريان يا ته ترجمن جي وسيلي يا سڌيءَ طرح اها ٻولي سکي جنهن ڀاشا ۾ اهي اصل رچيل آهن. مان جڏهن ڪاشي جو وڏو عملدار هوس ۽ هندن سان گهڻو لهه وچڙ ۾ ٿي آيس سو ويچار ڪيم ته هندي ۽ سنسڪرت سکي وٺان. جڏهن ٿورو گهڻو سنسڪرت ڳالهائڻ جهڙو ٿيس تڏهن برهمڻن منجهان معلوم ڪيم ته ناٽڪ انهاسي پستڪ نه هئا پر اخلاقي وديا ڏيڻ ڪاڻ منجهن خيالي ڪٿائون پنهي نثر ۽ نظم (ڪوتا) ۾ پورل هيون. اهي ناٽڪ عام پيارا هئا ۽ راجائون عام ميڙن منجهه جدا جدا وقتن تي اهي ناٽڪ ڪرائيندا هئا ۽ مختلف ٻولين ۾ اهي ناٽڪ ٻوليا ۽ کيليا ويندا هئا. مونکي ته اهو ئي سمجهه ۾ آيو ته اهي ناٽڪ گهڻو ڪري ساهتڪ وشين تي لکيل هئا مگر اين گورن ڏيهي ماڻهن کان انهن ئي معلوم ڪيو هو ته ناٽڪن ۾ ناچ راڳ ۽ ڪوتا پورل هئا. آخرڪار هڪڙو سياڻو برهمڻ مليم جنهنجو نالو راڌاڪانت هئو ۽ جو انگريزي هلت چلت کان چڱو ئي واقف هو، جنهن منهنجا سمورا شڪ شبهه دور ڪري ڇڏيا ۽ خوشي ڳاڏ عجب به لڳم، جڏهن سڻايائينم ته اسانجي قوم کي ساڳئي قسم جا ناٽڪ هئا جنمان ڪي سياري ۾ ڪلڪتي منجهه گورن ڪري ڏيکاريا هئا جنکي پليز (Plays) ٿي چيائون. هاڻي مون پڪو ارادو

ڪيو ته ستين ۾ سڀئي هندوستاني ناٽڪ پڙهندس. پڇا تي معلوم ڪيم ته "شڪنتلا" تي ساري هند ديس ۾ اول درجي جو سوڀشت ناٽڪ ۽ عام منجهه پرسڌ ۽ پيارو هئو. هڪڙي پنڊت کان پڇيم جنهن جواب ۾ شڪنتلا جي خوبين جو بيان هڪڙن ٻن سلوڪن ۾ ڪري ٻڌايم جنهن پنڊتن ۾ عام رواج آهي. شڪنتلا جي آگوٺي جي وستار ۾ سڀ چوڏهن پڙدو ناٽڪ جو ۽ سڀ سارا چار ڇهه ڇيٽا پلٽيل آهن، جي ڪاليداس جي ذهني جوهر جي ساک ڏيا پورين. ويرم وڏيرائي ڪاڻ. سگهو تي سنسڪرت ۾ شڪنتلا جي ناٽڪ جو جلد جنهن ۾ صحيح لکيت موجود هئي هٿ ڪيم ۽ پوءِ پنهنجي ماستر رام لوچن جي مدد سان لاڙن ٻوليءَ ۾ اُن جو ترجمو ڪرڻ شروع ڪيم. لاڙن ۽ سنسڪرت جو پاڻ ۾ گهاٽو سنبنڌ آهي سا ته هرڪنهن کي سڌ آهي ۽ ترجمي جي لحاظ کان جيڪا سهوليت سنسڪرت کي ترجمي ڪرڻ ۾ لاڙن ٻولي ڏئي ٿي سا ڪا به ٻي مغربي ٻولي نٿي ڏيئي سگهي. جنهنڪاڻ پوءِ اکر به اکر انگريزي ۾ ترجمو ڪيو مانس. پڇاڙيءَ ۾ ڪجهه به وڌائڻ يا گهٽائڻ ڌاران ترجمي کي سنسڪرت اصطلاحن کان آجو ڪيم. ڪوشش اها ئي هيم ته هندي ڊرامي جو سڄو ۽ سوڌو اُلٿو (ترجمو) بيهي. اهو ئي ترجمو هو جو پوءِ مون يورپي سنسار ۾ عام جي روشنيءَ لاءِ پڌرو ڪيو، جنهن ۾ هندو سڀيتا جي خوش خلقيءَ واري سڄي ۽ پوري پوري تصوير کينچيل هئي. يورپ جي اتاهه

پنڊار جو هڪڙو پاڳو پڇم ۾ اجهو انهن ظاهر ٿيو."

ناٽڪي ڪويتا هندو سنسار ۾ اتهاس جي ياد کان گهڻو آڳ ٿي هئي. اُنجو جنم داتا "ڀارت" چيو ٿو وڃي. اهو ئي رشي هئو جنهن الاهي "گانن ڪلا" کي ڇٽيو. موج ۾ اچي گانن وديا جو سمور و سوشتو هن ٿي رچيو. پر راڳ جو اهو آرنڀ اهڙي طرح ٿيو سو هر ڪو ودوان نٿو مڃي. باقي اها حقيقت کري آهي ته پهريون سنسڪرت جو سلوڪ راڳ جي روپ ۾ جو انسان ذات جي ڪنن جهٽيو سو سخت غصي ۽ چڙ منجهه والميڪ رشيءَ جي واتان نڪتو هو. اهو والميڪ ساڳيو ئي هئو جو دواپر يگ ۾ هڪڙي زبردست شخصيت هئو ۽ جنهن راماڻ رچيو هئو. هنڪان اڳي ڪو به ڊرامو ڪويتا ۾ پڌرو ٿيل نه هئو. عام هندوستانين منجهه اها ڳالهه مروج هئي ته پهريون پهريون ناٽڪ راماڻ بابت هنومان ٿي بنايو هئو جنهن پنهنجي ڪهاڻي پٿرن ۾ هڪ لسي پهاڙي ويهي اُکري هئي پر پوءِ پنهنجي رچيل ڪويتا کيس پسند نه پيئي سو ڇا ڪيائين جو اُهو سڄو پٿر ڪويتا سان اُکريل اُڇلائي سمنڊ ۾ ٻوڙيائين تانجو ڪي ورهيه پوءِ هڪڙي ودوان راجا ڪن ماهر ٽوٻين کي حڪم ڪيو ته سمنڊ ۾ ٽٻيون ڏيئي ميڻ لي پٿر وارن حرفن جا نشان ڪڍي اچو. انهيءَ تجويز موجب اها ڪويتا گهڻي ڀاڱي ورائي هٿ ڪئي ويئي. ڪرسٽ کان اڳ پهرين صديءَ ۾ راجا وڪرماجيت جي وقت ۾ ناٽڪي ڪويتا پورنتا کي پهچي

وڌي هئي ۽ ڪوئسرن، ٻولين جي اڀياسيندڙن ۽ ڳڻيف جي ماهرن ناٽڪي ڪوتا منجهان وڏو ئي لاڀ پرايو هو. انهي سمي ۾ جڏهن اسان انگريزن جا ابا ڏاڏا اهڙا ئي جاهل ۽ اڻ سڌريل هئا جهڙا هنومان جي سئنا وارا سپاهي. وڪرم راجا جي دربار ۾ نو رتن هوندا هئا يعني نو ذهني جوهر جن کي راجا رچي ڇڏيو هو. ڪاليداس انهن نون منجهان هڪ هئو. هو اجين جي نگريءَ (جنهنجو اصل نالو اونتيڪا پوري هو) جو رهواسي هو پر اصل ۾ چون ٿا ته ڪشميري پنڊت هو. هنجو نالو متريگپتا هو ۽ ڪوسيت کان پوءِ ڇهين صديءَ جي وچ ڌاري پيدا ٿيو هو. هڪ سنسڪرتي بيت ۾ شڪنتلا جي رچيندڙ جي وڏيائي واکاڻ هن ريت ٿيل آهي:- "ڪوتا والميڪ جي لاڏ ڪوڏ واري ڪيليندڙ ڪنيا هئي ۽ وياس هنکي وديا ڏني هئي جنهنکا پوءِ ڪاليداس کي پنهنجو ور چونڊيائين، جنهن وديا ڪيو هو. هنجا ٻار امر، سندر، سنڪا ۽ ڏنيڪ هوا وغيره وغيره." "شڪنتلا" ڪانسواءِ هند جي شيڪسپيئر اروشي نالي ويرتا تي ڪوتا پڻ لکي آهي. هڪڙيئي پستڪ ۾ سورج جي ٻالڪن، ڪرلسويه جي پورن سما نتا، جنگ جي ديوتا ڪمارا وغيره تي ڪوتائون ۽ ٻيون ٻه ڪهاڻيون درج ٿيل آهن. **والميڪ ۽ وياس جي لکڻين کي پڻ ڪاليداس سڌاريو ۽ اچوکي** اوج تي آندو. هند جي پرسڌ راڳين ۽ ڪوئسرن جو سردار ڪيس چئجي ته ٺهي. "رگهونش" نالي سندس لکيت ۾ ڪٿي ڪهاڻيون ڏنيون اٿس جنهان ٻاڻ ڪاٻه ڪوتا ڪانه جوڙيائين باقي سندس همعصرن انهن ڪهاڻين خواهه ٻين ڪوئسرن جي لکيتن تان، خوشي ۽ ڏک ۽ مسخريءَ جي وشين جا ڪيترائي ناٽڪ جوڙي پڌرا ڪيا آهن. هند جي ناٽڪي ساهتيه ۾ اهترو مصالحو موجود آهي جو آڳاٽي خواهه هاڻوڪي يورپ جي ڪنهين به قوم وٽ مشڪل موجود هوندو. سڀيئي پنڊت انهي راءِ جا هئا ته هند جا ناٽڪ بيشمار آهن. ٽيهارو ته لاثاني ناٽڪ ليکيا ٿا وڃن جنهن "ڪنور ٻالڪ" "آشا تي ٿيل زوري" "دوواسن کي ريجهائڻ" "مالتي ماڌو" هر هنڌ مشهور آهن. اوتارن جي ويرتا وغيره جي ڪمن تي پڻ ڪيتريون ڪوتائون تيار ٿيل آهن.

جڏهن هندو شهنشاهت پنهنجي اوج کي رسيل هئي تڏهن معلوم ٿو ٿئي ته شڪنتلا ناٽڪ عام جنتا ۾ گهڻو پيارو هئو. سينڌري (ڇهڙي جو لقاءُ) نهايت ناپسند هوندو هو. اونتيڪا پوري جنهنکي هاڻي اجين ٿا سڏين، جتي وڪرم راجا جو راڄ هو، ان جي ڪچهريءَ ۾ "شڪنتلا" ناٽڪ کي خاص پدوي مليل هئي. راجا دشيمنت ناٽڪ جو نائڪ (Hero) برهمڻن جي شعرن موجب چندرونسي گهراڻي مان ڄاڻايو ويو هو ۽ ٻرلٽي جي سمي کان اڪوهين پيڙهيءَ ۾ سندس جنم ٿيو هو ۽ انهن موجب پڌ ديوتا يا مرڪيوري (Mercury) کان پوءِ پنجين پيڙهيءَ جو هو جوانجي سگهيتو. هن جو وڏو پٽ ڀارت هو جنهنجو اولاد ڪورو

پيدا ٿيا ۽ اُنهن جي هڪڙي نسل مان پاڻ و جنهن ڪري مها ڀارت هند جو جڳمشهور پستڪ لکيو ويو. هندوستاني پوشاڪ، مريادا اخلاق رونق ۽ ڇهڻي وغيره جي لحاظ کان شڪنتلا ناٽڪ هندوستان ۾ ٿي ڪماليت سان ڏيکاري سگهجيٿو. منهنجو رايو آهي ته پنجن پڙدن ۾ سڄو ناٽڪ سمائي سگهجيٿو. ٽيون پڙدو چوٿين سان ۽ ڇهون پنجين سان ملائي سگهبو. ڪڇهريءَ جي مسخري سان راجا دشينت جي لنبي گفتگو ۽ مڱڻي وقت ملاقات جي لنبائي اهي ٻئي هڪدم ڪڍي يا گهٽائي ڇڏڻ سان ناٽڪ خراب ڪين ٿيندو. مان جيڪر هر هڪ مغربي ودوان کي صلاح ڏيان ته سنسڪرت سکي ۽ ڪاليداس جي جوهر جي موج وٺي ۽ پڻ مون جيڪي هتو اپديش جهڙا پستڪ خواه ڪي هندو قاعدي جا ڪتاب ترجمو ڪيا آهن تن ڪانسواءِ ٻيا ڪيترا مثلا ڪاليداس جون لکيتون ترجمو ڪري مغربي لوڪن کي روشني ڏي ته جيڪر ڏاڍو چڱو ٿئي.

سر وليم جونس جي مٿين رائي سان ٻيا مغربي ودوان جهڙوڪ هيمن هورنس ولس، لئسن، شليگل گٽي جرمن فيلسوف، همبودت به ايڪراءِ آهن ته ڪاليداس، جنهن نموني پريمين يا عاشقن ۽ قدرت جي رنگين ۽ خوشنمائي جي تاثير جو ورتانت ڪيو آهي سو اهڙو ڪماليت جو آهي جنهن جهڙو مغرب جي ڪنهن ڪوي يا شاعر يا ناٽڪ نويس به نه ڪيو آهي. انساني دل سندي درياءَ ۽ انهن اونهن وهڪرن هيٺ جيڪي ۽ جهڙيون ٽپيون ڪاليداس هنيون آهن اهڙيون اهڙي طرح ڪنهن به مغربي شاعر کي هڻڻ جو دم ڪونهي. البت ڪاليداس بيان ڪرڻ ۾ ڪٿي تشبيهون ڏيندي ٻولي کي پيچيدو ڪري منجهائي ٿو وجهي ۽ ڪٿي ڪٿي استري جات جي شخصيت ظاهر ڪرڻ لاءِ ذرا ذرا ڳنڍي باريڪ طرح ٽڪا ٽيندڙ بيان ٿو ڏئي جٿي اڪثري ٻين هندو لکيل ناٽڪن ۾ ڏسبو آهي. پر "وڪرامارورشيءَ" کان "شڪنتلا" ۾ اهڙا باريڪ وستار جيان ٿيان گهٽ آهن. باقي ڪاليداس جي "منٿن ۽ ٽيزارين واري" بيان ۾ جا خوبي آهي، هنجي "ٻلڻ جي وستار" ۾ جا نفيسائي آهي يا هنجي اُصر يا ڪلپنا ۾ جا ڳوڙهائڻ سمايل آهي انهن ڳالهين ۾ هنسان ٻيو ڪير به مٽي سگهندو! هنجو ٻيو ناٽڪ "وڪرامارواشي" پڻ انهيءَ واکاڻ جو لائق آهي.

ڪيمبرج يونيورسٽيءَ جي هڪ اڳوڻي سنسڪرت جي پروفيسر اي. بي. ڪاويل ايم. اي جي نظرداريءَ هيٺ مشهور بنگالي پنڊت پريمچندر تارڪاباگش جيڪو "شڪونتلا" جو ترجمو ڪيو آهي سو اوائلي ۽ پوروسي جهڙو آهي. مرهٽيءَ ۾ وراڻي اهو ناٽڪ مستر ڪرشنا شاستري رجواڙي ڪيو آهي جنهنکي تنهن لاءِ سال ١٨٦٠ع ۾ دڪشنا انعام ڪميٽي انعام ڏنو. مسٽر ٽامس ڪئنڊي جو هڪ اعليٰ مرهٽي ودوان ٿيو وڃيٿو تنهن به انهي مرهٽي ترجمي جي تعريف ڪئي آهي. ويجهڙائيءَ ۾ ٻئي ڪنهن هندوستاني ٻوليءَ ۾ شڪونتلا جو يا ڪاليداس جي ٻين ناٽڪن جو اهڙو قابليت وارو ترجمو ڪو ڏٺو آهي نڪو ٻڌو آهي.

ھمت وارو ديوتا

ليکڪ:- شريمت پرسنگھ لعل. ڊي. پاڻيا.

آمريڪا جي **ڪولوراڊو** علائقي جي ڏکڻ ۾ ھڪ ھنڌ آھي جنھن ۾ ٢٠ سال ٿيا ته پاڻيءَ جو ڦڙو به ڪو نه ھو. انھيءَ مٿلن جا مٿل سڄ ۽ پينگ لڳي پيٺي ھئي. زمين وڃي اھڙي ته سڪي ۽ سخت ٿي ھئي جو منجھس ڪڏن ڪو ٻج جو نالو نشان ئي ڪو نه ھو ۽ نڪي ھينئا نھيون مٿا نھيون ھيون. زمين به خوب پلي ھئي.

زمين وديا (Geology) جي ڄاڻن ان کي لپاسي ڏنو ھو ته زمين جي ھيٺان ڪوئلن جا وڏا ٿر ھوا ۽ ڪٿي ڪٿي لوھ به ھو. ملڪ اھڙو ته ويران ھو جو انھيءَ ۾ ماڻھن جي آبادي ھئي ۽ نڪي ڍورن ڍڳن لاءِ گاھ ۽ سبزي. ١١ ھزار چورس ميل زمين جا اھڙي ريت پڙيا نگ لڳا پيا ھوا. اھا حالت ڪا ٿورن سالن کان ڪا نه ھئي پر اياماس کان، انسان ذات جو اتھاس جنھن ڏينھن کان لکڻ ۾ آيو آھي تنھن وقت کان به اڳي اُتي اھا ئي سڄ ھئي.

ويجھڙائيءَ ۾ ڪا به ندي يا نھر ڪا نه ھئي جتان پاڻي اچي سگھي. انھي پاڳي کي ”ان ڪماگري وٺي“ ڪري سڏيو ويندو آھي. اھو ملڪ آسمان سان ڳالھيون ڪندڙ، تانگن وانگر وڙ وڪڙ ڏيندڙ ميلن جا جبل ڦھليل ڪولوراڊو نالي جبل جي ٻئي طرف آھي. ڪيترن انجنيئرن ٻورنگ لڳائي زمين مان پاڻي ڪڍڻ جي ڪوشش ڪئي ھئي پر سڀ ڪوششون بيسود ويون ھيون. پاتال ۾ به پاڻي ڪو نه ھو. ٻو سالن پاڻيءَ کي ڪٺي ڪرڻ لاءِ تلاون ۽ کوھن تي کڄو با ڪيا ويا پر سڀ اجايا ويا ۽ لکين روپيہ کجو ٻن تي اجايا خرچيا ويا. اھيترن آياون ھونديءَ به جڏھن ڪجھ نه ڪتو لڌھن انھيءَ ملڪ لاءِ پاڻي ناممڪن سمجھي ڇڏيو ويو. انھي ڪري انھي ملڪ تي نالو ”پڳوان کان وسري ويل ملڪ“ پئجي ويو.

آسمان سان ڳالھيون ڪندڙ ڪولوروڊونا جبل جي ٻئي پاسي گنيسن نالي ھڪ شاھي ندي ھئي جا ڪروڙين گيالن مٺي پاڻيءَ جا کاري سمنڊ ۾ اجايا ڦٽا ڪندي ھئي. اھو جبل ٤-٥ ھزار فوٽ اوچو ھو ۽ ١٢ ميل ويڪرو. انجي ٻرين پر گنيسن ندي گرجنا ڪندي جبل سان ٽڪرندي ٿي لنگھي. ھوءَ نه فقط اولھي ھئي پر سوڙھي به. جيتوڻيڪ اھا

"پکوان کان وسري ويل ملڪ" جي پاسي کان ٿي وهي ۽ ب انهي پاڻيءَ جو هڪ ڦڙو به الله ڪم اچي آيو.

سنه ١٨٩٨ع ۾ دنيا جي سير ڪرڻ لاءِ نڪتل هڪ فرينچ مسافر انهي ويران ملڪ کي ڏسڻ آيو. اهو جوان شاهوڪار به نه هو. مزوري ڪندو ۽ دنيا جو سير ڪندو پئي اڳتي وڌيو. اهو هڪ من موجي نوجوان هو. انهيءَ ويران ملڪ ۾ هي بيلو خيال پيدا ٿيندو رهيو. انهيءَ کي هن اڻامن ۽ جڳن جو اڻاچايل ڏٺو. جڏهن هو آمريڪا جي آباد ملڪ ۾ موٽي آيو تڏهن هن آمريڪا جي ناٺي ڪني ڪرڻ واري ڪالي جي وڏي انجنير کي هڪ تار ڪياءِ ته يورپ جي آلپس جبل کي ڪوٽي آگ گاڏي هلائي وئي آهي. اوهان کي خبر آهي؟ انهي طرح گنيسن نديءَ کي اوهان ڪمپاگريءَ ۾ آڻي نه سگهندا؟ تار ڪري فرينچ مسافر نه پنهنجو رستو ورتي هليو ويو.

يونائيٽيڊ اسٽيٽس آمريڪا جي جل. ڪالي جو وڏو انجنير فيلوز هو. هو تار پڙهي اچي ڪل ۾ چٽڪيو. چي، "ويچارو ڪو پلو ماڻهو ٿو ڏسجي."

جبل ڪوٽي آگگاڏي آڻي سگهجي ٿي پر جبل ڪوٽي ندي به آڻي سگهجي؟ ڳالهه ڪين ڪل! هن چرچي طور اها تار ڪٺي پنهنجي اسسٽنٽ انجنير کي ڏني ۽ چيائينس ته دنيا جا ماڻهو به ڪهڙن خواب پيا ٿا لهن.

پر اسسٽنٽ انجنير ٽورينس سچ پچ خواب ڏسندڙ هو. تار پڙهندي ئي انهيءَ ملڪ جو نقشو سندس اکين اڳيان ڦرڻ لڳو. ٽورينس لکيو ته تار پڙهندي مدهنجو اکيون بند ٿي ويون ۽ اهو ملڪ اڻين پاسڻ لڳو جنهن هڪ پيو ماڻهو شروعات کان وٺي پاڻيءَ جي لاءِ رڙيون ڪندو هجي. پاڻيءَ لاءِ ڪوڪيون رڙيون ٽورينس جي دل تي اثر ڪرڻ لڳيون. هن پنهنجي آفيسر کان موڪل ورتي ۽ جهونا خيال جڏي لٿين اکين سان هن ملڪ کي ڏسڻ لاءِ روانو ٿيو. سوال اهو هو ته گنيسن نديءَ کي جبل مان ڪوٽي ان ڪمپاگري ملڪ ڏانهن وراڻي سگهبو يا نه؟ انهيءَ لاءِ پهرياڻين گنيسن ندي کي لپاسڻ جو ضرور هو.

گنيسن ندي هڪ خوفناڪ ندي آهي. ڪولوروڊو وتا ڏونگر مان نڪري ڏونگر جي آس پاس گهمندي اڳيان وڌي ٿي. انهي جي وهڪ واٽر فالس Water falls يعني جل دودن جهڙي آهي. هوءَ ٽڪر کي پچاڙيندي، زمين کوٽيندي وڃي اونهي ۽ سوڙهي ٿيندي. هوءَ مسمت هاٿيءَ موافق اڳيان ڊوڙندي وڃي ٿي.

نديءَ جي وهڪ کي شروع کان آخر تائين لپاسڻ جي ڪنهن به ڪوشش نه ڪئي هئي. انڪمپاگري جي غفا وٽ ندي اندرئي اندر اونهي ٿيندي وڃي. پاڻي جيڪڏهن وراڻو آهي ته انهي غفا جي اندر وڃي جا چڻ گهر جي. غفا جي ٻنهي پاسن کان ڊگها جبل آهن ۽ وچمان ندي ڪاريهر نانگ موافق ڦوڪارا هڻندي ٽڪر ٽيندي زمين کوٽيندي نانگ وانگر وڙوڪڙ ڏيندي طوفاني رفتار سان هلي ٿي ۽ آخر

"ٻلئڪ ڪيو" يعني ڪاري غفا ۾ اچي پوي ٿي.

لنڊيءَ جي ٻنهي پاسن کان ٽي ٽي هزار فوٽ اوچا ڏونگر آهن. نديءَ جي ويڪر فقط ٢٨ فوٽ آهي. ڪڏهن به سج جي روشني نديءَ جي پاڻيءَ تي ڪا نه پوي! اندر ندي ڪيئن ٿي وهي اهو اڄ تائين ڪوبه نه ڄاڻي سگهيو آهي. ٽوريس ويچار ڪيو ته جيڪڏهن ندي وراڻي آهي ته هن غفا مان ٻي پار نڪرندي. هن پنهنجي حياتي ٽريءَ تي رکي ڪينواس (Canvas) جي هڪ ٻيڙي ۾ وهي. نديءَ جي وهڪري سان ڪاري غفا ۾ گهڙڻ جو نشچو ڪيائين.

پاڻ اندر وڃي ۽ سنڌس ماڻهون ٻاهران ڪنارو ڏٺي هلن، اهو نسچو ڪيائين. پاڻ سلامت آهي يا نه تنهن جي خبر ان چئن ڪلاڪن کانپوءِ ريوالور هڻڻ سان ڏيندو رهندو، ائين چئي هو نديءَ ۾ گهڙيو. ١٠ ڏينهن گذري ويا پر نه سنڌس پتو پيو نڪي ريوالور جو ڪو آواز آيو. سڀني ائين سمجهيو ته هو ڪاري غفا ۾ اندر مري ويو. ڏهن ڏينهن کانپوءِ فيلوز فرينچ مسافر جي ٽار تي پنهنجو نوٽ لکيو ته (Impossible) ناممڪن. افسوس اسان هن جاچ ۾ هڪ چالاڪ انجنيئر وڃايو آهي. ٢٠ ڏينهن پيا به جاچ ۾ ۽ اميد ۾ ڪٽيا. اندر ٽوريس نديءَ جي زبردست ناچ جو مقابلو ڪندو اڳيان وڌندو رهيو. ٢٤ ٽي ڪلاڪ سخت اندارو هو ۽ غفا ۾ نديءَ جو پاڻي ڪاريءَ مس جهڙو ٿي لڳو. پاڻي پٿرن تي پڇاڙيو ٢٠-٣٠ فوٽ مٿي پئي اڇلائيو. ٽوريس سڄو پاڻيءَ سان پسيل ٿي رهيو.

پاڻيءَ جي گجگوڙ ڪري ريوالور جو آواز پاڻ به نٿي ٻڌي سگهيو ته ٻاهر ڪير ٻڌي؟ تمام خبرداريءَ سان لسن لسن پٿرن تان هٿوراڙيون هڻندو اڳيان پئي وڌيو. ڪڏهن ڪڏهن ڪٿان سج ڏسڻ ۾ ايندو هوس ته رستو ڏسي وٺندو هو ۽ ڪچا ڪچا نقشا به ڪڍي وٺندو هو. پهرين ڏينهن فقط اڌ ميل وڌي سگهيو ۽ ٻئي ڏينهن هڪ ميل. ايترو ته رستو خوفناڪ هو! انهي طرح ١٤ ميل مشڪل سان پورا ڪرڻ کانپوءِ ڏٺو ته ندي اچي هڪ ٻيءَ انڌاري پر وڏي غفا ۾ ٿي وڃي. اها اهڙي ته خوفناڪ غفا هئي جو موت جي غفا ٿي ڀاسي! ٽوريس لاءِ انهي موت جي غفا ۾ گهڙڻ کانسواءِ ٻيو ڪوبه رستو نه هو. گهور انڌاري ۾ نديءَ جي وهڪري سان اُن انڌاريءَ غفا ۾ هو اڳيان وڌيو. ٨ ميل ڏکي انهي غفا جي ٻئي پاسي آگ جي پيچوءَ مان جڏهن پاڻي ڇٽي انهي طرح ندي غفا جي ٻئي پاسي پاڻي ڦٽو ڪري رهي هئي. ٽوريس ان وهڪري ۾ وڃي قاٽو ۽ ليو جي موافق اُن کي زور سان ٨ ميل پري پٿرن تي وڃي ڦٽو ڪيائين. پاڻي ۽ پٿرن جي ٽوڪرن سان هو بيهوش ٿي ويو ۽ ١٢ ڪلاڪن تائين هن کي ڪا به جهان جي خبر سڌ نه رهي. جڏهن هو سجاڳ ٿيو تڏهن اُن ڏٺو ته هاڻي ندي شانتي سان اڳيان وهندي وڃي ٿي. اُتي جبل ويڪرا هئا ۽ مٿان آسمان ۾ سج جي روشني به اُن کي ڏسڻ ۾ آئي.

جيتوڻيڪ اهو هنڌ ٻين جي ڀيٽ ۾ تمام
خوفناڪ هو پر لورينس جي نظر ۾ اهو تمام
آسان هو. ٻنهي پاسن کان ڏيڍ هزار فوٽ
اوچا جبل هئا، پر مٿي چڙهڻ ڏاڍو ڏکيو
ڪم هو. ٢٨ ڏينهن جو بيحد ڏکيو ۽ اڪيلو هو.
سردي، پاڻي ۽ پٿرن جي ڏکن کان
هٿ هڻ هڻ ۾ سور هو. پر منزل مقصود
جي ويجهو پهچڻ جي خوشيءَ ۽ پنهنجي جان
بچائڻ جي لاءِ هو انهن جبلن تي چڙهيو ۽
ٽن ڏينهن کانپوءِ هو مٿي پهچي سگهيو.
اهڙي ريت هنجو اهو موت جهڙو جوکم
پورو ٿيو. هن فيلوز کي سمچار موڪليو ته
پاڻ نديءَ مان جيئرو نڪتو آهي ۽ نديءَ
جي رستي جو پورو پورو نقشو ٺاهي سگهندو.
هو پنهنجن ساٿين سان مليو ۽ ڪجهه آرام
کانپوءِ نديءَ جو نقشو ٺاهيائين. انڪمپاگري
وئليءَ جي ميدان جي پڻ لپاس ڪري،
زمين جي سڌائي ۽ اوچائي جي ماپ
ورتائين. اهو فيصلو ڪيو ويو ته فلاڻي
هنڌان نديءَ کي موڙ جي غفا مان
وراڻي سگهبو. لورينس جي همت جو ڪم
پورو ٿيو ۽ هاڻي انساني ڪرامت جو ڪم
چالو ٿيو. نديءَ جي ٻنهي پاسن کان نهر
کوٽڻ جي پڪ ٿي. موڙ جي غفا وٽ ماڻهو،
مزور ۽ مشينيون موڪلڻ ۾ آيون ۽ ٣٠٠
ميل لنبي جبل جي پاسي کان رستو ٺاهڻ
۾ آيو. جبل جي ٻنهي پاسي زبردست ڊرل
مشينيون لڳائڻ ۾ آيون. هر مهيني، ٢٥٠
فوٽن جي حساب سان، ٦ ميلن جي غفا
(ٽينل) کوٽيندي سڄا سارا ١٠ سال لڳا.
غفا کوٽڻ جيتري مشڪل هئي تنهن کان به
وڌيڪ ڪابليت جو ڪم هو، انڪمپاگري
وئليءَ ۾ گنيسن نديءَ جي وهڪري کي
پوري ليول تي چالو رکڻ ۾. نديءَ کي جبل
کان نمندو رکي هڪ سؤ ميل پري وهندڙ
ڪولوراڊو نالي نديءَ سان ملائي ڇڏڻي
هئي ۽ انڪمپاگري ملڪ ۾ سڀ هنڌ پاڻي
پهچي سگهي تنهن لاءِ ننڍيون ننڍيون نهرون
کوٽيون هيون. ٻارنهن سالن کانپوءِ اهو
ڪم پورو ٿيو. عيسوي سنه ١٩٠٩ ۾
آمريڪا جي پريزيڊنٽ مسٽر ٽڪنلي هڪ
بٽڻ دٻايو ۽ اُن ننڍي بٽڻ جي دٻائڻ سان
هڪ لک ٽن وزن جو هڪ جبل موڙ جي غفا
تي ڪيرايو ويو. موڙ جي غفا بند ٿي وئي
۽ پاڻي پيچ پيچ اُن لاءِ ٺهيل ٽنل ۾ اچڻ لڳو.
٦ ميل ڊگهي ٽنل مان ٿيندو جڳن کان اڃايل
ملڪ جي اڃ مٽائڻ لاءِ پاڻي انڪمپاگري
وئليءَ جي سڀني نهرن ۾ وهڻ لڳو، ۽ انهن
سڀني نهرن مان وڏو وڏو ڏيندو پاڻي
ڪولوراڊو نديءَ جي ملاقات ڪرڻ لاءِ
ڊوڙڻ لڳو ۽ اهڙي ريت سڄي ملڪ جي
اڃ مٽي وئي. سڄي دنيا ۾ اريگيشن
Irrigation لاءِ هن جهڙو ڪم ڪٿي ڪونه
ٿيو آهي. اڄ ٢٥ سالن کانپوءِ آمريڪا ۾
انڪمپاگري وئليءَ جهڙو بهار ملڪ ٻيو
هڪ به ڪونهي. اڄ اهو آمريڪا جو باغ
ليکجڻ ۾ اچي ٿو.

هي مثال اسانکي سيکاريندو ته يورپ وارا
جو هيڏي اوج تي رسيا آهن تن ڪيترا نه
جوکم سر تي کڻي ملڪ کي سڌاريو آهي.
اسان ۽ اسانجي سرڪار ڇا ڪري رهي
آهي سو اسين ڏسون ويٺا. جٿين لورينس
جي ساهس پٺيان آمريڪا جي سرڪار
مددگار هئي تئين جيڪر هت به ڪري پون. پر
افسوس هت ڪو به ڪنهن کي پڇڻ وارو
نه آهي ته ڇا ٿا ڪريو؟ نه ته جيڪر سنڌ ملڪ
جنهن ۾ اهڙيڪ قسمن جون قيمتي شيون زمين
۾ دٻيل آهن ۽ ونسپتين سان جهنگ ڀريل آهن
تنهن مدد سان جيڪر سنڌ ٿوري وقت ۾
آباد ٿي پوي.

بدرينات ياترا

ليکڪ:- ولڀداس چولي لعل پروهت

بدرينات کان ۴ ميل پري وسوڌارا آهي جتي پهاڙن تان ناري وانگر وقتن تي پاڻي اچي ٿو ۽ پورو جل ليکيو ويٺو. وات تي ڀيم شلا آهي جا هڪ تمام وڏي پٿر جي چاٽ آهي جا عام طرح سان ڪيترا به ماڻهو گڏجي ڪٽڻ جي ڪوشش ڪن ته به نه ڪڇي سگهي ۽ انهي هڪ ئي چاٽ سان گنگا جي تي پل بدل آهي. اها چاٽ ڀيمسين گنگا جي تي رکي سهني سائين کي پار لنگهايو هيو. پانڊون جي پاڊ گيري جون ڪي ڪي نشانيون اجا بدرينات جي طرف ڏسڻ ۾ اچن ٿيون.

بدرينات ۾ ٣ راتيون رهي چمولي تائين اهو ساڳيو رستو موٽي اچبو آهي. لهڻ مهل ايتري تڪليف نه ٿي ٿئي ۽ نه ايترو وقت ٿي لڳي ٿو جا ڪاڻ نه لاهيون آهن. چمولي کي لالسانگا به چوندا آهن. اتي وڪيل سامان اچي سنڀاري وٺبو آهي ۽ اتان پيو رستو جو نند پرياگ ڏانهن وڃي ٿو سو هلڻو پوي ٿو. ٧ ميلن جي پنڌ تي نند پرياگ آهي.

نند پرياگ

هي چگو شهر آهي، هتي نندا گنگي ۽ الڪ نندا سري گنگا جي جون ٢ پرلي ڪنڌڙ شاخون گڏجن ٿيون جتي سنان جو پڄ آهي ۽ ليوت استان آهي. ڌرمشالا آهي ۽ هڪ وڏو مندر آهي. شهر سنو آهي. ٽپال ۽ تار آفيس آهي ۽ سڀ ڪجهه ملي سگهي ٿو.

سري بدري نات جي رستي تي اهو سک آهي ته جنهن دڪان تان سيڌو وٺجي ان وٽ بنا مسواڙ رهڻ جي سهوليت آهي جنهنڪري پيندن جي تڪليف کان ماڻهو ڇٽل رهي ٿو. اڻ جاڻ ماڻهوءَ کي اها ڳالهه ڌيان ۾ نٿي رهي ۽ پيندن جي وس اچي پنهنجي وڏن جا ڌارين کان لکايل ٽالا پڌي خوش ٿي انهن وٽ رهن ٿا ۽ پوءِ پيندن جي تڪليف ۾ اچي وڃن ٿا تنهن ڪري چگو ائين آهي ته دڪانن ۽ ڌرمسالائن ۾ رهجي ۽ سيڌو وغيره دڪانن تان وٺي پنهنجو ڪم ٽپائجي ۽ پنهنجي شڪتي آهر بيشڪ انهن پيندن ۽ پين برهمڻن کي دان ڏجي جو گيتا موجب ساتوڪي دان آهي.

نند پرياگ کان ٨ ميلن جي پنڌ تي

ڪرن پرياگ

آهي. هي به سنو شهر آهي. هتي به سري گنگا جي جون ٢ پرلي ڪنڌڙ شاخون ڪرن گنگا ۽ الڪ نندا گڏجن ٿيون جتي سنان جو

مهانگو آهي. هتي به ڪالي ڪملي واري جي وڏي ڌرمشالا آهي هتي به سڀ ڪجھ ملي سگهي ٿو. ٽپال، تار ۽ اسپتال آهي. سري بدري ناٿ جي ياترا هتي پوري ٿئي ٿي ۽ اترا کنڊ جي حد به ايستائين آهي. هتان ٢ رستا هلن ٿا هڪ ردر پرياگ ڏانهن ۽ ٻيو ڪاٺ گدام ۽ رام نگر ڏانهن. گهڻا ماڻهو ڪاٺ گدام ۽ رامنگر جو رستو وٺن ٿا مگر سنڌين کي انهيءَ رستي سان وڃڻ ۾ اجائي تڪليف آهي جو اهو وڏو پنڌ آهي ۽ هردوار ۾ موٽي اچڻ جو ضرور پوي ٿو، ۽ وات تي سواري جي به تڪليف آهي تنهنڪري سنڌي ياترين کي اهو وچون رستو اچڻ کپي جو ڪرن پرياگ کان سڌو ردر پرياگ اچي ٿو ۽ ويهه ميل آهي. وات تي ڪا به تڪليف نه آهي رڳو ماڻهن جي آمدرفت گهٽ آهي ۽ هڪ اڌ چٽيءَ تي پاڻي گهٽ آهي تنهنڪري سٺي چٽيءَ تي لهڻ گهرجي. هڪ ڏيڍ ڏينهن جو پنڌ آهي گهڻي تڪليف کان بچي پئجي ٿو ۽ پوءِ انهيءَ رستي ۾ اچي پئجي ٿو جنهن تان پهريائين مسافري ڪيل هجي ٿي جنهن جو وڌيڪ وستار اڳين ليک ۾ ڪيل آهي. سري نگر يا ديو پرياگ کان موٽر ۾ رشي ڪيش ۽ رشي ڪيش کان هردوار اچي پهچجي، مسافري پوري ڪجي ٿي. اترا کنڊ ۾ ماڻهن ۾ ايتري قدر سچائي آهي جو کير گيهه ۽ سيڌي وغيره جي وڪڻڻ ۾ ڪابه دغا نه ٿي ٿئي. سڄي ياترا ۾ گيهه سچو ملي ٿو. مگر ڪٿي ڪٿي سخت سردي هجڻ سبب ٿورو تيل ملايو ڇڏين ته سخت نه ڄمي وڃي. بدرينات طرف مسلمان به واپار سانگي اچن ٿا. ننڍ پرياگ سري نگر ۽ ڪٿي ڪٿي ٻين هنڌن تي به ڪي ٿورا ٿورا گهر مسلمانن جا آهن مگر اترا کنڊ ۾ مانس مدرا جو وهنوار اصل ڪونه آهي. ديو پرياگ ۽ سري نگر ۾ ڀنگ ۽ آفيم جا دوڪان آهن. پهاڙي پاڻي طاقت وارو ٿئي ٿو تنهنڪري انسان کي گيهه ۽ کير کائڻ جي ضرورت ٿئي ٿي. کير هر وقت ميسر ملي ٿو. سڀ شيءِ سير ۾ ٨۴ تولا ملي ٿي.

سهوليت لاءِ ڪرنسي نوٽ وڏن وڏن ڳوٺن مان مٽائي کڻڻ کپن نه ته ننڍين چٽين تي مٽائڻ ۾ تڪليف ٿئي ٿي. اهڙي طرح سان ريزو به هر وقت پاڻ سان موجود هجڻ گهرجي. بدرينات رستي ۾ ڀاڄيون رڳو وڏن وڏن شهرن ۾ ملن ٿيون باقي هميشه دال ۽ پٽا ٿا ملندا آهن. ڪي ماڻهو پاڻ سان ساڳ سڪائي کڻندا آهن جي تازين ڀاڄين جي نه ملڻ ڪري ڪم آڻيا آهن. اهي سڪل ساڳ ۽ صابڻ وغيره وات تي رستي ۾ پورا ٿي ويندا آهن جي مزور کي ڪجھ بخشيش ڏيئي کٽائي وڃڻ گهرجن ۽ وات تي ڪا پي آهر گهٽ ٿيندا ويندا. هڪ ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته پيندا هردوار کان پنهنجا ماڻهو ساڻ ڏيندا آهن جنجي پگهار انهن پيندن کي ڀرڻي پوندي آهي. جيڪڏهن ياتري پاڻ سمجهو آهي ۽ پرجستو آهي ته انهن سونهن جي ضرورت نه آهي جي رڳو ساڻ هلن ٿا ۽ برف واري هنڌ ۾ جندڙن ياترين کي همت ڪان وٺي هلن ٿا. ياتري گهڻي مقدار ۾ اچن ٿا تنهنڪري جيڪڏهن

اهي سونهان نه ڪٽجن ته اهڙين ڏکين برف وارن هنڌن تي ڪجهه ٻين ڏولين ۾ کنڌين وارن مزورن کي بخشش ڏيئي ڪم وٺي سگهجي ٿو. برف جا هنڌ به آهن هڪ واميارا چٽي کان ڪيدارناٿ تائين ڪٽي ڪٽي ۽ ٻيو هنو مان چٽيءَ کان بدريناٿ تائين ڪٽي ڪٽي. انهن سونهن کي ١٥-٢٠ رپيا پگهار اهي پيندا ڏين ٿا جيسا پگهار انهن پينڊن کي ياترين مان ڪڍڻي آهي. جيڪڏهن انهن سونهن جي پگهار جو بار پينڊن تي نه وجهبو ۽ هردوار ۾ سونهن کي ساڻ وٺي وڃڻ کان انڪار ڪبو ته ٿوري گهٽي ڏيڻ سان اهي پيندا راضي ٿي ويندا. اهي سونهان توري پنهنجو بخشش جدا گهرندا آهن. رستو عام وهندڙ آهي. ياتريءَ کي پاڻ خبردار ٿيڻ گهرجي. پنڊ ڪندي ياتري هڪ ٻي کان جدا ٿي ويندا آهن ۽ پوءِ چٽي تي وڃي گڏبا آهن. پنڊ ڪندي هميشه ٻهاڙ جو پاسو وٺي هلڻ گهرجي جو ٻي پاسي رستو ڪليل رهي ٿو جنهنڪري ڌڪي اچڻ ۽ ڪري پوڻ جو امڪان رهي ٿو ۽ گنگا جي ته تمام هيٺ رهيٺي. رستي تان جيڪڏهن انهي پاسي ڪجهه ڪري پوي ته سڌو گنگا جي ۾ وڃي پوي. جيڪڏهن پاڻ سان پيسا وڌيڪ هجن ته رشي ڪيش ۾ ڪالي ڪملي جي آفيس ۾ رکي سگهجن ٿا يا ديو پرياگ ۾ پوسٽ آفيس ۾ رکي ڇڏجن يا پوسٽ آفيس جا نوٽ وٺڻ گهرجن.

سنسار جي ڪمن کان فارغ ٿي موهه ۽ لوڀ کي ڇڏي جنهن وقت هن ياترا تي نڪرجي ٿو ته سچو ڏينهن پڳوان جو ڏيان رهي ٿو. رستي سري بدريناٿ ۽ سري ڪيدارناٿ ۽ گوڙ پڳوان جي : جنهن ڪار مناڻ ۾ اچي ٿي. چٽين تي گڏ ٿي رات جو ڪيرتن ڪرڻ ۾ اچن ٿا. وات تي مندرن جا درسن ڪندي سچو وقت پڳوت سمرڻ ۾ لڳل رهجي ٿو. گنگا جي جوش تکيون لکيون لهرون ۽ ٻهاڙن تان کير جهڙي اچي پاڻي جون وهندڙ ڌارائون ۽ ٻهاڙن جي ساوڪ سنسار جي موهه کان پاسي ڪري من ۾ ايشور اتساهه پيدا ڪري ٿي. هندوستان جي سڀني ملڪن جي ياترين سان ملاقات ٿيندي انهن جا سنا سنا گڻ پرائجن ٿا ۽ سادن سنتن جي سنگ ۾ من کي ايشوري آنند حاصل ٿئي ٿو. ياترا جو سچو وقت پوهچڻ ۾ رهڻو پوي ٿو. ڌرتي تي سمهڻ، وار نه لهرائڻ ۽ ڪنهن به نموني شرير کي سونهن جي خيال کان نه سينگارڻ. اهڙن نيمن ۽ تڪليفن سهڻ ڪري منورتي ساتوڪي ٿي وڃي ٿي. ياترا جنهن وقت پوري ڪري هردوار ۾ اچجي ٿو انو قت آب هوا جي اوچتي ڦيري پوڻ ڪري ڪجهه هاضمي ۾ تڪليف ٿئي ٿي ۽ دست ٿيڻون ٿا تنهنڪري هردوار ۾ ٨-١٠ ڏينهن رهي انهن دستن جي دوا وغيره ڪري پوءِ سنڌ ڏانهن اچڻ گهرجي نه ته تندرستي جي وڌيڪ بگڙجڻ جو خطرو رهي ٿو جنهنڪري ڪيترا موت به ٿيو وڃن. ذڪر ڪيل نيمن موجب هلڻ ڪري تندرستي بگڙجڻ جو گهڻ امڪان آهي. گهڻا ماڻهو ڪرن پرياگ کان ميل چوري ويندا آهن جو اٽڪل ٢٥ ميل ڪن پوي آهي. ميل چوريءَ ۾ ڪولي بدليا

آهن ۽ ڀوريان ڪولي انهيءَ هنڌ کان اڳتي نہ هلي سگهندا. ميل چوريءَ کان ڪجھ اڳيرو چيڪنيا چٽيءَ لي ٢ رستا ڦٽن ٿا هڪ ڪاٽ گدام کان ٻيو رامنگر کان مگر سيٺي کان سنو رستو ڪون ٻرياگہ کان رد ٻرياگہ رستي واپس اچڻ وارو آهي. ڪون ٻرياگہ کان ٨ ميلن جي پنڌ تي آدبدري جو استان آهي جنهن کان ٢٠ ميل پري ميل چوري آهي ميل چوري کان جيڪي بيا ڪولي هلندا اهي اٽڪل ٣٠ ميلن جي پنڌ تي هلي چڙهندا جتان سواري سامان کٺائڻ جو ٻيو بندوبست ڪرڻو پوندو. هتان کان پوءِ اٽڪل ٧١ ميلن جي پنڌ تي رامنگر آهي جا ريلوي اسٽيشن آهي. اسٽيشن لي هڪ وڏي ڌرمشالا آهي ۽ ٻيان دڪان بہ آهن. رامنگر اسٽيشن کان ريل جي رستي هردوار اچي سگهجي ٿو. ٻيو رستو چيڪنيا کان راڻي کيت جي رستي راڻي باغ کان ڪاٽ گدام وڃي ٿو جو ٧٦ ميل آهي. بدرينات جي ياترا ۾ هيٺين سامان جي سخت ضرورت رهي ٿي.

١- بانس جي لٺ لوهہ جي ڇنب سان
٢- چٽي لٺين ڍڪتي
٣- آئل ڪلاٿ جنهن ۾ هنڌ ويڙهي چڙهجي نہ برسات ۾ آلو نہ ٿئي.
٤- يعقولي گرم دوائون ۽ ڪنين وغيره
٥- هاضمي سڌاريندڙ دوائون
٦- وچون- سنچيري ۽ ٻين زهري جيتن جي چڪن لي لائڻ لاءِ دوائون
٧- لوئو پاٿي چاٺي پهرڻ لاءِ ۽ وڏيڪ ڪم وٺڻ لاءِ ٻيا باسڻ ٻنا مسواڙ دڪاندارن کان ملندا آهن جي ڪم لاهڻ بعد ملي ڏوئي صفا ڪري انهن کي واپس ڏبا آهن.
٨- هڪ هٿ ٻتي جنهن ۾ وڏين چٽين ۽ وڏن ڳوڻن مان گاسليٽ پرائيندو وڃجي.
٩- ٿارچ لئيو وڏن شهرن مان ٻتيون ملي سگهن ٿيون مگر ڪجھ مهانگيون.
١٠- بوٽ ڍڪتو ڪپڙي جو ربڙ جي تري سان ٺهيل. وڏين چٽين ۾ بوٽ ملي سگهندا ۽ مرمت لي سگهن ٿا جوراب ۽ پتلون.
١١- گرم گنجي ۽ ٽوپي رکو سرد ڏاکن ۾ ڪم ايندا.
١٢- گرم لوئي ۽ ڪجھ وڇائي سمهڻ لاءِ بسترو.
١٣- خشڪي کان ٻيون تي نڪرندڙ داڻن ڦٽن ۽ اڦن تي لائڻ لاءِ ملم.
١٤- ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ صابڻ.

(راجپوتي اتهاس جو هڪ ورق)

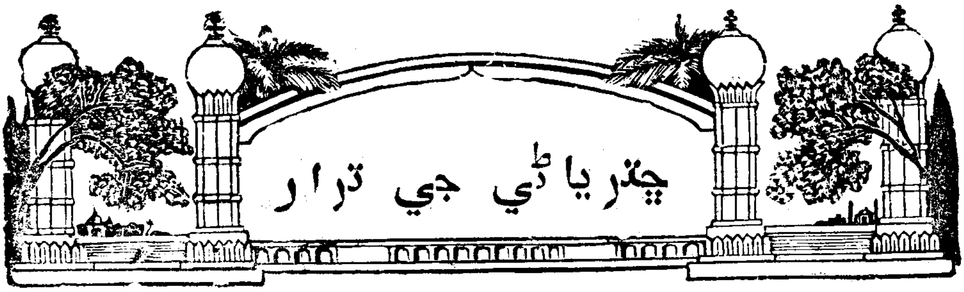

ليکڪ:- لکميچند- ٽي- روپچنداڻي

سرينگر تي هن محل عالمگيري جهنڊو ڦڙڪي. اورنگزيب جي طرفان راجا رگهبير سنگهه ڪمڪار پيو هلائي. اورنگزيب رگهبير سنگهه جي بهادري ۽ ايمانداري مان خوش ٿي هن کي ”ڪشمير جو صوبي جو خطاب ڏنو هو. رگهبير سنگهه ڏاڍي ۽ هوشياريءَ سان ڪشمير جو ڪاروبار هلايو آسپاس جا ننڍا ٿلها راجائون سڀ هن جي اڳيان ڪو ڪتي نه سگهندا هئا. ساڳي وقت سرحد جا بدمعاش به هن جي اڳيان منهن ساهڻ جي همت ڪري ڪين سگهندا هئا. ڪشمير جي سوڀيا چوڏس چوڌار مشهور آهي. جا پرش جا استري سونهن ۾ ڪوبه سڄي سنسار ۾ هندستان ۾ ميچي ڪين سگهندو. سنسار ڀل انکي ڪهڙي به ڀاونا سان ڏسي پر جنهن ماڻهوءَ جي من ۾ ڀاو ڀريل آهي تنهنکي ته ڪشمير جي وڻن جي پن پن ۾ سوڀيا ڏسڻ ۾ ايندي آهي. سڀ سچائي ڪرڻ وارا ستلاني انکي ستلاني نظر سان ڏسندا آهن. مالهي گلن جي بهار تي مست ٿيندو آهي ته ڪوي (شاعر) استرين ۽ پرشن جي نيترن جي سوڀيا جي ورنن ڪرڻ ۾ پنهنجو سڄو پل خرچ ڪندا آهن.

چوڻ جو مطلب آهي ته ڪشمير جي سوڀيا ورنن ڪرڻ ڪان ٻاهر آهي. جنهن وستوءَ جي سوڀيا جو ورنن ڪري نٿو سگهجي سا جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ کي پراپت ٿئي ٿي تڏهن هو ڏاڍو سکي ٿيو ٿئي. سو رگهبير سنگهه جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. رگهبير سنگهه هن وقت ڦوهه جواني ۾ هو. هڪ ڪاشميري استري رگهبير جي ويرتا تي مستاني هئي. ان استري جو نالو هو سر سندري، پر ماڻهو هنکي سندري ڪري ڪوٺيندا هئا. سندري هڪ وڏي زميندار جي ڌيءَ هئي هن جي پالنا پوشنا ڪشمير جي سندر جل وايو (آب هوا) ۾ ٿي هئي سندس سرير سڊول ۽ ڦڙتيلو هو جنهنڪري رگهبير سنگهه کي به اها استري وڻي ويئي. چوڪريءَ جي ماءُ پيءُ کي به اها ڳالهه آڇي آئي. شڀ مهورت ۾ ٻنهي جو وهانءُ ٿيو ۽ سندري رگهبير سنگهه جو محلات وڃي وسايو. سندريءَ جي سوڀيا پورڻما جي چنڊ سمان چمڪندڙ ڏسي رگهبير سنگهه ڏاڍو پرسن ٿيو ۽ سندري به رگهبير سنگهه جهڙو سندر ۽ سورمو پراپت ڪري ڪپڙن ۾ نٿي سمائي. ٻئي گهوٽ ڪنوار آنند ۾ گذارڻ لڳا.

هندن جو سڀني کان وڏو راجا پرٿوي راج چوهان جنهن سنجوڳتا راڻيءَ جي رنگ روپ تي لٽو ٿي محلن ۾ ٿي پيو هو ائين هو ۽ ورهين جا ورهيه پيو ٻاهر ڪڍڻ جو نالو به نه ڳڌائين لئن رگهبير سنگهه به سندريءَ جي پيار جي ڄار ۾ اهڙو ڦاسي ويو جو ٻاهر اکڙ جو نالو به نه وٺايائين. راج ڪاج جو چرخو ڪنهن تو هلي ٿو نه هنن جي ڪا پرت به ڪا نه هئي. جيتوڻيڪ رگهبير سنگهه جي ڏاڍي ڪري هن جا وزير سڀ ڪم پيا ڪندا هئا ته به رگهبير سنگهه جو ڌرم هو ته راج ڪاج جي پاڻ نظر ڪري.

سڀ سارا ٻه ورهيه رنواس ۾ پيو هجڻ ڪري راج جو سڀ ڪم ڏانوان ڏول ٿي ويو. خزاني وڃي لوڙو ورتو. لشڪر ڪي پگهار تي ڪونه مليو. جن جن غريب غربن کي جا سهائتا ملندي هئي تنهن جي اها بند ٿي وئي. خزانچي ويچارو ڀلا ڇا ڪري! جڏهن خزاني ۾ ڪوڏي به نه نهي، پوءِ هو ڪنهن کي ڏي، ۽ ڇا ڏي؟ دهليءَ ۾ به اها ڇرچا هلڻ لڳي ته ڪشمير رياست ڏانهن ٻن ورهين جو خراج (ڍل) رهيل آهي. شاهي خزانچيءَ اها حالت اورنگزيب جي اڳيان پيش ڪئي. اورنگزيب يڪدم وير خان کي سند ڏيئي روانو ڪيو ۽ هن کي حڪم ڏنائين ته ٻن سالن جي ڍل هڪدم وڃي وصول ڪري. وير خان پنهنجي فوج وٺي جهٽ اچي ڪشمير ۾ ڪڙڪيو ۽ رگهبير سنگهه کان ٻن ورهين جو خراج گهريائين. ويچاري رگهبير سنگهه جا نشا ٽٽي ويا. خراج ڏي ته ڪٿان آڻي ڏي؟ خزانو خالي هو. پوءِ جا

چٽ ٿي وئي هئي. هنن جي هڙ ۾ به ڏوڪڙ ڪونه هو. رگهبير سنگهه جون وايون ولڙيون ٿي ويون. ڪري سو ڪري ڇا؟ وير خان کان ڪٿي عزت بچائي؟ ڇا ڪجي؟ ڪا واهه ڪانه پئي ڏسي. وير خان به ڏاڍو ڪوڙي سڀاءَ وارو ماڻهو هو. هن هنن کي چيائي پنيو ته جيڪڏهن پنجن ڏينهن اندر خراج نه مليو ته راجا کي قيد ڪري دهليءَ وٺي ويندس ۽ ڪشمير ۾ شاهي جهنڊو چاڙهي ان تي شاهي قبضو ڪيو ويندو.

وير خان جو ليا پو سڀني رياست ۾ وڃي ويو. هاڻ سڀني پرجا شوڪ ساگر ۾ لڙهڻ لڳي. راجا وٽ ڌن دولت ته خير ڪا هئي. سو چوندي ويچاري پندي ٽي ڏينهن نبري ويا. باقي چوٿون ڏينهن هو. راجا راڻي کي گهبرائجي چيو "پياري! هاڻي ڇا ٿيندو؟ سڀاڻي وير خان قلعي تي ڪاهه ڪندو. شاهي لشڪر جي سامهون ٽڪڻ به شينهن جي غار ۾ هٿ وجهڻو آهي. هاڻي ڇا ڪجي؟"

راڻيءَ راجا کي سمجهائي چيو "توهين دل نه هاريو. منهنجي پيءَ جا ڏاج ۾ ڏنل گهڻا رکيا آهن. مان سمجهان ٿي ته انهن سڀني زيورن مان ڍل جو پورائو ٿي ويندو".

رگهبير سنگهه - پر لوڪن ته دهليءَ ۾ حاضر ٿيڻ جو حڪم ٿيو آهي.

راڻي - ته توهين دهليءَ وڃي انهيءَ ڳالهه جو فيصلو ڪري اچو. وير خان کان اڳيئي توهين اها ڳالهه وڃي بادشاهه کي سمجهايو نه ته ابتيون سبتيون ڳالهيون ڪري اورنگزيب کي ٿپي ويندو. توهان کي هنجي سڀاءَ جي سڌ آهي.

رگهبير سنگهه - راڻي! تو واهه جا وات بتائي آهي. مان سڀاڻي وڏي اسر گهوڙي تي چڙهي ويندس ۽ توکي ڇڏڻ تي دل نٿي ٿئي. ڇا ڪريان؟ لاچار آهيان.

راڻي - مهاراج! وڃڻو ضروري آهي ته مان وري ڪا توهانکي هڪ پل به ڇڏڻ واري آهيان؟ توهين ته منهنجي پراڻن جا آڌار آهيو.

رگهبير سنگه اهڙيءَ ريت پنهنجيءَ راڻي کان موڪلائي اچا محلات کان ٻاهر نڪرڻ تي هو ته اوچتو پنجن ڏهن سپاهين ونءَ مٿن حملو ڪيو. ٻاڻ تي هيٺان اوچتي آيل ڪڙڪندي ڏسي راجا ۽ راڻي ٻئي گهٻرائجي ويا. ٻه ڇتري ويڙها جي ويلي وٺا ڪل کين ڏيندا آهن. راجا راڻي جهٽ ٻاڻ سنڀالي ويرين تي وار ڪيو. ان جي ته راجا خوب خبر ورتي. تنهن کي وار ڪرڻ تي هو ته هڪڙي سپاهي وچ ۾ اچي هنجي وار کي روڪي ورتو. ڇوٿون سپاهي راجا مٿان وار ڪرڻ تي هو ته راڻي هڪدم وچ ۾ ٽپي تلوار هنجي پيٽ ۾ ٽنبي ڇڏي. وڃارو سپاهي ڇيڙهون هڻي ڪري پٽ پيو. راڻي جي اهڙي ويرتا ڏسي ٻين ٻن سپاهين راڻي تي وارو ڪيو. راڻيءَ جهٽ ڦرتي ڪاني ٻاڻکي بچائي ورتو ۽ هڪ سپاهيءَ تي وار به ڪيائين. اوهو ته ٿي ويو جمر پوءِ ڏانهن راهي ۽ ٻيو ٻچ ٻاٿي اٿي ڀڳو. پڇنڊڙ سپاهيءَ کي مارڻ برابر نه سمجهي راڻيءَ هنکي للڪاري چيو "اڙي ڪيدي! پڇين ڪيڏانهن ٿو" ٻئي ٻاسي هن جو رستو رگهبير سنگه روڪيو. ٻن ٻاهين ۾ ڦاسي ويچارو سپاهي پڪڙجي پيو. اٺتري ۾ ٻيا سپاهي به اچي سهڙيا جن اچي هن جي جان بچائي. پوءِ خبر پيئي ته جنهن ماڻهوءَ جي جان بچائي ويئي هئي سو ٻاڻ ويرخان هو. باقي بچيل سپاهين کي راجا ۽ راڻي تلوار جي گهاٽ سان ورانڊي کان هيٺ اڇلائي ڇڏيو.

ويرخان ته جٽن ٽٽن ڪري اوڙيءَ جي سهاري مٿان لهي هيٺ آيو. هن پڇندي پڇندي رڙ ڪري چيو "رگهبير سنگه! تنهن جي راڻيءَ جي سونهن مونکي اڄ راس محل هيٺ ڇڪي آئي. جيڪا چيز تنهنجي ٻاڪ ۾ آئي آهي سا مان به هٿ ڪرڻ ٿو گهران. تنهنڪري مان سڀاڻي قلعي تي گهيرو ڪري اچا ضرور هٿ آڻيندس. تون هوشيار رهج. راڻي هاڻي منهنجي هٿ مان نڪري ڪين سگهندي." ائين چوندو ته هئي ويو ۽ ويرخان پڇندو ته هئي ويو. هنکي اچي پنهنجي سر جي چنتا لڳي. مٿان راڻي هٿان نڪري نه وڃي تنهنڪري رائوراس قلعي کي گهيرو ڪرڻ ٿي چاهيائين. ويرخان پڇندو ۽ ڊوڙندو جٽن ٽٽن ڪري وڃي پنهنجي تنبوءَ پهتو. تتڪال نغاري تي چوٽ هڻي پنهنجي سينا کي سجاڳ ڪري حڪم ڏنائين ته رائوراس رگهبير سنگه جي گڙهه کي گهيرو ڪري وڃو. فوجدارن ۽ سپهه سالارن يڪدم حڪم جي تعميل ڪئي. شاهي لشڪر سج اڀرڻ کان اڳيئي قلع جي چوڌاري سونجهڻ لڳا. شاهي ترارين، ڀالن ۽ ٻڙچين جون چمڪندڙ چنهنبون سورج جي روشنيءَ ۾ چلڪڻ لڳيون. هوڏانهن ڪوٽ جي اندر به سندري راڻي پنهنجي

سٽنا تيار ڪري پاڻ انهي ڪمان هٿ ۾ ڪنئي. راجپوتن کي ڪيسري وسترن پهرڻ جو حڪم ڏنائين. اهي ڪپڙا پهرڻا ضروري هئا. پلا شاهي فوج کي ڪير منهن ڏيئي سگهندو؟ راٺي ب. هئي بهادر سا ڪيئن پٺ ڏي پير ڏي؟ هن پوري تياري ڪري موتيءَ جي گود ۾ ليٽڻ قبول ڪيو. جڏهين ڪوٽ جي اندر پوري تياري ڪري چڪي تڏهين هن هڪڙو دوست ويرخان ڏانهن پٺيو. انهيءَ قاصد وڃي ويرخان کي چيو ته "ويرخان شاهي فوج وٺي پويان پير ڪري وڃ نه ته راجپوتي لشڪر اچي مٿان ڪڙڪندو."

ويرخان. قلعيدار ڪير آهي؟

دوست. راٺي سندري.

ويرخان. ۽ راجا؟

دوست. راجا شاهي پيل پرڻ لاءِ دهليءَ ويو آهي.

ويرخان. پر پل ته موٽ پيارڻ کپي. هيءَ بيقاعدي هلت ڇا لاءِ؟

دوست. توهين دهليءَ مان ڏن وٺڻ آيا هئا. جيڪي مليو ٿي سو وٺي وڃو ها پر توهان پاڻ بيقاعدي ڪم ڪيو.

ويرخان. ڏس، هندن وانگر اسين بيوقوف ڪين آهيون. اسين دوکيبازي، دغابازي ۽ چالاڪيءَ سان ڪم ڪيندا آهيون. هي راڄ ڪاڄ ڪا مسخري نه آهي اسانکي ته حڪومت جو حڪم بجا آڻڻو آهي.

پنهي ۾ اهڙيءَ ريت بات چيت پئي هلي ته اوچتو ڪوٽ مان دوست کي موٽي اچڻ جو حڪم پهتو. دوست ويرخان کي چيو ته توت جواب ڏيو ته توهين لشڪر وٺي موٽي ڳا وچو ڪين توبن جي نڪا نڪي ڪجي؟ مان ڪوٽ ۾ موٽي ويندس ته توبن جو واجٽ ٿي ويندو.

دوست جي ڳالهه ٻڌي ويرخان ڪجهه همسجي ويو. هنکي راتوڪي ڳالهه دل تي لوي آئي ته عورت جي هٿان مار کائي مان قلعي مان پٺي اڪتو آهيان. خدا نه پلائي ته راٺيءَ پوري تياري ڪئي ٿي ڏسجي. توبن جي گولن پهچڻ جي حد اندر شاهي فوج به پهتي آهي جتڪڏهن راجپوتن توبون ڇوڙيون ته ننگون سڀيءَ ۾ اچي وينديون. اهو ويچار ڪري هن دوست جي موٽي وڃڻ کان اڳيئي هن سفيد جهنڊو کڙو ڪري ڇڏيو. ڏسندي ڏسندي فوج واپس وڃڻ لڳي. دوست ڪوٽ ۾ موٽي آيو هو ڏانهن رگهبير سنگهه به وڃي دهليءَ ٽڪاڻو ڪيو ۽ شاهي دربار ۾ حاضر ٿيو. خراج پياري کان معافي گهريائين ۽ ويرخان جي سڄي بدمعاشي جو حال ڪري ٻڌايائين.

رگهبير سنگهه جي وات مان ويرخان جو حال ٻڌي اورنگزيب هنکي دربار ۾ حاضر ٿيڻ جو حڪم ڪيو ۽ رگهبير سنگهه کي ڪابل وڃڻ جو حڪم مليو. رگهبير سنگهه ڪجهه فوج وٺي ڪابل ڏي اسهيو. راٺيءَ کي چٺي لکي پٺيائين ته اورنگزيب جي حڪم سان آءٌ ڪابل چڙهي تو وڃان. اتي شاهي دٻدٻو ۽ سڪو ڄمائي مان هڪدم سرينگر اچي حاضر ٿينديس توستائين راڄ جو سڀ ڪم راٺي سنڀاليندي رهي. سردارن کي هدايت ڪيائين ته راٺيءَ جي ڪم ۾ ذرو به دست اندازي نه ڪن.

توهان ڏينهن ۾ راجا رگهبير سنگهه ڪابل پهتو. ۽ اتي جي بدمعاش سردارن کي قيد ڪري دهليءَ روانو ڪيائين. توهان ئي ڏينهن ۾ ڪابل ۾ پوري شانتي ٿي ويئي.

[۲]

مهينا گذري ويا. رگهبير سنگهه جو ڪو سماچار ڪونه آيو. سندريءَ هڪڙو سوار دهليءَ روانو ڪيو. هن کي سمجهائي ڇڏيائين ته راجا جي پڪي خبر لهي اچ. سوار اتي اچي جاچ ڪئي پر هن کي پيو ڪو پتو ڪونه پيو سواءِ هن جي ته راجا رگهبير سنگهه پڻ مهنن کان ڪابل ٽڪيو پيو آهي. جڏهن سوار موٽي آيو لڏهن هن جي واتان سڀ ڳالهه ٻڌي راڻي ڏاڍي گهبرائجي ويئي. ڌيرج هٿان ڇڏائي ويس.

پرجا ۾ صلح سانت هئي. لوڪن مزي سان وقت پئي گذاريو. وڻج واپار بادستور پئي هليو. پرجا جي پرسنتا جي ڪا حد نه هئي، پر راڻي جي دل اداس هئي. جهڙو حال مڻ بنا ناڳ جو ٿيندو آهي تهڙوئي حال هو راڻيءَ جو. "پتي بن سڀ سنسار." ٽڙيل گل جهڙي مشڪ هنجي چهري تان اڏامي ويئي هئي. راڻي جيتوڻيڪ پرجا جي اڳيان بناوتي کل مک سان ڳالهه ٻولهه ڪندي هئي ته به هن جو من پنهنجي پريتم جي وڇوڙي جي دک ۾ پيو جلندو هو. هوءَ سدائين اهو پئي ويچار ڪندي هئي ته منهنجي سريرروپي باغ جو مالهي ڪڏهن موٽي ايندو ۽ منهنجو من جو منورٿ ڪڏهن پورو ٿيندو. راڻي ڏهاڙي ڪوٽ جي ڪنگرن وٽ وڃي راجا جي واٽ واجهائيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن آڪاش ۾ ڪارا ڪارا ڪڪر ڏسي سمجهندي هئي ته اجهو ٿو اهو اچي منهنجو پراڻناٿ.

سڄو سارو سال لنگهي ويو. راجا نه ڪا پاڻ چٺي پتري پٺي نه ڪا خبر چار موڪليائين. راڻي پريشان هئي. هن درٻار ڪوٺائي خاص خاص سردارن کان راءِ پڇي. سڀني جي راءِ اها اچي بيٺي ته راجڪمار راجيندر سنگهه کي پهريائين دهليءَ موڪلجي ۽ پوءِ ڪابل، جتي راجا جو پورو پورو پتو پئجي وڃي. راجيندر سنگهه پئي ڏينهن اسهڻ تي هو ته اوچتو دهليءَ کان هڪ سوار اچي سهڙيو. راڻي سوار کي ڀاڳوت گهرائي هن کان سک سماچار پڇيو. سوار ٿيلهي هن جي اڳيان رکي. راجيندر سنگهه ٿيلهي مان خط ڪڍي پڙهڻ لڳو. اڃا ٿوروئي پڙهيا ئين ته لفافو هٿ مان ڪري پيس. چهرو پيلو ٿي ويس. هٿ ڏڪڻ لڳس. راجيندر سنگهه "غضب ٿي ويو" چئي پٽ تي ويهي رهيو. راڻي به هيسجي ويئي. هن رڙ ڪري پڇيو "پٽ راجيندر ٻڌاءِ ته ڇا ٿيو آهي. پوري پوري ڳالهه ٻڌاءِ!"

راجيندر- "ماتا!" ماتا!! رڻ تي ويو. سرينگر جو راڄ ٻڏي ويو. مهاراج پرلوڪ پڌاري ويو.

راڻي- راجيندر سنگهه هاڻي هي راڄ ڪاڄ تون سنڀال. مان سياڻي سوامي پتيءَ جي سيوا ڪرڻ لاءِ هن وٽ وينديس. چڪيا تيار ٿي وڃي. سواميءَ جيءَ جي هڪ ترار ۽ هڪ وڳو ڪپڙن جو توشاخاني مان آڻي ڏي. مان سياڻي ستي ٿينديس." درٻار

جي سيني سردارن ۾ ڪٽيون ڪيون
۽ راڻي ستي نہ ٿي پر هنجي پڪي ارادي
جي اڳيان ڪير هنکي سمجهائي سگهي.
ٻئي ڏينهن ڪوٽ جي ميدان ۾ چکيا
سينگاري ويٺي. راڻي داسين سان گڏجي
ڪيسريا پوشاڪ پهري گلن جو هار هٿ ۾
کڻي چکيا وٽ آئي. هن رگهبير سنگه جي
چتر ڏانهن نهاري چيو "پراڻ ناٿ توهان
وٽ اچڻ لاءِ تيار آهيان. بس مونکي پنهنجي
شرڻ ۾ وٺو." انهن چئي هن چکيا کي
نمسڪار ڪيو. هنجي انگ انگ ۾ پتي
پريم جي جوليون چڙهيون. هن جي چهري
پرڪاش وان تي چمڪڻ لڳو.

پنهنجن سکين ۽ سهيلين کان موڪلائي هوءِ
اچا چکيا تي پنهنجا چرڻ رکڻ تي هئي تہ ايتري
۾ گيڙو وستر پهريل هڪ سادو اڳيان اچي
هنکي چيو "ڇا! سندري توکي پڪ آهي
تہ تنهنجو پتي توکي سرڳ ۾ ملندو؟"

سندري - هان! انهيءَ ۾ بہ ڪو سنديهہ
آهي. هو اوس مونکي ونڊڪٽ ۾ گڏبو.

سادو - پر ڌرم گرنٿن ۾ لکيل آهي تہ
موڻ کانپوءِ منکہ جو وري جنم ٿيندو آهي.
تنهنجي پتيءَ ڪٿي وڃي بيو جنم ورتو
هجي، جنهنڪري هو توکي گڏجي نہ سگهي.

سندري - توهين سادو آهيو تہ بہ خبر
نہ اٿئي تہ ڇتري مري ونڪنٺ ۾ وڃي
واسو ڪندو آهي؟ جيڪڏهن ڪٿي جنم
لڌو بہ هوندائين تہ بہ سچي پريم جي چڪ
هڪڙي کي ٻئي کان جدا ڪري نٿي سگهي.

سادو - منهنجو ٻئي جنم ۾ وشواس ڪونهي.
راڻي! جڏهن جهنگ کي باهہ لڳندي آهي
تڏهن وڻ سڙي ويندا آهن. ان مهل
هوشيار پکي اڏامي پنهنجو ساهہ بچائي
وٺندا آهن. مورک پکي جهنگ سان ڪوڙي
پريم جي دوکي ۾ پنهنجو سر وڃائي ويهندا
آهن. سندري! تنهنجي لاءِ راج پاٽ سڀ
موجود آهي. ڪهڙي پکين وانگر پنهنجو سر
نہ وڃاءِ!

سندري - سادو! درست آهي. پر مون
انهيءَ جهنگل جا ڦل ڦول کائي ساهہ بچايو
آهي. هاڻي ڇا انکي وپدا جي وقت ۾
ڇڏي ڏيان؟

انهن چئي اچا راڻي چکيا تي پير رکڻ تي
هئي تہ ويس ڌاري سادو ويرخان پنهنجو
رنگ بدليو. يڪدم گيڙو وستر لاهي سندريءَ
کي لامارو ڏنائين. راڻي جهٽ پٽ سهي
ڪيو تہ ويرخان ويس مٽائي اڳيان بيٺو آهي. هن
ترار ڪڍي ڪڙڪو ڪري چيو "بدمعاش
تنهن ڏينهن راس جو منهنجي هٿان بچي
ويو آهين! هاڻ تہ توکي پورو ڪندس".

ويرخان - سندري! مان ڏاڍي جتن
سان تو وٽ پهتو آهيان. اڄ تہ ڪٿن بہ
ڪري توکي وٺي ويندس.

سندري! جيڪڏهن منهنجي ترار تنهنجو
رت پي نہ سگهي تہ اهائي ترار منهنجي
سهائتا ڪندي. تون مونکي هٿ ڪري
ڪين سگهندين. شينهن جي مڇ جو وار
۽ ڇتريءَ جي ترار ۽ پتي ورت استري
جي سرير کي هنجي مرڻ کانپوءِ ئي ڪو
هٿ لائي سگهندو آهي.

ويرخان - هيڏانهن نهار سندري! منهنجن
سپاهين جي سامهون تنهنجي هڪ بہ نہ

هلندي. هڪ پاسي آهي جهنگ ۽ ٻي پاسي آهن منهنجا هيترا سارا سپاهي. تون ڪيڏانهن ڀڄي وڃي سگهندين ؟

ويرخان جي وائان ايترو ٻڌندي ئي راڻي چتيءَ شينهڻ وانگر اچي هن تي ڪڙڪي. وار نه خالي ويو ۽ هن جو ڪن ڪپجي ويو. ٻئي وار سان راڻيءَ جي ترار پڇي پيئي. ايتري ۾ راجيندر سنگھ به اچي سهڙيو. ڏاڍي گهمسان جي جنگ جٽي وئي. مسلمان ۽ راجپوت سپاهي پاڻ ۾ لڙڻ لڳا. انهيءَ مارا ماريءَ ۾ ويرخان پٺ پائي ڀڳو. پر وڃڻ وقت چوندو ويو ته سندري! انهيءَ جو وير مان ضرور وٺندس. ڪشمير جو تخت خاڪ ٿي ويندو.

سندري- بيوقوف! راجپوت ته مکين جي پرواه ڪين ڪندا آهن. تو جهڙا ڪيڏي چور منهنجي محلات ۾ پهاري پائيندا آهن. (پٽ کي) راجيندر سنگھ! اڄ اهڙو ٿيو آهي. مان هاڻي راجا وٽ ڪانه ويندس. تون راڄ جو ڪم سنڀال. مان پاڻ دهليءَ ويندس ۽ پتو ڪڍندس ته منهنجي پتيءَ کي ڪنهن ماريو آهي. دهليءَ کان پوءِ ڪابل ويندس. ممڪن آهي ته انهيءَ ۾ ويرخان جو به هٿ هجي.

ائين چئي راڻي ترت دهليءَ ڏانهن ڪاهي هلي ۽ وڃي ٿورن ڏينهن ۾ اتي پهتي. هن سڀئي قصي جو فرياد ڪرڻ چاهيو پر هنکي جواب مليو ته قصوروار فريادي جي ڳالهه نه ٻڌي. ويرخان سپهه سالار بڻجي ڪابل روانو ٿي ويو آهي.

راڻي سمجهي وئي ته هت ڪو داد فرياد ڪونه ٿيندو. تخت تي ڪو اڪبر جهڙو نياءَ ڪاري ڪونهي پر اورنگزيب آهي. هن مردانو ويس ڪري، پٽڪو ٻڌي ۽ ترار لڙڪائي، ڪن چونڊ ساٿين سان گڏجي هوءَ ڪابل ڏانهن هلڻ پيئي.

”سب دن هوت نه ايڪ سمان“ سمو سدا ائين ڦرندو رهندو آهي. ڏينهن پٺيان رات، رات پٺيان ڏينهن، سک پٺيان ڏک ۽ ڏک پٺيان سک لڳو ٿو رهي. سرينگر جي فتح ڪرڻ جون خوشيون دهليءَ ۾ منايون ويئون ۽ ختم ٿي ويئون. سرينگر ۾ جا ڏک جي لهر اٿي سا به سانت ٿي وئي. راڻي ڪابل کان موٽي آئي. ڏينهن گذري ويا. هوءَ پنهنجو راڄ ڪاج ڪرڻ لڳي. پرجا ڦلڻ ڦولڻ لڳي. راڻيءَ جي حڪومت جو ڏاڪو ڄمي ويو. راجا کي آهستي آهستي ماڻهو وساري ويا.

راڻي وڏي ويلي اٿندي هئي. سنان ڪري نتنيم جي ڪريا ڪندي هئي. پوءِ باغن باغيچن ۾ گهمي ڦري چڙيا خانو ڏسي دل وندرائيندي هئي. راڄ ڪاج جي وقت هوءَ ديوان خاني ۾ وڃي سڀني ڪمن جي نظر پاڻ رکندي هئي. پئسي ڏوڪڙ جو حساب ڪتاب جاچيندي هئي. فوجي سپاهين جي ديک ريک ڪندي هئي ۽ لشڪر جي نگراني پاڻ سر ڪندي هئي. هوءَ ڪم ۾ اهڙي رڌل رهندي هئي جو جڻ ته پتي وسري ويو هوس.

راڻيءَ کي ڪابل مان موٽي اُنس مهين کان وڌيڪ گذري ويا هئا. راجا صاحب

جي ورسي ٻہ اچي ويجهي پهتي. هڪ ڏينهن راڻي اوپر تائين سمهي رهي. هوڏانهن ٻوهم مهورت يعني وڏي اسرا ٿندي هئي هيڏانهن اج سج مٿي چڙهي آيو. او چتو هڪ ڪانءُ جي ڪان ڪان ٻڌي چوڪ ماري اٿي کڙي ٿي. پڪيءَ کي چوڻ لڳي. ”اج ڪيترن ڏينهن کانپوءِ پتي جي مورت پئي ڏٺيم. تو اچي اها ٻہ هٽائي ڇڏي. مون هن سان گڏ پئي راند پئي ڪيون.

انهيءَ کان وڇوڙي ڇڏيئہ. هاءِ! جيڪڏهن منهنجو پراڻ پيارو پرلوڪ ۾ نہ ويو هجي ها تہ جيڪر تنهنجو وات مٺي کير سان پوري ڇڏيان ها. خير، وڃ. ڪا لڳل اڏامي وڃ ۽ منهنجي پياري کي وڃي نياپو ڏي تہ مان بہ سگهو ئي اتي اچڻ واري آهيان.

سچني ۾ راڻي پنهنجي پتي کي ڏٺو تہ هو سرڳ جي باغ ۾ پسار پيو ڪري. پاڻ بہ هن سان گڏ آهي. هوءَ پنهنجي پتيءَ کي هرهر ياد ڪري ساڻي ٿي ويندي هئي. پوڄا جو سامان کڻي داسي آئي، راڻي پوڄا ڪرڻ ويٺي پر نجاڻان اڄ هن جو من پوڄا ۾ لڳو ئي نٿي. هوءَ وري وري پتي کي ياد ڪري پاڻهي کي چوڻ لڳي ”داسي! مونکي پتي ديو پيو ڪوني، مان هن وٽ وڃڻ ٿي چاهيان“ داسي نماڻو ٿي چيو: ”راڻي! توهان پراڻي جي پوڄا ڪندي رهو. سڀ ڪلياڻ ٿيندا.“

راڻي داسي جي ڳالهہ ڏانهن ڌيان ڏني. وري ديويءَ ڏانهن نهاريائين تہ اديت درشن ٿيائين جڻ تہ ديوي پراڻي آسيسا پيئي ڏئي تہ ائين ٿيڻ بہ برابر آهي.

پتي شيوا کان سواءِ استريءَ جاتيءَ لاءِ سنسار ۾ ٻي ڪا بہ وستو نہ آهي. راڻيءَ ديوي پراڻي کي هٿ جوڙي وينتي ڪئي. پتيءَ سان گڏجڻ جي اچا ڪري محل ۾ هلي ويئي. پئي ڏينهن دربار ٿي. راڻي سنگرام سنگهہ کي گهرائي چيو تہ ڪنهن ماڻهوءَ کي راڄ ڪاڄ هلائڻ لاءِ مقرر ڪريو. مان پتيءَ ديو جي درشن ڪرڻ لاءِ سرڳ پڌارڻ ٿي چاهيان. مان ڪالهہ هن سان باغ ۾ پئي گهميس ۽ پوانيءَ بہ چيو تہ آگيا ڏيئي ڇڏي آهي راڄ ڪاڄ سنڀالڻ چترين جو مرڪ آهي. مان هاڻ پتي ديو جي شيوا ڪرڻ وينديس:

سنگرام سنگهہ وينتي ڪري چيو ”راڻي صاحبہ! دهليءَ واري لفافي جو ڇا ٿيو؟ انجو ڪهڙو فيصلو ٿيندو؟“ راڻي ورايو ”چترين جي اڳيان دنيا جو ڳري کان ڳرو سوال فيصل ٿي ويندو آهي. توهانکي جنگ واجب نظر اچي تہ ڪجو. البت هڪڙو ڪم ضرور ڪجو. منهنجو چڙياخانو ۽ جهنگلي جانورن واري جڳهہ جئن قائم رهي. انکي ڏسي مونکي دلاساءِ ٿيندي رهندي. جن جانورن کي مان پنهنجن هٿن سان کارائيندي پياريندي هيس. جيڪڏهن راڄ اهو خرچ سهي نہ سگهي تہ اوهي بند ڪري ڇڏجو“.

راڻيءَ اهي ڳالهيون ويٺي ڪيون تہ شاهي پيغام جي اچڻ جي خبر هنکي ڏني ويئي. راڻي انهن ماڻهن کي دربار ۾ حاضر ڪرڻ جي آگيا ڏني. بہ ڏاڙهين وارا سپاهي زرهہ پهريل دربار ۾ حاضر ٿيا. سلام پلام

بہ خير. گستاخيءَ سان چوڻ لڳا: "اسانکي شهنشاهہ اورنگزيب موڪليو آهي."

راڻي اکيون ڳاڙهيون ڪري چيو "توهين ڪهڙي عهدي وارا ماڻهو آهيو؟ ادب جي طريقي جي ذري بہ خبر نہ اٿو. خير، چئو ڇا چوڻو اٿو".

شيرعلي - مان شيرعلي خان پنجهزاري آهيان. عالمگير سردارن کي انجي ڪا ضرورت ڪانهي.

راڻي - اسين ڄهنگلي! تو ائين سمجهي تہ هڪ استري راڄ گديءَ تي ويٺي آهي، اها سڀيتا ڪٿي آهي؟ ياد رک! منهنجي سيني ۾ ڇترين جي دل ۽ رڳن ۾ راجپوتن جو رت آهي. منهنجي دربار ۾ جيڪو اسڀيتا ڏيکاريندو آهي تنهنکي سڀيتا جو سبق سيکاريو ويندو آهي.

شيرعلي - سبق تہ پوءِ پڙهائجو، هو پهرين شاهي فرمان جو جواب تہ ڏيو.

راڻي - بداءِ ڪهڙو فرمان آهي؟

شيرعلي - توهين بنا موڪل دهليءَ کان ڪابل ڇو ويا؟ ويرخان کي ڇو قتل ڪيوَ؟ هن جا خوني ڪپڙا ڪٿن شاهي ڪئمپ ۾ موڪليا ويا؟

راڻي - پهرين سوال جو جواب تہ شخصي آهي. هڪ شينهڻ پنهنجي شينهن جي ڳولا ۾ ٻن ٻن ڳوليندي ڦوليندي وتندي آهي. جيڪڏهن مان پنهنجي پتيءَ کي ڳولهڻ لاءِ ڪابل ڪاهي ويس تہ ڪهڙي بڇي ماريم؟ ٻيو سوال- تنهنجي مونکي ڪا بہ خبر نہ آهي.

شيرعلي - راڻي صاحبہ! ڇو ٿا ڪوڙ ڳالهايو.

راڻي - شير جي چمڙي اوڍي تون شينهڻ کي ٿو ڇيڙين! جنهن عالمگير جي پيروسي تي تون ڪڏين ٿو سو منهنجين شخصي ڳالهين بابت پڇي نٿو سگهي.

شيرعلي - توهانکي پورو جواب ڏيڻو پوندو. جوش نہ ڏيکاريو، نہ تہ مان توهان لاءِ ٻيو ويرخان بڻجي ويندس.

هاڻي راڻي چپ ڪري نہ سگهي. هن راڄ سنگهاسن تان هيٺ لهي چيو "اڇي! وٺ! وڃ تون بہ ويرخان وٽ" راڻي جو هٿ اڃا مٿي ئي هو تہ پٺي سپاهي هن جو هٿ جهلي ورتو. راڻي ڪنڌ ورائي سپاهي ڏانهن نهاريو. هنجي هٿراڌ ڏاڙهي هيٺ ڪري پيئي. ڏسي تہ اڳيان پتي ديو بيٺو آهي! راڻي ڏاڍو منجهي وئي. ڌيان سان ڏسي چوڻ لڳي "ڪير! پتي ديو؟" ائين ويچاريندي راڻي مورڇا ٿي ڪري پيئي.

[۴]

قصو هيئن هو جو رگهبير سنگهہ جڏهن ڪابل ۾ پهتو تڏهن ويرخان بہ انهيءَ فوج ۾ وڃي شامل ٿيو- ٻئي جسونت سنگهہ جي هٿ هيٺ ڪم ڪندا هئا. ويرخان وجهہ وٺي رگهبير سنگهہ کي قيد ڪري ڪابل جي قلعي ۾ بلائتو ڪري ڇڏيو. ساڳي وقت اهو بہ وٺي هلايائين تہ رگهبير سنگهہ جنگ جي ميدان ۾ مارجي ويو. اها خبر دهليءَ ۽ سرينگر تائين پڻ پهچايائين. ٿورن ڏينهن کانپوءِ راڻيءَ کي هٿ ڪرڻ جي لاءِ هو سرينگر ويو. راڻي سندس ٿيڻ تي هٺي. ويرخان جي

مرضيءَ هنکي زبردستيءَ سان قيد ڪرڻ جي هئي. پر هنکي سڦلتا نه ملي. ويرخان ڪابل ڏانهن هليو ويو. راڻي دهليءَ ويئي. ساڳي وقت ويرخان کان وير وٺڻ جي لاءِ هوءَ هنجي پٺيان ڦرندي رهي. هوءَ ٻه ڪابل ۾ پهچي جسونتسنگھ کي درخواست ڪرڻ واري هئي ته سندس پتي سرڳواسي ٿي ويو آهي. پر هن ائين ڪين ڪيو. راڻي برابر بدلي وٺڻ لاءِ وجهه ڳوليندي رهي.

هڪڙي ڏينهن سپاهين ويرخان جي خوني پوشاڪ تنبوءَ جي ٻاهران ڏٺي. پر انکان پوءِ راڻي ڏسڻ ۾ ڪانه آئي. شيرعلي خان ۽ رگھبيرسنگھ جو ٻاڻو چڱو رستو هو. هن قلعدار کي چئو چاءِ ڪري رگھبيرسنگھ جا بند خلاص ڪرايا. چوڪاري کانپوءِ ٻيئي دهلي آيا. اتي اچي شيرعلي خان ويرخان جا سڀ ڪرتوت عالمگير بادشاهه کي ٻڌايا ۽ ثابت ڪري ڏيکاريائينس ته رگھبيرسنگھ جو ڪوبه ڏوهه ڪونهي. بادشاهه خوش ٿي رگھبيرسنگھ کي راجا جو خطاب ڏيئي سرينگر اماڻيو. شيرعلي به هن سان گڏ همراهه ٿي هليو ۽ عين انهيءَ وقت راجا کي راڻي جي اڳيان پڌرو ڪيائين جنهن وقت هوءَ پنهنجي پتي ديووت وڃڻ واسطي پئي سنبري.

[٥]

راجا ۽ راڻي جو ميلو ٿي ويو. راڻي سندري پنهنجي پراڻ پياري سان گڏجي جهنگلي جانورن ۽ پکين جو ديدار پئي ڪري، انوقت راجا کي هوءَ ٻـ پيئي سمجهائيندي ويئي ته سنڪت جي سمي انهن ٿي پسن پکين کي ڏسي مان دل وندرائيندي هيس. چي "هلو هلي هنن جون بازيون ۽ کيل ڏسون" راجا ورايو ته مونکي جهنگلي جانورن ٿي کين. نيٺ راڻي جي زور ڀرڻ ڪري راجا ڪٽهڙي وٽ ويو ۽ جهنگلي جانور ڏسڻ لڳو. ڏسندي ڏسندي هڪڙو ڪٽهڙو آيو. جنهن ۾ هڪڙو ماڻهو بند ٿيو پيو هو. راجا چتائي هن ڏانهن نهاريو ۽ پڇيائين ته هي ڪير آهي؟ راڻي اترڏنو ته هو اوهانجي اڳيان اچيتو. توهين ذرا ڌيان ڏيئي هنکي ڏسو. راڻيءَ قيديءَ کي چيو ته قيدي! ڏس تنهنجو مالڪ بيٺو آهي. هنکي پرڻام ڪر! ويرخان جهڪي ادب سان سلام ڪيو. راجا هن جو سلام ورايو ۽ پيار سان هنکي ٻاهر سڏيو ۽ اڳين حرڪتن لاءِ هنکي اپٽ دان يعني معافي ڏني. راڻيءَ چيو "ٻڌ ويرخان! جيڪڏهن هڪ پتورتا ڇتريائڻي چاهي ها ته توکان ويرتا جي تلوار سان وٺي سگهي ها. پر مون ائين ڪين ڪيو. هاڻي ٻڌاءِ ته توکي ڇا کپي؟"

ويرخان ڪنڌ هيٺ ڪري ڌيمي زبان سان چيو: "راڻي مان پنهنجن حرڪتن جو ڦل پائي چڪو آهيان. اڳتي اوهانجي مرضي جئن وڻيو تئن ڪريو" شيرعلي ڪنڌ نمائي ويرخان کي چوڪاري ڏيڻ لاءِ وٺندي ڪئي. ويرخان ڇڏيو ويو. هو خوش ٿي ويو هليو، پر وڃڻ وقت هن راڻيءَ جي ساراهه جا ٻڪ پڙيا ۽ چيائين ته مونکي اڳي ڇتريائڻي ويرتا جي ڪل ٿي ڪانه هئي. هاڻ مون لاءِ هڪ ٿي راهه کليل آهي ته پنهنجن ڪرتوتن لاءِ خدا کان معافي گهران ۽ باقي بچيل زندگي خدا جي بندگيءَ ۾ بسر ڪريان. ائين چئي هو سرينگر ڇڏي دهليءَ مان ٿيندو مڪي مديني هليو ويو. هيڏانهن راجا راڻي سُتنترتا سان راڄ ماڻڻ لڳا. شيرعلي سلام ڪري دهليءَ موٽي ويو.

جواني جي ڪهاڻي

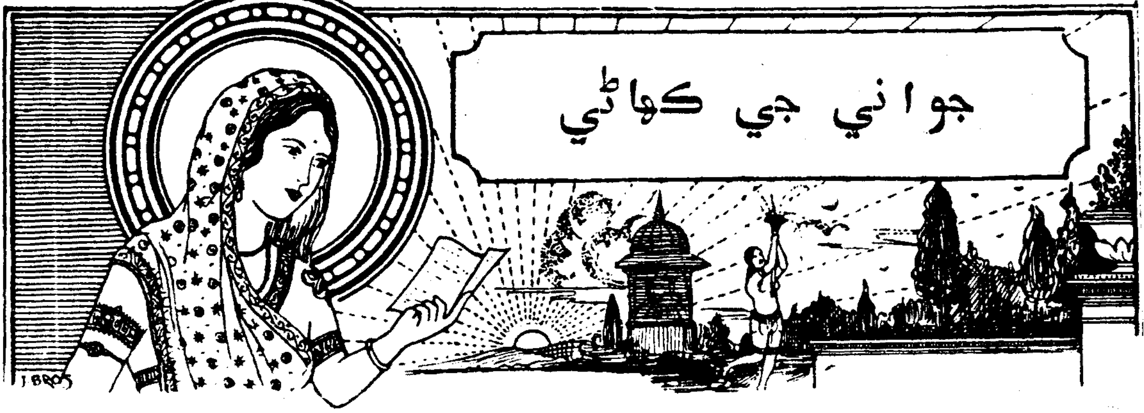

جي آدمي اڄ ڪلهه دنيا ۾ بلڪل مشهور آهن، انهن مان ڪيترن جي جواني جي ڪهاڻي تازو شايع ٿي آهي. اها ڪهاڻي هت مختصر طور ڏجي ٿي.

مسٽر ايڇ-جي-ويلز جي ساري دنيا ۾ جهڙي عزت آهي، پنجاهه سال اڳي انهي باري ۾ کيس رتي پر به اميد ڪا نه هئي ته پنهنجي لياقت جي آڌار تي هو ايڏي وڏي درجي کي وڃي پهچندو.

مسٽر ويلز جو جنم ١٨٦٧ع ۾ ٿيو هو. هو طبيعت جو نازڪ هوندو هو. ٢٠ سالن جي عمر ۾ ان کي ڪو به زندگي جو مقرر آدرش نه هو. هو شروعات ۾ هڪ پوشاڪن وڪڻندڙ دڪاندار وٽ نوڪر بيٺو. ان وقت نه فقط کيس پئسي جي تنگي هئي پر کائڻ ۽ پيئڻ جون به سهوليتون ميسر نه هيس. نوڪري ۾ گهڻو وقت چئني طرفن کان انڌيرو ٿي سمجهيائين ۽ آئينده لاءِ ڪٿان به روشني نظر نٿي آيس. ساري عمر ڇا هن دڪان ۾ رهي آدمين جي پوشاڪن جي ماپ وٺي زندگي بسر ڪرڻي پوندي؟ دل چيو "نه!" هن دڪان جي نوڪري ڇڏي ڏني. ان کانپوءِ مئٽرڪ پاس ڪري اسڪول ماستر ٿيو. ان وقت منجهس لکڻ جو شوق پيدا ٿيو. ڪهاڻيون ۽ افسانا لکڻ لڳو. ١٨٩٥ع ۾ ان جو مشهور ڪتاب (The time machine) شايع ٿيو. ان سان گڏو گڏ مشهوري ۽ ڪاميابي کيس جئمالا پهرائي. ان وقت به سندس زندگي پسندي موجب ڪا نه گذري رهي هئي. آئينده اونداهو ۽ غير يقيني هوس، ليڪن سندس حوصلو نه گهٽيو. هن سمجهو ته اهو قلم ڪنهن ڏينهن کيس عزت ۽ مشهوري جي اوچي آسڻ تي وهاريندو. خيال مدد ڏنس ۽ اڄ ايڇ-جي ويلز دنيا جي چوٽ چڙهيل هستين ۾ اوچو درجو رکندڙ آهي.

هندستان جي اڳين وائسراءِ مرحوم لارڊ ريڊنگ جو پهريون نالو روفس انڊڪس هو. هڪ ساڳ سبزي جي ڪاروبار ڪندڙ گهر ۾ جنم ٿيو هوس. سندس پيءُ ميوي جو واپار ڪندو هو. روفس به پنهنجي پيءُ وارو ڌنڌو اختيار ڪيو. هنجو لاڙو بي ڪنهن به ڪار ڏانهن ڪو نه هو. دنيا ۾ ايڏي وڏي درجي حاصل ڪرڻ جي کيس ذرو به اميد

ڪاڻ هئي. هڪ ڏينهن هن کي خيال آيو ته جيڪر جهاز ۾ نوڪري ڪريان. هو الو اميريڪا ڏانهن ويو. هن هڪ مشهور جهازي ڪمپني جي آفيس ۾ نوڪري ڪئي. اتان کيس دنيا جي چڪر ڏيڻ اچڻ ۾ مدد ملي. سندس زندگي ۾ نوان امنگ ۽ نيون اميدون جاڳيون. هو جهازي نوڪري جي وقت ۾ هندوستان ۾ آيو هو. هندستان ڏسي کيس دل ۾ هي خيال آيو ته هڪ ڏينهن هن هندستان ۾ وڏو لارڊ بڻجي ايندس.

واپس اچي لنڊن سٽاڪ ايڪسچينج ۾ ڪم ڪرڻ شروع ڪيائين، مگر لنڊن ۾ خاص ڪاميابي حاصل ڪري نه سگهيو. تڏهن اميريڪا اسهڻ جو ارادو ڪيائين. ان وقت ۲۴ سال عمر هئس. جهاز تي چڙهي چڪو هو، ماءُ چيس، ”بيا سڀ ڌنڌا ڇڏي بئرسٽر بڻج. جيترو نه لوڪي عقل آهي اون گهڻو ته دولت حاصل ڪري سگهندين.“ هن اميريڪا وڃڻ جو خيال ترڪ ڪري ڇڏيو. ۱۸۸۷ع ۾، ۲۷ سالن جي عمر ۾، بئرسٽر ٿيو ۽ ٿوري عرصي ۾ نامور بئرسٽر ٿي ويو. سندس ساليانو آمدني ۳۰ هزارن پائونڊن ڏانهن وڌي ويئي. آڏي پڇا ڪرڻ … بي مثال ۽ لڳولڳو ڪرڻ ۾ باڪمال! ۱۹۰۴ع … پارليامينٽ جو ميمبر چونڊيو، ۱۹۱۰ع ۾ … انگلنڊ جو سالسٽر جنرل ۽ ۱۹۱۳ع ۾ لارڊ چيف جسٽس. ان بعد سپيشل قونصل، فارين … سٽر ۽ آخر ۾ هندستان جو وائسراءِ.

… رالس ري موٽر گاڏي جي ايجاد ڪندڙ سر هينري … ي جي ڪهاڻي به اهڙي طرح عجائباتن … سان ڀر آهي. هن وقت سندس عمر ۷۰ ورهيه … هي. سندس جنم غريب گهر ۾ ٿيو هو. … ڪ پيو به مشڪل سان کيس کاڌو نصيب … ڪندو هو. ۱۰ سالن جي عمر ۾ اخبارون وڪڻڻ جو ڌنڌو شروع ڪيائين. ان بعد ڪتابن جي دڪان ۾ نوڪري ڪيائين. صرف ٻه سال سڪول ۾ پڙهڻ جو موقعو مليس. پوءِ کيس پوسٽ آفيس ۾ نوڪري ملي جتي تارون پهچائڻ جو ڪم ڪندو هو. اتان نوڪري ڇڏي ڊانڪاسٽر نالي شهر ۾ هڪ ننڍي ڪارخاني ۾ وڃي نوڪر بيٺو. ان بعد هڪ عجيب واقع ٿي گذريو.

۱۹ سال عمر هئس، لورپول اليڪٽرڪ ڪمپني جي چيف انجنيئر سان ملاقات ٿيس. هو کيس محنتي معلوم ڪري بلڪل خوش ٿيو. کيس بجلي ڪمپني جي ڪارخاني ۾ نوڪري ملي ويئي. ڪجهه عرصي بعد اهو ڪارخانو بند ٿي ويو. هينري رائي پنهنجو هڪ ننڍو ڪارخانو کوليو. هو سارو وقت ڪلن پرزن ٺاهڻ ۾ خرچ ڪرڻ لڳو. هن جو ڌيان موٽر گاڏي طرف ويو. ڏاڍي محنت بعد هن رائي انجڻ تيار ڪئي.

۱۹۰۴ع ۾ لارڊ لنگٽڪ جي پٽ رالس سان سندس ڄاڻ سڃاڻ ٿي. هنجو پيءُ هوائي جهاز جي حادثي ۾ مئو هو. رالس کي ڪنهن ڪارخاني کولڻ جو ويچار هو. ان وقت رالس ۽ رائي ملي رالس رائي ڪمپني قائم ڪئي. رالس جي موڙي ۽ رائي جو دماغ ۽ محنت ڪم ۾ لڳي ويا.

ڪيترن قسمن جا تجربا ڪيا ويا. ڪلن پرزن جي ڪيتري ترقي ٿي سگهي ٿي، سواري ڪندڙن کي ڪيترو آرام پهچائي سگهجيتو وغيره. رالس رائي گاڏي اڄ دنيا جي بهترين موٽرن ۾ ڳڻي وڃي ٿي. هن حالت ۾ به رائي غور ۽ خوض ڪندو رهيتو. هنجي دماغ کي آرام ڪونهي. ۱۰ سالن جي عمر ۾ جو ڇوڪرو سڙڪن تي اخبارون وڪڻندو ڦرندو هو کيس خواب خيال ۾ به ڪو نه آيو هوندو ته اڳتي هلي دنيا ۾ کيس ايتري مشهوري ۽ ايتري دولت حاصل ٿيندي.

اخلاق جي پابندي

ليکڪ:- مهاتما موهنداس ڪرمچند گانڌي.

انسان جي دل کي ٻه دريون آهن، جن مان هڪڙي هن کي ڏيکاري ٿي جيڪي هو هينئر آهي ۽ ٻي جيڪي هو ٿيڻ کپي. ساڳيءَ طرح جئن معمولي ودياتون، جئن دنيا آهي تنهن سان ٿيون لاڳاپو رکن، تئن نيتي ڌرم جي وديا، جئن دنيا هئڻ کپي تنهن سان ٿي تعلق رکي.

هر ڪنهن انسان جو فرض آهي ته پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي ۽ جيڪي هو هينئر آهي تنهنجي ڏسڻ جي ڪوشش ڪري ۽ پاڪ جسم، دل ۽ دماغ ۾ سڌارڻ لاءِ جفاڪشي ڪندو رهي. جيڪي فساد ۽ فتنا ۽ انياءِ، پاپ ۽ ايمان ۽ ٻين خرابين ڪيا آهن، تنکي پوجهي ۽ انهن کي ناس ڪرڻ جو جوڳو جتن ڪري. جهڙيءَ طرح ڪنهن جاءِ جي اڏاوت جي رٿ ليسين ڪارگر نه آهي جيسين اها ڏيکاري ٿي ته جاءِ ڪئن جوڙجي، تهڙيءَ طرح نيتي ڌرم جون سکيائون به اوستاءِ ڪمائتيون آهن جيستاءِ اهي انسان جي جيوت ليم ۾ آڻيون ٿيون. جيڪي اخلاقي اصول يا نيتيءَ جا سڌانت عمل ۾ آندا وڃن سي ڪنهن نه ڪم جا آهن. اسين ڪيترا ماڻهو ٿا ڏسون جن کي ڪيتراني اخلاقي مثال ۽ قول ڪنٺ آهن ۽ جي وڏي زور شور سان انهن جو ٻين کي اُپديش ڪندا پر پاڻ انهن تي هڏيءَ ڪونه هلن. ٻيا وري چون ته اخلاقي قانون رڳو پرلوڪ جي توشي لاءِ آهن. پر اسين دعوى سان چئي سگهون ٿا ته جيڪو پنهنجي جيوت اخلاق جي قانون پٺاندر نيم ۾ آڻڻ لاءِ تيار نه آهي، تنهنکي لفظ جي حقي معنى سان انسان چئي ڪونه سگهبو. انسان کي ستيه ۽ ڌرم ۾ پنهنجو آنند ڳولڻ کپي، پوءِ ڪٿي انسان کي هن دنيا ۾ ڪيترا به هرج ۽ ها ڇو نه سهڻا پون.

ايشور سروشڪتيوان آهي. هو پورنتا جو پتلو آهي. ڪنهن کو نه هن جي دنيا ۽ نياءِ جو انت لڌو آهي. پوءِ ڪئن اسين جي پاڪي هن جو ڀڳت چوايون ٿا، سي نيتيءَ جا نيم پڄي سگهون؟ انسان کي ڦل جي اِڇا يا آس رکي اخلاقي حياتي نه گذارڻ کپي. نيڪيءَ جي زندگي انسان لي فرض رکي ويئي آهي، نه ته ڪو آن

مان اسان کي فائدو ٿيندو، ٻيو ڇا ڪاڻ ته اهو سرشتيءَ جو اٽل ۽ انادي نيم آهي. چڱا ڪم سچ ته اسان لاءِ ڪاڌي ۽ ڪپڙن کان به بهتر آهن. اسان کي جيڪو ٻڪ ۾ کاڌو ڏني ٿو تنهن کان به وڌيڪ اُن جو شڪر گذار رهڻ کپي، جو اسان کي چڱي ڪم ڪرڻ جو وجهه ڏني ٿو.

ڪو ڪونه جو رڳو ڏيکاءَ جو خيال ٿو رکي، يا جيڪو دنيا ۾ نالي ڪرڻ لاءِ سڌائتو آهي، سو سچو نيڪ اخلاق ماڻهو ٿي سگهندو. نيڪ اخلاقي نڪي صفائيءَ تي آهي، نڪي علم ۾ آهي ۽ نڪي وري مذهب تي آهي؛ البت اهي اخلاق جا جزا چئبا، پر اُهي ماڻهوءَ کي نيڪ اخلاق بنائڻ لاءِ ڪافي نه آهن. جيڪو سچو پچو نيڪ اخلاق ماڻهو آهي، سو گڏائتي جيوت گذاري ٿو. نه نه ڪو اُها اُنکي فائدو پهچائي ٿي پر ڇا ڪاڻ ته اهو اصل هن جي وجود جو قانون آهي ۽ سندس حياتيءَ جو دم آهي. غرض ته اخلاق پنهنجو انعام پاڻ آهي.

سريشٽ نيتي

اڄ ڪلهه، اخلاق بابت ماڻهن جا خيال نڪي پختا چئبا ۽ نڪي اونهائي ليکبا. مثلاً ڪي اهڙا آهن جي چون ٿا ته انسان کي نيڪ اخلاقيءَ جي ڪا ضرورت ڪانهي. ٻيا وري هن راءِ جا آهن ته ڌرم ۽ نيتيءَ جي وچ ۾ ڪو سچو سنبنڌ آهي ئي ڪونه. درحقيقت ڪو ڌرم يا دين، نيتيءَ کان جدا ٿي ڪين سگهندو. جيڪي ماڻهو نيتيءَ جي احڪام پيروي ڪن ٿا سي ئي سچا ڌرمشت آهن. جيڪي ماڻهو پنهنجي ملڪ جي ڀلي لاءِ سر قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهن سي حقيقتاً اعليٰ درجي جا نيڪ اخلاق ماڻهو آهن. **جرمي بينٿم** جنهن ماڻهن ۾ ودبا ڦهلائڻ لاءِ پاڻ پتوڙيو، جو قيدين جي حياتي سڌارڻ لاءِ نهايت جفاڪش هو ۽ جنهن پنهنجن هم وطنين جي همت لاءِ ڪيترن قاعدن پاس ڪرائڻ ۾ چڱو ڀاڱو ورتو، تنهنکي بلڪل اعليٰ درجي جو نيڪ اخلاق ماڻهو سڏڻ کپي.

سچي نيڪ اخلاقي ڪا ٻين جي پيروي ڪرڻ ۾ ڪانهي پر پنهنجي روح سوءِ پنهنجي لاءِ سچو مارگ ڳولهي اُن تي بي ڌپائيءَ سان هلڻ ۾ آهي. سچي اُنتي سچ جي اهڙيءَ طرح جفاڪش ڳولا ۽ پيروي ڪرڻ کانسواءِ ناممڪن آهي؛ يعني ته اُنتيءَ ۽ سڌاري جو اخلاق تي گهڻو دارومدار آهي.

اسين پنهنجون خواهشون ۽ مرادون ٻن دفعن ۾ ورهائي سگهون ٿا: هڪڙيون خود غرض ٻيون لاغرض. ڪل خود مطلب خواهشون بد اخلاق آهن. پر اُها خواهش ته پاڻ سڌاري ٻين جو پڻ ڪريان حقيقي اخلاقي آهي. ٻئي طرف، جيڪڏهن اسين پنهنجي خدمتن جي ٻين سان لاف زني ڪنداسين يا انهن جي ٿانءَ ۾ پوڄي وينداسين ته اسين نيڪ اخلاق سڏجڻ جا اڌڪاري نه آهيون. چڱو ڪم رڳو ڀلائي ڪرڻ جي مراد سان ان جي ڳولا ۾ آهي.

ڪو شخص يا ڪو ڪٽنب جو پاڻ ۾ بد اخلاقيءَ جي جيوڙن: جهڙوڪ ڪوڙ ڪپت

ء نفاق کي گهرڻ ڏني ٿو، اهو هميشه لاء نابود ٿئي ٿو. چڱائي ڪرڻ جي طاقت ڪا انسان کي ٻاهران ڪانه ٿي اچي. اها انسان جي اندر ۾ هميشه موجود آهي، پر رڳو انسان کي نيڪ اپاون سان انکي وڌائڻ کپي. وڏي پروڏو اخلاقي قانون اهو آهي ته اسين مخلوقات جي ڀلي لاء ڪنهن به اجوري جي اميد ڪانسواء ڪم ڪريون. جڏهن اسين هيء هڪڙو نيتيء جو سدا اميد گرهڻ ڪندا سين تڏهن پيا سڀ نيتيء جا نيم پاڻ ڪان پاڻيهي پدرا ٿي پوندا.

نيڪ ڪرم

اخلاق جو سوال، انسان جي ڪيترن معمولي ڪمن ۾ نئو اچي ٿو ڪاڻ ته اسين گهڻو حصو ته رڳو دستورن جا پابند آهيون. البت ڪيترن ڳالهين ۾ دستورن جي پيروي ڪرڻ ضروري آهي. انهن جيڪڏهن هر ڪو پنهنجي هلندو ته دنيا ۾ اندڌ ندڌ ڪانسواء ٻيو ڪجهه به نه ٿيندو. پر اڪيون پوئي دستورن ۽ رواجن جي پابندي ڪرڻ، اخلاق جي خلاف آهي ۽ ڪو به ڪم جو خود به خود پنهنجي مرضيء موافق نئو ڪجي سو اخلاقي ڪونه چئي سگهبو. جي اسين ڪلن جيان ڪم ڪندا سين ته پوء اخلاق جو وري ضرورتي ڪهڙو آهي. جيڪڏهن اسين ڪنهن ڪم کي اخلاقي ٿا چوڻ گهرون ته اهو ڪم باهوش فرض سمجهي ڪيل هجي. انديء طرح، ڪل جيان انسردو ڪم ڪرڻ ۽ باهوش ڪل جيان ڪم ڪرڻ ۾ تفاوت آهي. بادشاه جو ڏوهيء کي معافي ٿو ڏئي سو پاڻ ته چڱو ڪم ٿو ڪري، پر جو ٻئو ڪو بادشاه جو معافي نامو ٿو ڪڍي وڃي سو جڻ هنجي هٿ ۾ هڪ اوزار آهي. پر جيڪڏهين اهو ٻئو ڪو بادشاه جو معافي نامو فرض سمجهي پهچائي، ته پوء هنکي بادشاه جي هٿ جو اوزار نه چئبو، بيوئي هنجو ڪم اخلاقي ليکيو ويندو. جو ماڻهو پر مت ٿي پنهنجي عقل هلائڻ ڪانسواء هلي ٿو تنهنکي ڪڏهن ڪانه خبر پئي سگهندي ته سدا چار ۽ سلڇڻائي ڪهڙي وستو آهي. سورهيه سڏائين لوڪ جي ڀلي ڪالر دستورن ۽ رواجن جي برخلاف ويا. اهو ماڻهو سدا چاري ڪونه ليکيو ويندو جو پنهنجن راين ناهڻ ۾ يا انهن جي چٽي پڌائڻ ۾ بي ڊپو نه آهي، يا جيڪو ويڪ انوسار نئو هلي. پر اهو لبسين ناممڪن آهي جيسين هن اهو محسوس نه ڪيو آهي ته ويڪ جو آواز ايشور جو آواز آهي ۽ ته اهو هر ڪنهن ڪرم يا وچار جي پاپ يا پنج جو آخرين منصف آهي.

ڪنهن جي به ڪم جي نيڪ اخلاقي يا بد اخلاقي پڌائڻ لاء انسان کي ڪم جي ڪندڙ جي مراد ڏسڻ کپي. ڪم نيڪ آهي يا بد آهي سو مراد تي منحصر آهي. مثلا، فرض ڪريو، ته به ماڻهو غريبن کي ڪارائين ٿا: هڪڙو رحم وچان، ٻيو نالي ڪيڻ لاء يا پنهنجي شان رکڻ لاء، يا ڪنهن ٻيء اهڙيء خود غرض مراد سان. جيتوڻيڪ ڪم ٻنهين حالتن ۾ ساڳيو آهي، پر هڪڙيء حالت ۾ اخلاقي آهي ٻيء ۾

بدرو بي اخلاقي آهي. تنهنڪري ڪو به ڪم اخلاقي ڪونه چيو ويندو جو ڪنهن نيڪ مراد سان نه ڪيو ويو آهي.

اڪثر ڪري ڏٺو ويو آهي ته چڱي ڪم جو نتيجو يا ته اسانکي ڏسڻ ۾ نه ايندو آهي يا لاپدائڪ نه ٿيندو آهي. پر اسان کي ڪم جي نتيجي جو خيال ئي نه ڪرڻ کپي. اسان کي رڳو ڳالهه کي اها پوتيست ڏيڻي آهي ته اسان جو ارادو پاڪ آهي ۽ ڪم جو ڪريون ٿا سو خود خاصو آهي، باقي ٻيو سڀ ڌڻيءَ تي ڇڏيون. تواريخ نويسن سلطان سڪندر کي "اعظم" ڪري ڪوٺيو آهي. هو جتي ٿي ويو، تتي وڃي ٿي تعليم، هنر، وگيان ۽ يوناني چالون ۽ رسمون وڌائون. پر هنجو ارادو هو ته ائين ڪري پنهنجو نالو ڪيدان. هاڻي اسين هن جي ڪمن کي اخلاقي سڏي سگهنداسين؟ هو پلي وڏو جنگي سپهه سالار يا هاڪارو حاڪم ٿيو هجي، پر ائين ڪونه چيو ويندو ته هو ڪو وڏو بزرگ يا نيڪ اخلاق ماڻهو هو.

مذڪور بيان مان تڏهن معلوم ٿيندو ته ڪو ڪم ڪيترو چڱو به هجي ۽ نيڪ ارادي سان ڪيو وڃي، تڏهن به اهو اخلاقي نه ڪوٺيو ويندو جيسين ڪ اهو ڪنهن لاڀ جي لالچ کان سواءِ نه ڪيو ويو آهي. منهنجي لاءِ صبح جو سوير اُٿڻ ڪو وڏو ڳڻ ڪونهي جيڪڏهن آءٌ آفيس ۾ دير سان وڃڻ جي ڏنڊ کان ۽ پنهنجي نوڪريءَ وڃائڻ جي سبب کان ائين ڪندو آهيان! ساڳيءَ طرح منهنجيءَ سادي ۽ جيوت گذارڻ ۾ ڪو سڄو ڳڻ ڪونهي جيڪڏهن رڳو عيش جي سامان جي ناموجودگيءَ سببان لاچار ائين ڪندو هجان. پر جي شاهوڪار هجي به آءٌ ڄاڻي واڻي، انهيءَ مراد سان سادي حياتي اختيار ڪريان ته جو عيش ۽ آرام منهنجي غريب ڀائرن کي نٿو جڙي سگهي، سو مون لاءِ ماڻڻ پاپ ٿيندو. ساڳيءَ طرح جي آءٌ پنهنجن نوڪرن کي، انهن جي نوڪريءَ ڇڏي وڃڻ جي ڊپ کان روز وڌائي ڏيندس ته آءٌ ڳڻوان ڪونه سڏبس. پر جيڪڏهن آءٌ ائين سمجهي ڪريان ته اهو منهنجو فرض آهي ته آءٌ پنهنجي ڪمائي، انهن پنهنجن زيردستن سان ونڊي کائان، ته پوءِ منهنجو ڪم ڳڻائتو ٿيندو. انهيءَ ڪري جيڪو ڪم ڊپ يا رنج يا ڪنهن ٻئي سبب کان ڪيو وڃي ٿو، سو ڪم ڳڻائتو نه چئبو.

اهڙي طرح تمام چڱن ڪمن کي به اخلاقي ڪم ڪونه چيو ويندو جيڪڏهين اهي خود مطلبيءَ جي خيال کان ڪيل هوندا. البت سڀ خود مطلبي ڪم ڪي هروڀرو خراب ڪونه هوندا، پر انهن کي اخلاقي سڏڻ، اخلاق کي داغ لڳائڻو آهي. بواپار ايمانداري سٺي ۽ قيمتي آهي؛ پر جو ماڻهو انهيءَ سبب کان ايماندار آهي ڇاڪاڻ ته سٺي نيتي آهي، تنهن کي سچو پڪو ايماندار ڪونه چئبو. اهڙيءَ طرح "ڀو رام" پڻ ايشوري ڳڻ آهي پر اهو جيڪڏهن خود مطلبيءَ تي ٻڌل آهي ته پوءِ اُنکي ايشوري ڳڻ نه چئبو. جتي شيڪسپيئر بخوبي چيو آهي ته "پريم پريم نه آهي جيڪڏهين تبديل ڏسي پاڻ به بدلجي ٿو."

سڀ چڱا ڪم جي پرلوڪ جي سکن جي آسن کان ڪيا وڃن ٿا سي به اخلاقي نه

آهن. اُهو ئي ماڻهو ڳڻوان آهي جو سچ جي پيروي ان لاءِ ڪري ٿو جو سچ سچ آهي. اهو ئي سچو ڀڳت آهي جو ڀلجي ڪڏهن خواب ۾ به پنهنجي ڀڳتيءَ جي ڦل جي اڇا نٿو رکي. انهيءَ ڪري جيڪو ماڻهو پنهنجن دوستن ڏانهن سچو آهي پر دشمنن ڏانهن ڪوڙو آهي تنهنکي ڳيدي سمجهڻ کپي. اسين تڏهن چٽائيءَ سان ڏسي سگهون ٿا ته ڪنهن به ڪم جو اخلاقي نيت ارادي جي قسم تي ٿو مدار رکي. جنهن صورت ۾ اسين ڪنهن ماڻهوءَ جي دليان ڀيهي نه نڪتا آهيون ۽ نڪي ورِي هن جي اندروني خيالن جي خبر ٿي ٿي سگهيئون تنهن صورت ۾ هنجي ڪمن جو فيصلو ڪرڻ البت ڏکي ڳالهه ٿئي. پر اسانکي سڀ ڪجهه هن ڪسوٽيءَ سان جاچڻ کپي.

نيم، جو مڙني نيمن کان مٿي آهي

اسين پاڻ مرادو اخلاق جي ڪسوٽيءَ سان ڪم جي چڱائيءَ يا ڱگائيءَ جو فيصلو ڪندا آهيون. ڪنهن ڪم کي چڱو يا مدو ڪوٺڻ لاءِ اسين اُن جو فائدو يا نقصان ڪو نه ڳڻيندا آهيون. اها اسان جي چڱائي يا ڱگائي جي پروڙڪن خيالن تي منحصر آهي، جي خيال اسان زمان ماضيءَ مان بي خبر گرهڻ ڪيا آهن. جڏهن ڪو ماڻهو ٻئي کي نقصان پهچائيندو آهي ته اسين اُهو ته ڪاريون ٿا، پوءِ ڪٿي اسان تي اُن جو اثر نه به ٿيندو هجي. ڪڏهن ڪڏهن ائين ٿيندو آهي جو اسان جي همدردي به ڪٿي ڪڪرميءَ سان ٿيندي آهي تڏهن به اسين هن جي ڪم کي ننڌڻ ۾ ڪو نه هٻڪندا آهيون. اڪثر ڪري اسين فيصلو برابر نه ڪري سگهندا آهيون، ڪٿن جو اسين ڪل ڪمن جون مرادون نٿا ڄاڻي سگهون؛ تڏهين به اسين هميشه ٻين ڪم کي، پوءِ ڪٿي اُن مان اسانکي لاڀ جڙندو هجي، ٻروٽي جاچيندا آهيون.

انهيءَ مان صفا ظاهر آهي ته ڪنهن ڪم جي اخلاقي تميز اسانجي شخصيءَ پسنديءَ يا ناپسنديءَ تي ڪانهي. اڪثر ڪري اسان جي همدردي سچي اخلاق سان ٺڪندي معلوم ٿيندي آهي. اسين پيار وچان ڪا شيءِ پنهنجي يار کي ڏيندا آهيون پر جيڪڏهن اُها يار لاءِ نقصانڪار آهي ته پوءِ اُها اُنکي ڏيڻ اخلاقي نڪته نگاهه وٽان غلط آهي. پيار ٿي منجهي زهر ٿي پوندو، جيڪڏهن اخلاقي قياس جي ڏوريءَ ۾ ٻڌل نه هوندو.

اخلاقي قانون جي ٻي خوبي اها آهي ته اُو انادي ۽ اڻ ٽر آهي. ديش جي حدن ۽ جاتيءَ جي ڀيدن کان پري آهي. اکين کولڻ سان سڀ ڏسڻ ۾ اچي ٿو ۽ بند ڪرڻ سان نٿو اچي. انهيءَ جي اها معنيٰ نه آهي ته ڪا سڄ ۾ خامي آهي، پر اسان جي نظر ۾. ساڳئي نموني ۾، جيستائين اسان جون اکيون اگيان ڪري انڌيون آهن، تيستائين اسين نيتي ڌرم جو نيم نٿا محسوس ڪري سگهون. پر جڏهن اسانجي نظر چٽي ٿئي ٿي تڏهين اسانکي اُنجي اڻيٽي ڪرڻ ۾ ڪا مشڪلات ڪانه ٿيندي. جڏهن ماڻهن جون اکيون خود مطلبيءَ سبب بند ٿيو وڃن تڏهن اُهي بداخلاقيءَ کي اخلاق،

ڪوڙ کي سچ ۽ اوڳڻ کي ڳڻ سمجهي ويندا آهن. پر اهو وقت جلد ايندو جڏهن ماڻهو پنهنجا سوارٿ ڇڏي، پنهنجي نظر اخلاق جي اٽل قانون تي ڌريندا. نيتي ڌرم جي وديا اڃا ٻاراڻي اوستا ۾ آهي. ماڻهو هيل تائين رڳو ٻاهران دنيا جي اسرارن جي اوک ڊوک ۾ رڌل رهيا آهن. انسان کي اخلاقي دنيا ۾ اڃا تائين اهڙو ڪو بي ڊپو کوجنا ڪندڙ ڪونه مليو آهي. نيتيءَ جا سچا نيم تڏهين ثابت ٿيندا ۽ ساڃهه ۾ ايندا جڏهين اُن جي کوجنا لاءِ اهڙي بي مطلب ٻرجستائي ڏيکاريندا سون جهڙي اسين ٻاهرين وديائن لاءِ ڏيکاريون ٿا.

اخلاقي دنيا جا قانون انسان جي پاڻ ۽ راين تي هرگز منحصر ڪونهن، نڪي اُهي ماڻهن جي جوڙيل قانونن جيان بي بقا آهن، پر اُهي انادي ۽ سچا آهن. تنهن ڪري انسان تي انهن جي پيروي ڪرڻ لاءِ خود سرڪار جي قاعدن جي پيروي ڪرڻ کان به زياده فرض آهي. حڪومت جو ناراضپو، پلي اُن جي قاعدي جي انحرافي، پرسو ڪٽي ڪري سگهجي، پر اسين ڪڏهن ڪونه اخلاقي قانون ڀڃي، ڌڻيءَ جو ناراضپو ڪٽي سگهنداسين. جڏهن سرڪار جو قاعدو، ايشوري احڪام جي مختلف ٿئي ٿو تڏهن بيشڪ انسان جو پرم ڌرم آهي ته اُن جي نافرماني ڪريون.

وڏي ۾ وڏو تفاوت، ملڪي يا سرڪاري ۽ اخلاقي قاعدي جي وچ ۾ اهو آهي جو اخلاقي قاعدي جي جاءِ بنه ماڻهوءَ جي روح اندر آهي. حق (ستيه) انسان جي اندر موجود آهي. اُن جو انتر آتما ۾ اهڙو هڪ مرڪز آهي جنهن ۾ اُنجو ديرو آهي. پاپ پيو ڪائيندو ڇو ته سچ سچ آهي ۽ ڪوڙ ڪوڙ آهي. بنه ڏين ۽ اخلاق کان ويل به پاڻکي ڳڻوان سڏڻ ۾ فخر وٺندا آهن سبب ته هو به اخلاق جي پابندي مڃين ٿا. اها ئي نيتي ڌرم جي نيم جي مهما آهي. اهو ڪڏهن به دستور يا رسمون يا ماڻهن جا رايا ڳاٽائي ۾ اٿو آڻي. اڪثر ڪري دستور اخلاق سان همساز ٿي ڪين سگهندو. سقراط حق لاءِ شهيد ٿيو ڇو ته سندس حق جي پروڙ عام ماڻهن جي راين کان اُبتڙ هئي. پر جنهن سچ جي لاءِ هن پنهنجي جان قربان ڪئي سو سچ هميشه سچ ئي رهندو آهي ۽ هميشه سچ ئي ٿي رهندو. سچ ۽ سچائي ڌڻيءَ جي دنيا جو هميشه قانون ٿي رهندا.

ڪو به ماڻهو يا ڪا به قوم پاڻ لي جزا سزا، اهڻ ڪا نسواءِ اخلاقي قانون ڀڃي لڪي سگهي. چور پنهنجي ئي چوري ڪريٿو ۽ ننگ پاڻکي ئي نڳي ٿو. اڌرم جي ڪٽي ٿوري وقت لاءِ جيءِ ٿئي پر اڳي پوءِ اوس انجي ڪيءِ ٿيڻي آهي. **آسيريا ۽ بئبيلان** جون سلطنتون اڌرم ڪري نابود ٿي ويون. جڏهن **يونان ۽ روم** ستيه ۽ ڌرم جو مارگ ڇڏيو، تڏهن سندن وڏا دانشمند ۽ بزرگ به ڪين زواليت کان ڪين بچائي سگهيا. فرانس جو وڏو انقلاب درحقيقت ڇا هو؟ ظلم ۽ ناحق جي خلاف جهاد هو. ٻئي طرف جو ماڻهو ڌرم ۽ ستيه جي مارگ جو پاندڙو ٿئي ٿو سو هميشه بزرگيءَ ۽ سرفرازي کي رسي ٿو. جيڪو ڪتب يا جيڪا نيات اهو مارڳ وٺي ٿي سا سداءِ وڌي ۽ ويجهي ٿي. صلح، آزاديءَ ۽ سعادت جون نعمتون اُنهن قومن تي ورسنديون جي حق ۽ انصاف جي قانون جي پيروي ڪنديون.

ايشيا کنڊ جي سجاڳي

ليکڪ:- مولائي شيدائي

اُڻويهين صدي تائين يوروپي لوڪ سڄي ايشيا کنڊ مٿان ڇانئجي ويا، اُنجو سبب هي هو جو وٽن سٺا جنگي هٿيار ۽ فوجي تعليم هئي. ايشيائي قومن کي نئين نموني جي هٿيارن کان واقفيت ڪانه هئي، پر وري ته سندن حڪمران خود مختيار ۽ آپيشاهه هئا.

مغربي لوڪ واپارين، سياحن ۽ مشنرين جي لباس ۾ ايشيا ۾ وارد ٿيا. ايشيائي قومن جي غفلت، سادگي ۽ حڪمرانن جي ڪم طاقتي ۽ نفاقي مان فائده پرائي مٿن قبضو ڄمائي سندن گهرن جا مالڪ بڻجي ويٺا. مغربي قومن ايها دعوا پيش ڪئي ته اسان پورب ديش ۾ اَمن اَمان، نئي تعليم ۽ نئي تهذيب جي روشني آندي آهي. ڇا اُهي پنهنجي دعوا ۾ سچا ها؟ سندن تهذيب ۽ تعليم مشرق تي ڪيتري وقت تائين جٽاءُ ڪيو؟

اٽڪل اڌ صدي مس گذري ته مشرق وارا پنهنجي قديم آزادگي، سادگي ۽ آسودگي کي ياد ڪري آزاديءَ جي جنگ جي ميدان ۾ ٽپي پيا. مٿين بيداري لاءِ ٻه سبب هوا. (١) اڳ پورب ديش جون سموريون پيدا واريون پورب ۾ ئي رهنديون هيون جنهنڪري پيٽ جي سوال کان هرڪو آجو هئو. ڪمي لوڪن جو گذران ڳوٺاڻن هنرن تي منحصر هئو. يوروپي قومن سائنس جي ٻهاني سان نيون ڪلون ايجاد ڪري ڏکيو سمو پيدا ڪيو آهي. ايشيا کنڊ جون قيمتي پيدا واريون يورپ ڏانهن کڄڻ لڳيون، انڪري مشرق جا رهاڪو هر حال ۾ ڪنگال ٿي پيا. پيٽ جو سوال ڪين روزمره تنگ ڪرڻ لڳو. ويتر جو سندن نوجوانن مغربي تهذيب ڏانهن لاڙو رکيو اُنڪري قديم سادگي بدران منجهن عياشي ۽ ڪاهلي پيدا ٿيڻ لڳي. (٢) اُڻويهين صدي جي آخر تائين ته مشرق تي مغربي لوڪن جي فوجي قابليت ۽ فوجي هٿيارن جو سڪو ويٺل هو پر ١٩٠٤ ۾ مشرقي قومن مان جاپان جهڙي ننڍڙي ملڪ رشيا جهڙي عظيم الشان مغربي طاقت کي خشڪي ۽ بحري رستي جيتي مشرقي قومن جي دلين ۾ هڪڙي نئي اُميد

جي جهلڪ پيدا ڪري ڇڏي.
هندوستانين، افغانن، ايرانين ۽ ترڪن
انهن جا لوڪ ته جيڪڏهن جاپاني روس
جهڙي سلطنت کي جيتي سگهيو ته ڇا
اسين آزادي حاصل ڪري ڪين
سگهنداسون؟ جاپان جيڪو مشرق
اڳيان مثال پيش ڪيو اُنجو نتيجو
هنو يت نڪتو جو ايشيائي قومون
مغربي هٿيارن مان واقف ٿيڻ لڳيون
۽ منجهن مغربي فوجي تعليم رائج ٿيڻ
لڳي. جنهن جنهن مشرقي قومن جي
فوجي نظام ۾ سڌارو ٿيندو ويو تنهن
سندن آزاديءَ جي اميدن ۾ پڻ
اضافو ٿيندو ويو. (۳) يورپ جون قومون
سڀ هڪ رنگ آهن. منجهن مذهبي
فرقه بندي ڪين آهي. اُهي سڀ
عيسائيت جي هڪڙي دائري اندر
شامل آهن. بخلاف اُنجي ايشيا کنڊ
مختلف نسلن، جدا جدا رنگن ۽ سڀني
مذهبن جو مرڪز آهي. اهڙي اختلاف
ڪري ايشيائي قومون صدين کان هڪ
ٻئي کان وڇڙيل رهنديون آيون آهن.
يوروپي قومن کي مٿين مذهبي فرقه
بندي جي ڪري موقعه هٿ لڳي ويو.
اڄ به يوروپي قومون انڪري پاڻ
کي اُمن اُمان رکڻ جون اجاره دار
تصور ڪن ٿيون جو سندن دعوا
موجب ايشيا خاص ڪري هندوستان
۾ مختلف مذهبن جا ماڻهو رهن ٿا.
مٿيون ٻ ونگ ۽ زبردست سياسي چال
به گهڻو وقت جٽاءُ ڪري ڪين سگهي.

ڇاڪاڻ جو ويهين صدي جي شروعات
کان ايشيائي قومون مذهب کي بالائي
طاق رکي سياسي جد و جهد کي لڳي
ويون آهن. مثال لاءِ هندستان ۾
جيڪڏهه ورئن جو سوال متجي چڪو
آهي ۽ هريجن لاءِ مندرن جا در کلجي
ويا آهن ته ايران جا شيعا، ترڪ ۽ سني جي
صدين کان هڪ ٻئي کان وڇڙيل هوا
سي هينئر آزاديءَ جي شاهراه تي
اتحاد ۽ عمل جي ڏور ۾ هڪ ٿي بيٺا
آهن. غرض اُنگوره کان ٽوڪيو تاءِ
۽ راس ڪماري کان پامير تاءِ ايهو ئي
آواز ٻڌڻ ۾ اچيٿو ته ايشيا آزاد
آهي. ان باري ۾ خود يورپ وارا
تسليم ڪن ٿا ته هينئر ايشيائي قومون
بيدار ٿي چڪيون آهن.

(۲)

ايشيا تي اڄ ٻن مذهبن جو قبضو
آهي (۱) هندو ڌرم جنهن کان هندوستان،
سيلون، برما، سيام، چين ۽ جاپان
روشني ورتي. (۲) اسلام جنهن جو
هنوقت هندوستان، ملايا، افغانستان،
ايران، عراق، شام، ترڪي ۽ عربستان
تي اثر آهي. جيتوڻيڪ ٻنهي مذهبن
جا متا ڌار ڌار آهن پر سياسي نڪته
نگاه سان سڀني ملڪن جي ايهائي
خواهش آهي ته اُهي مغربي قومن
جي فولادي چنبن کان آزاد رهن.
گويا ايشيا وارن جو سياسي نصب العين
هڪڙو آهي. بخلاف اُنجي يورپ وارن جو
سياسي وايومنڊل گهڻو بگڙيل آهي.

مثال لاءِ لنڊن جي ڪورٽ آف سينٽ جيمس، برلن جي ريشتاغ، پئرس جي ڪوئي ڊي اورسي، ماسڪو جي ڪريملن پارٽي يا روم جي گرانڊ فئسسٽ پارٽي وارن جا سياسي ايوان ڏار ڏار آهن. يورپ ۾ جيسين (Autocracy) جو دور هلندو پئي آيو تيسين يورپ وارن ڪا به ٻاهرين ملڪن تي فتح ڪا نه ڪئي هئي. ١٦٨٨ ۽ ١٧٨٩ ۾ انگلنڊ ۽ فرانس ۾ انقلاب پوڻ کانپوءِ يورپ ۾ جمهوريت ۽ پارليامينٽري راڄن پوڻ جو آغاز شروع ٿيو. تنهن کانپوءِ يورپ وارا ٻاهريان ملڪ فتح ڪرڻ لاءِ اُٿيا. ساڳي ريت ايشيا جنهن ۾ صدين کان جو دور هلندو پئي آيو اُتي اُڻويهين صدي جي پڇاڙي ڌاري جمهوري ۽ پارليامينٽري راڄن برپا ڪرڻ لاءِ قومن سان جدوجهد شروع ڪئي. ترڪ عثماني شهنشاهت کي جمهوري سانچي ۾ ڍالڻ کي لڳي ويا. ايراني قوم پرست قاچار شهنشاهت کان بيزاري ڏيکارڻ لڳا. غيور افغان پنهنجي خود اميرن کان جوڳ لاءِ گهر ڪرڻ لڳا. چينائي مانچو خاندان جي شهنشاهن جي خلاف هٿ پير هڻڻ لڳا. هندوستان جي ١٨٥٧ واري بلوہ کي ٿيهارو ورهيه ڪن مس گذريا ته ڪانگريس جو پڙاڏو بڌڻ ۾ آيو! دنيا ڏٺو ته ايشيا وارا پنهنجي اندروني انتظام کي سڌارڻ ۾ ڪامياب ٿي نڪتا. پهريون ١٩١٢ ۾ چين ۾ جمهوري راڄ برپا ٿيو. عالمگير جنگ کانپوءِ جڏهن يورپ وارا رومانف، هوهينزالورن، هئبسبرگ ۽ عثماني شهنشاهتن کي ڪيرائڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي تڏهن ايشيا ۾ به بيداريءَ جي نئين لهر پيدا ٿي. ايشيا ۾ جيڪي به مختيارالمطلق حڪومتون هيون تنجو خاتمو ٿي ويو. ترڪي اندر مجلس عاليه مليه برپا ٿي. ايران ۾ مجلس جو نئون دور شروع ٿيو. افغانستان جهڙي ملڪ ۾ ١٩١٩ جي جنگ استقلال کانپوءِ پهريون دفعو جرگه قائم ٿيو. هندوستان ۾ رولٽ ائڪٽ کانپوءِ ڪانگريس سوراج لاءِ فيصلو ڪري ڇڏيو. گويا ايشيائي قومن پنهنجي ملڪيتن جون واڳون جو اڳ مختيار المطلق بادشاهن جي هٿن ۾ هيون سي پاڻ سنڀالي ورتيون. تاريخن ۾ مٿيون زبردست ”سياسي ڦيرو“ (Political change) سڏجڻ ۾ اچيٿو. اڳ ايشيا جون واڳون خود مختيار بادشاهن جي هٿن ۾ هيون جي بيدرديءَ سان ملڪ ۽ قوم جا خزانا پنهنجن ذاتي معملن تي خرچ ڪندا هوا. يورپ وارن جا قرضائي هوا. يورپ جون سرمائيه دار قومون سندن حڪومتن اندر سياسي چار پکيڙي سندن مقصوباتن تي قبضا ڄمائينديون هيون. وزراتن کي مجال نه هئي جو بادشاهن جي ڪمن ۾ دخل ڏئي سگهن. خوش قسمتي سان ايشيا

جي صدين جي ذليل غلام قومن کي قدرت بهترين تجربيڪار دماغن وارا اعليٰ انسان نصيب ڪيا جنهن جي نگراني ۽ واهنمائي هيٺ اڄ اهي قومون آزادي جو ساهه کڻن ٿيون. سندن شخصيت ۽ تجربي اڳيان يورپ جون سرمائيدار قومون عاجز نظر اچن ٿيون! اڄ ترڪ، ايراني، افغان، چيني ۽ هندي جي اڳ هڪ ٻئي کان وڇڙيل هوا نه رڳو هڪ ٻئي سان همدردي رکن ٿا پر سڀني جي اها ئي خواهش آهي ته هندوستان آزاد رهي. ڇاڪاڻ جو هندوستان ايشيا ۾ مکيه ملڪ آهي جنهن جي آبادي ۳۵ ڪروڙ آهي ۽ سندس جملي پکيڙ سڄي يورپ جيتري آهي. اهڙين حالتن ۾ ايشيائي قومون محسوس ڪري رهيون آهن ته جيسين ۳۵ ڪروڙ هندوستاني آزاد ڪين ٿيا آهن تيسين سندن آزادي به خطره ۾ رهندي. انڪري سڄي ايشيا بلڪ دنيا جون اکيون هن وقت هندوستان جي سوال تي کتل آهن. يا ائين چئجي ته دنيا جي امن ۽ امان جو دارومدار هندوستان جي آزادي تي منحصر آهي.

(۳)

ڇا هندوستاني پنهنجي آزادي جي گهر ڪرڻ ۾ حق بجانب آهن؟ هندوستاني ڏسي رهيا آهن ته سندن پاڙيسري جي تعداد ۾ کانئن گهڻو گهٽ آهن جنهن جي آمدني سندن معمولي صوبي کان به گهٽ آهي سي هڪ ٻئي پٺيان آزادي حاصل ڪري رهيا آهن. جيڪڏهن اهڙي پيٽا ڪري ڏسنداسون ته اسانکي چٽائي سان خبر پئجي سگهندي ته آزاديءَ جي جدوجهد ڪرڻ ۾ ايشيائي قومن جي رفتار موجوده زماني ۾ ڪيتري رفتار تي آهي. ۱۹۲۳ ۾ لاسين ڪانفرنس ۾ ۾ ترڪي آزادي حاصل ڪئي. ۱۹۱۴ کان ۱۹۲۲ تائين مصر انگريزن کان آزادي حاصل ڪئي. عربستان ۽ عراق آزاد آهن. ۱۹۰۷ کان وٺي ۱۹۲۶ تائين ايران يورپ جي چنبن کان نڪري آزاد ٿيو. ۱۹۲۲ ۾ افغانستان ۾ جرگ (State Council) جو آغاز شروع ٿيو. تعليم، تجارت ۽ ڌارين ملڪن سان تعلقات قائم ڪرڻ ۾ افغان ڪامياب ٿيا. غرض ڪيرو کان وٺي ٽوڪيو تائين جيڪي به هندوستان جا پاڙيسري ملڪ آهن سي آزاديءَ جو اڄ دم ڀري رهيا آهن. اُن حالت ۾ اِهو لازمي امر آهي ته هندوستاني آزادي جي گهر ڪرڻ ۾ حق بجانب آهن. هندوستاني پنهنجي آزادي جي جدوجهد ۾ ايشيائي قومن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏيئي بيٺا آهن. جڏهن ايشيائي قومن کي هندوستانين سان همدردي آهي تڏهن هندوستان به ساڻن همدردي ۾ جو قدم کڻندو ٿو اچي. سيوره جي ذليل عهدنامي وقت ڪانگريس جي ترڪن سان همدردي هئي. افغانستان جي انقلاب وقت هندوستان امان

الله خان سان همدردي ڏيکاري. اڄ جاپان ۽ چين جي جنگ ۾ هندستان چينائن سان همدردي رکيٿو. اهڙيطرح ايشيا کان سواءِ يورپ سان به هندستان همدردي رکيٿو. مثال لاءِ اڄ فسطائي طاقتون يورپ ۾ جمهوري طاقتن جي خلاف آهن. ان باري ۾ هندستان جي همدردي جمهوري سلطنتن سان آهي. جنگ حبش وقت ڪانگريس اٽليءَ جي ظالمانه قدم کڻڻ تي نفرت ڏيکاري. ١٨٥٧ واري بلوه ۾ هندستان انگريزي هٿيارن کان شڪست کائڻ کانپوءِ سياست جي ميدان ۾ قدم رکيو. جيسين هندستانين ۾ مغربي تعليم گهٽ هئي تيسين هندستان جي آزادي جي رفتار به سست هئي. پو جڏن جڏن هندستانين مغربي تعليم پرائي ۽ برطاني ڊپلوميسي مان واقفيت حاصل ڪئي تڏن ڪانگريس جو آواز اڳي کان وڌيڪ بلند ٿيندو ويو. ١٩٠٩ ۾ منٽو مارلي اڪٽ (Minto Morley Act) موجب هندستان کي جيڪي سڌارا مليا تنهجي عيوض وفادار هندستانين عالمگير جنگ ۾ انگلنڊ کي جيڪا مدد ڏني سا ڳالهه دنيا جي تاريخ ۾ عالم آشڪار آهي. هندستاني آفريڪا جي گهوڙن جهنگن، عراق ۽ مصر جي ٻرندڙن رڻپٽن، فرانس جي برفاني علائقن ۾ انگلنڊ جي دشمن جا جنگ جي ميدان مان قدم اُکيڙي ڦٽي

ڪيا. خود انگلنڊ جي پارليامينٽ جي ميمبرن ڪرسين تان اُٿي بيهي هندستاني بهادر فوجن جو شڪريه ادا ڪيو. ضرورت هئي ته جنگ کانپوءِ هندستان سان انصاف ٿيڻ گهرجي ها. پر برطاني وزارت جي مدبرن مان مسٽر لائڊ جارج، لارڊ ڪرزن ۽ مسٽر مانٽيگو هندستانين لاءِ جيڪو ١٩٢١ ۾ نسخو تيار ڪيو سو اهڙو ڪارگر ثابت ڪين ٿيو جو زخمي هندستانين جي زخمن لاءِ ڪافوري مرهم جو ڪم ڏيئي سگهي! انڪري لاچار ٿي آمن رستي ڪانگريس "سوراج" جو پروگرام قوم اڳيان پيش ڪيو. مٿيون پروگرام جنهن جي معنيٰ آهي "ديش جي شيوا ڪرڻ ۽ سوديشي بڻجڻ" سو رڳو هندستانين لاءِ ڪين آهي پر سڄي ايشيا جي بيداريءَ لاءِ پيغام آهي. مٿين پروگرام ۾ اهو به ڏيکاريل آهي ته ايشيائي لوڪ مغربي تهذيب جي طلسم هوش ربا کان نڪري پنهنجي قديم شاندار تهذيب تي قائم رهن. اهو ايشيا کنڊ جنهن ڪو سمورن دنيا کي مذهب، تهذيب، هنر، علم ۽ حڪمت، واپار جو سبق سيکاريو سو اڄ ڇو يورپ اڳيان محتاج هئڻ کپي؟ اُها پوتر سرزمين جنهن حضرت محمد عليه وسلام، مهاتما ٻڌ، ڪنفيوشس ۽ زورو شٽر جهڙا مها ٻڌوان پيدا ڪيا تنهجي گيان کي اڄ ايشيائي ڇو وساري وينا آهن؟ اهو ايشيا کنڊ جنهن چنگيز،

خالد بن وليد، تيمور، خسرو پرويز، آسوڪا، چندرگپت ۽ وڪرماجيت جهڙا سينا پتي پيدا ڪيا ها اڄ اُن سرزمين ۾ ساڳيو جوهر موجود ڪينهي؟ اُهي سندر بن جنهن مريادا پرشوتم جهڙن ديوتائن ايشيا کي قوميت جو پيغام پهچايو، جنهن سري ڪرشن جهڙن ڀڳوانن دنيا کي پريم ڀڳتي جو پيالو پيار يو ها اُهي سندر بن اڄ ويران ٿي ويا آهن؟ اُهي ايشيا ٿي ڪاريگر جن مصر جا فلڪ بوس اهرام، بابل جا بلند مينار، پرسيپالس جا ايوان، راميشور، ٻڌگيا جا مندر ۽ تاج محل جهڙا خوبصورت محلات تعمير ڪيا ها اهڙن ڪاريگرن جو اڄ ايشيا مان وجود غائب آهي؟

(۴)

توري سوچ ۽ ويچار جي ضرورت آهي. يورپ وارن جي ڪاه ايشيا وارن کي غفلت جي ننڊ مان بيدار ڪرڻ لاءِ هڪڙو خواب هو! اُها اونداهي رات هميشه ختم ٿي چڪي آهي. ايشيا وارن جي نئين جيوت جي پربات شروع ٿي آهي. هرهڪ خزان جي موسم نئين بهار جي پيغام آڻي ٿي. اڄ وري مها راشٽر، سوراشٽر، ڪاشي ۽ پرياگ جي سندر بنن مان پريم جي پڪار ٻڌڻ ۾ اچي ٿي ايشيا جي صحرائن مان سوين قيس ۽ اويس پيدا ٿي چڪا آهن. ايشيا اڄ به علم ۽ هنر جي کاڻ آهي جتان هزارين بي بها گوهر پيدا ٿي رهيا آهن. يورپ وارن جي ماده پرستي (Matterialism) ايشيائي روحانيت جي شڪتي اڳيان عاجز آهي. جيڪڏهه يورپ جي سرزمين ڊزرائلي، بسمارڪ، ڪارل مارڪس، لنن، هٽلر ۽ مسوليني جهڙا دماغ پيدا ڪري سگهيتي ته ايشيا جي سندربنن ۽ صحرائن مان مها تما گانڌي، ڊاڪٽر سين يات سن، جواهر لعل نهرو، سعد زاغلول، اتاترڪ ڪمال، رضا شاه پهلوي جهڙا سينا پتي، فلاسافر، ديش ڀڳت ۽ سياستدان پيدا ٿي سگهن ٿا. جيڪڏهه يورپ جي نازڪ آب و هوا شيڪسپيئر ڊانٽي ۽ گوئٽي جهڙا شاعر عالم وجود ۾ آڻي سگهيتي ته مشرقي خشڪ آب وهوا ۾ مولوي رومي، ٽئگور ۽ اقبال جهڙا دماغ ايشيا وارن جي دلين ۾ سوز ۽ ساز پيدا ڪري سگهنتا. يورپ پنهنجي اوج کي رسي هميشه پٺتي هٽي رهيو آهي. سندس ايشيا ۾ بدل عمارت جا ٿنيا هڪ ٻي پنيان پٺت ٿي ڪري رهيا آهن. ايشيا وري نئين سر اقبال جي ڏاڪڻ تي چڙهي رهيو آهي. يورپي تهذيب جي طلسم جنهن ڪجهه وقت لاءِ ايشيا جي نوعمر جوانن جي دلين تي قبضو ڄمايو هو اُن طلسم جي هرهڪ ڪڙي ايشيائي منتر سان پائمرادو ڀڄندي ٿي وڃي. اُهو وقت پري ڪين آهي جڏهه هيڪر وري يورپ کي پنهنجي اُستاد ايشيا جي ٻڌي ۽ گيان (Wisdom) اڳيان سيس جهڪائڻو پوندو. ڇاڪاڻ جو ايشيا پراچين سمي، کان وٺي ديوتائن جو آستان هلندو ٿو اچي.

پريم ۽ سڳنڌ

ليکڪ:- هري - جي - دريائي، (دلگير).

هر ڪنهن ديس جي ساهتيه ۾ ڪٿين اشارا آيل آهن ته گوناگون رنگن ۽ جدا جدا قسمن جي خوشبوءِ جو اثر سونهن ۽ سوڀيا، خاص ڪري زناني زيب ۽ عام دل جي جذبات يعني نفساني محبت تي تمام گهاٽو گهرو آهي. هن ليک ۾ مان رنگن جي لاڳاپي کي ڇڏي، فقط اهو ڏيکاريندس ته سڳنڌ ۽ سرهاڻ جو جسماني پريم سان ڪيترو قدر تعلق آهي.

سڀ کان اول، انهيءَ ڳالهه ڏانهن ازخود ڌيان ڇڪي وڃي ٿو ته اها عورت ئي آهي جنهنجي سڳنڌ ۽ سرهاڻ جي تعريف ۾ دنيا جي جدا جدا شاعرن وڏي شعر لکيا آهن ۽ گيت ڳايا آهن. زالون (خاص ڪري دکن ۽ گجرات پاسي) پنهنجي چوٽن ۾ گل، ڦل وجهنديون آهن ۽ ڪپڙن ۾ نفيس خوشبوءِ جا عطر اوتينديون آهن ۽ مرد وري ڪوٽن ۾ گل وغيره وجهندا آهن. ان کان سواءِ رومالن ۽ وارن ۾ عطر ۽ سرها تيل وجهڻ ۽ اهڙا ٻيا به ڪيترين نمونا آهن، جن سان پنهنجي بدن واسجي ٿو. انهن ڏٺو ويو آهي ته زالون تيل ڦليل ڏانهن مردن کان گهڻو مائل آهن. شايد انهيءَ جو ڪارڻ ڪو من-ودّيا (Psychology) جو ڄاڻو ڪو وڌيڪ سمجهي.

اهو عام آزمودو آهي ته جنهن جاءِ ۾ ڪنهن خاص قسم جي بدبوءِ هوندي آهي، اُتي انساني باهه دٻو سان ڀڙڪندي آهي، مگر باغ ۾، خاص ڪري بهار جي موسم ۾ جڏهن قسمين قسمين گل ڦل دماغ کي جدا جدا سڳنڌ سان معطر ڪندا آهن، اُتي جسماني عشق دل ۾ ڀڙڪو ڏيئي اٿندو آهي. انهيءَ ڪري ئي شاعري دل بهار ۾ ازغيبي امنگ سان ڀرپور ٿي ويندي آهي.

"آئي رت بسنت جي، ڪنڌار ڪڙيا،
ڪستوري خوشبوءِ ٿي، اچي پونئر پوپا،
مونکي محبت مڙيا، لتا ڏکُ سکُ ٿيا."

(شاهه)

ساڳيءَ طرح **وال-گووند** پنهنجي محبوبه کي سڪ مان سڏ ڪري چوي ٿو:

"آءُ منهنجي منڙي!
سبز پوٽن ۾ ٿا مشڪن گل گلاب جا،
ڪارا ڪڪر اُون ٿا عرش تي؛
رابيل ۽ سوسن ٽڙن ٿا،
ساوري تلاءُ جي پر تي؛
بلبل ڳائي ٿي گيت،

آهي هوا ۾ خمار،
پيا پئي قول هزارين،
صبا ۾ ٽڪرن ٿا سگهندي
آءُ منهنجي مٽڙي!"

مصر جي هڪڙي گيت ۾ به اهڙو آلاپ آلاپيل آهي. جيتوڻيڪ منجهس وڌاءُ گهڻو آهي، ۽ اُتري قدرتي نزاڪت ڪانه آهي، پر تڏهن به منجهس نازڪ خيالات پکيڙيا آهن:-

"مان جيڪر ڌوٻي هجان،
جو هميشه ڌوئي ٿو ڪپڙا،
منهنجي دل جي راڻيءَ جا،
مان جيڪر سندس رومال مان سگهان.
عطر جي رهيل خوشبوءِ،
تڏهن ٿي مان سندس واس وٺي سگهندس."

هندو شاسترن ۾ ڏيکاريل آهي ته پريم جي ديوتا (Cupid) کي عام تير ڪمان جي بدران گلن جو ڌنش ۽ پاڻ آهن. منجهس ڪيترو نه مطلب ۽ معنيٰ رکيل آهي!

چين جي هڪ دلڪش راڳ ۾ هيٺيون سٽون آيل آهن:-

ٽينٽسن جي سهڻي حسين ڇوڪرين مان مون فقط ٻارهن پسند ڪيون آهن:-

ڪنيفو جي نزاڪت ۾ شاعرانه خيال پوئل آهن،

منجهس جلوه جو جمال، ۽ غيب جو ڪمال آهي،

سندس عڪس سوهاڻ سان پرنور آهي ۽
پي-جو صاف ۽ شفاف آهي،
سندس جسم عاج آهي ۽ آلما برف ۽
ڪلي لوڙهي روئي، ته پئي ساڳي وٺندڙ،

جڏهن پنهنجا گلابي چپ کولي ٿي،
تڏهن ساري ٽينٽسن کي خوشبوءِ سان ڀري
ٿي!"

ايران جي شعر ۾ به اهڙا خيال جهجها آهن - پر هتي به شاعرن گهڻو ڪري زالن جي زينت جو نقش ويهي چٽيو آهي. مرد گهڻو ڪري گل ڦل ۽ پيون سگهندي پون ڪم نه آڻين. **گلستان ۾ سعدي** پنهنجي معشوق جي جسمن - ڇهري ۽ خوشبودار وارن کي ويهي آسمان ۾ اڏايو آهي ۽ پڳل دل سان وينو ڳائي ته ڪئين نه باد صبا جي نازڪ ماڪ - پنل خوشبو کيس عشق-گاه ڏانهن اوري آڻي رهي آهي. **حافظ** به چڱا چٽ ويهي چٽيا آهن:-

"بتي دارم که گرد گل ز سنبل سايه بان دارد
بهار عارضش خطي بخون ارغون دارد"

وري ٻئي هنڌ:-

"نه من بر آن گل عارض بسوايم و بس
که عند ليب تو از هر طرف هزار اند"

يا:-

"نقاب گل کشيد زلف سنبل
گره بند قباي غنچه واکرد"

فريد دين عطار پنهنجي **پند-نامه** ۾ لکي ٿو ته زالن کي خوشبودار تيل ڦليل ۽ رنگيل پير ڏيڻ سان خوش ڪري سگهجي ٿو. ڳالهه ٿا ڪن ته هڪ ڏينهن بغداد جي خليفي وٽ ڪنهن حسين نازنين کي درٻار ۾ ڪنيزه ڪري وٺي آيا. سندس چهرو چنڊ کي شرمائيندڙ هيو ۽ جسم شاخ گل جيان لچڪندڙ. مٺي زبان سندس زيور ۽ عقل خزانو هيس. وات جي چپ چپائيءَ

۾ اولاد جي پوش ۾ حسين خليفي کي پنهنجي جوڀن ۽ جسم سونهن کان انڪار ڪيو. تنهن تي خليفي ڪاوڙ جي شاهي ڏنڊي سان سندس مغز ٿي ڦوڙيو. ”وٺي تلوار سان مونکي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏ، پر مونکي هٿ نه لاءِ“ نازنين ڪاوڙ مان چيو. تنهن تي خليفو صاحب ويچار ۾ پئجي ويو ۽ آخر آهستگيءَ سان پڇيائين، ”پيلا انهيءَ جو سبب ڪهڙو منهنجي جان؟“

”تنهنجي وات جي بدبوءِ منهنجي دل ۾ تولاءِ تڪرار پيدا ڪري رهي آهي. موت سان آءٌ هڪ دفعو مرندس پر تنهنجي ڏپ سان........!“

خليفو شرم ۾ ٻڏي ويو ۽ صبر ۾ رهيو. دوائون ونڊ شروع ڪيائين ۽ آخر سندس وات مان گلن ڦلن جي سرهاڻ اچڻ لڳي. ٿوري وقت کان پوءِ انهيءَ ساڳيءَ حسين کي هن پنهنجي شاهي بيگم بڻايو. جڏهن ماڻهن سبب پڇيس، تڏهن چوڻ لڳو، ”هن مونکي منهنجا عيب ٻڌايا ۽ تنهنڪري مونکي پيار ڪندي هوندي“!

ايران جي گلشن ۽ عربستان جي وچ ۾ گهڻو مفاصلو ڪونه آهي. شاعر **مطنبي** پنهنجي محبوب واسطي هئن ٿو چوي:-

”هنجا سنهڙا چپ گلابي گلن جي پنڙن کان وڌيڪ نازڪ ۽ خوشبودار آهن. هنجي سنبل مثل زلفن کي ڏسي مشڪ ختن بازار ۾ سستي ٿي پئي.“ (Arabian-Nights) ۾ هڪ زال جو هن طرح بيان ڏنل آهي:-

”سندس اکيون ڪاريون، ۽ وات خوشبودار آهي. سندس صوف مثل ڳلن ۾ رابيل ۽ گلاب جي خوشبوءِ جو ميل آهي.“

گهڻائي اسانجي **شاهه صاحب** به نه آهي. خاص ڪري مومل راڻي ۾ ته اچي پلٽ پلٽان ڪئي اٿس:-

”عطر ۽ عنبير سين تازا ڪيائون تن،
مڙهيا گهڻو مشڪ سين، چوڏا ساڻ چندن“

وري پئي ڪنهن هنڌ:-

”اگر اوطاقن ۾، ڪٿوري ڪٽن،
اوليائون عنبير جا مٽي ماڪ لڙن“

جڏهن راڻو مومل سان رسي ويو آهي، تڏهن پرينءَ کسي پوچاڻ لاءِ درد پيائون ڏانهون ڪري هنڪي پنهنجي ”مشڪ ماڻا“ لاءِ عرض عروض ڪري رهي آهي:-

”رس ۾ رسڻ گهوريو، اڌ اوراهون چور،
ٿوريءَ ڪاڪ ڪڙي ٿي، ساڻ سرڪنڊ سور،
اچي چندن چوڙ، نه سوڍا سڪياڻي ٿيان“

زالن جي سڳنڌ وغيره کي ڇڏي شاهه سائين مڙدن ڏانهن به ڪئي ڪئي اشارو ڪري رهيو آهي، جئن ساڳي سر مومل راڻي ۾ چئي رهيو آهي:-

”اچي ٿي عطر جي منجهان مڪت بوءِ“

عمر مارئيءَ ۾ پڻ مارئي ورور ڪري ”وارن واسڻ“ جو ذڪر ڪري رهي آهي. ساڳيءَ ريت سسئيءَ پنهوءَ ۾ پڻ **سچل سر مست** جڏهن

”ڪيچئون آيو ڪا قلو ڪڻي عطر عنبير“

جا بول بولي رهيو آهي. ساڳيو المست شاعر پنهنجي پڪيڙي، قرب جي قاصد کي سڏ ڪري چوي ٿو:-

”آءُ ڪانگل ڪانئين، تا ٿو تي عطر اوليان“

پئي هنڌ وري سندس ڪنهن کي ڪٿوريءَ ۾ پوڻ لاءِ چيو اٿس.

ٿوري ۽ جام لما چيءَ واري ڳالهه ۾ پڻ اهڙا ڪئين اشارا آيل آهن، جئن :-

”لنهن ٻوءِ مشڪ عطر جي اچي منجهان لس خوشبو“
(سچل)

يا :-

”واسيا ولن ويس ۾، هين ڪنهجي ڪٿوري“
(سچل)

سنڌ جي جهولن شاعرن ڪي ڇڏي، جيڪڏهن اڄ ڪلهه جي نون شاعرن تي نظر ڦيرائبي ته ٻه اهڙي نمونې جون تشبيهون وغيره ۽ ٻيا اشارا گهڻا نظر ايندا :-

”جهوڪ شهر جون جايون،
مشڪ عطر سان مايون،
وڻ ته چندن سي واسن.“
(وڪيل شاه)

يا :-

هلي جو يار خوش اطوار منجهه بازار يا ٻاهر،
لڳي هيڪار خوشبودار مان رفتار ره ره ره.
(بلبل)

يا :-

صاف سيني سان سڄڻ لنهنجي جڏهن گل ملندو،
مان ته سمجهاندو لڏهن ٿيندي قيامت گل جي.
(بيوس)

يا :-

لنهنجي وارن جي عجب خوشبو ۽ خرخرڪي ڏسي،
سوز ۾ سنبل سڙي، ۽ رانبو ۾ ريحان رهي.
(دڪايل)

لنهن کانسواءِ ”ناز“ ’زلف مشڪين‘ يا بهت گهڻا ئي دفعا لکيو آهي. ٻين شاعرن بہ گهڻو چيو آهي.

يورپ جي جهونين ۽ نين ٻولين ۾ اهڙيون ڳالهيون گهڻيون لکيل آهن. (Illiad) جي ڇهين ڪتاب ۾ ڏيکاريل آهي ته ڪئن (Andro Mache) وٽي اچي ٿي (Astyanax) کي پنهنجي خوشبودار ڇاتيءَ ۽ ڳلائي ارہ ڏانهن.

Horace هڪ حسينہ تي لکيل شعر کي هئن ئو ختم ڪري :-

”پيئون ماتائون ڏڪن ٿيون،
پنهنجي جوان پٽن واسطي،
پڻ خوف ڪن ٿا پيا ۽ پيوسن،
۽ ٿيون غريب ڪنواريون بي،
ته متان لنهنجي هيڪار،
هننکي بيهوش ڪري ڇڏي!“

شيڪسپيئر، انگلنڊ جو ناٽڪ نويس بہ روميو-جوليٽ ۾ ساڳئي نمونې جون ڳالهيون ڪري رهيو آهي. Cymbeline ۾ هو رڙ ڪري چوي ٿو، ”...... اها سندس هيڪار آهي، جا ڪوٺيءَ کي سرهاڻ سان ڀري رهي آهي.“

انگلنڊ جو ڪمال شاعر Shelly پڻ هڪ هنڌ لکي ٿو :-

”منتار لاءِ سيج گلن جي بڻائجي.“

Chatoau briand بہ پنهنجي Atala ۾ وارن جي سڳنڌ جو عجيب اثر ڏيکاري رهيو آهي :-

”انهيءَ ڏينهن،
لنهنجي ڪاڪل مان هوا گهلي،
آئي منهنجي منهن ۾،
۽ ٿو ٻاڻ کي اُڇلايو،
منهنجي سيني متان،
اُن وقت مون سمجهيو،

ته ڪي غيبي گلن جون ديويون،
مونکي چمي رهيون آهن."

Franz-Grillparzer پڻ اهو انسان هو، جو فقط زناني سڳنڌ ۽ سوهاڻ لئي مدهوش ٿي نفساني خواهش ۽ تمنا جي طوفان ۾ گهيريو ويو. ٻاڻ لکي ٿو:-

"مون مس...... ڪي ڪڏهن به پيار نه ڪيو، پر جيڪڏهن ڪٿي ڪيم به، ته اهو پڻ ڏينهن کان وڌيڪ نه. هر هڪ پل ۾، هر هڪ ساعت ۾ هوءَ مونڏانهن وڌيڪ لاغرض ٿيندي وئي، ۽ منهنجو پيار منهنجي دل ۾ اجها منڊڙ چراغ مثل گل ٿي ويو. بعضي بعضي هوءَ مونکي پنهنجا ڪتاب پڙهڻ لاءِ ڏيندي هئي ۽ مون کان پڻ منهنجا ڪتاب اڌارا وٺندي هئي. جنهن به ڪتاب کي هوءَ هٿ لائيندي هئي، تنهن ڪتاب مان هڪ خاص خوشبو ايندي هئي، جا هوءَ ڪتب آڻيندي هئي. هينئر ته چار پنج مهينا گذري ويا آهن، جو مان هن سان نه مليو آهيان. تازو اڄ هن مونکي هڪ ڪتاب موٽائي موڪليو آهي، جو هنکي اڳي اڌارو ڏنو هيم. جنهن جي خوشبو سنگهي رهيو آهيان تنهن منهنجي دل ڌڙ ڌڙ ڪري رهي آهي ۽ مان هن کانسواءِ ٻيو ڪو به خيال ڪري نٿو سگهان. جيڪڏهن هوءَ هتي حاضر هجي ها ته مون ۾ سندس واسطي انساني آڳ ڀڙڪو ڏيئي اڳي کان به زور شور سان ٻري ها ۽ مونکي ساڙي رکي ها."

—جي مشهور ناول (El Gusano de luz) (ڪوڪيميتو) ۾ هڪ مزيدار ڳالهه لکيل آهي ته هڪ جوان سندري ڪنهن ڳوٺاڻي نوجوان سان گڏ جي ٿي، جنهنجي ڪپڙن مان هڪ قسم جي خاص خوشبو اچي رهي آهي. هنجي دل ۾ هڪ عجيب جذبات پيدا ٿئي ٿي، جنهنکي نه هوءَ سمجهي ٿي ۽ نه جنهن بابت ڪجهه ڳالهائي سگهي ٿي. ٿوري وقت کان پوءِ هوءَ پنهنجي ماءِ سان گڏجي ٿي ۽ هن ۾ به اهڙا ڳوٺاڻي نوجوان واري ساڳي خوشبوءِ سنگهي ٿي، پر تفاوت فقط هيءُ آهي ته هيءَ خوشبوءِ اڳينءَ کان گهٽ تيز آهي، جنهن پرائي شراب ۾ بااس گهٽي ٿيندي آهي. تنهن کان پوءِ هوءَ هرروز ماءِ جي ٽوپيءَ (Hat) ۾ منهن وجهي سندس خوشبوءِ سنگهندي هئي ۽ اها چٽڪ عادت ڇڏيائين. جيڪڏهن انکي ڪو هزار ٽوپيون آڻي ڏئي ها ته هوءَ خوشبوءِ سنگهي پنهنجي ماءِ جي ٽوپي يڪدم لهي سگهي ها!!

ڪائونٽ ٽالسٽاءِ پڻ اهڙي قسم جون ڳالهيون لکيون آهن. (War and Peace) ۾ هو ڏيکاري ٿو ته ڪئن (Count Pierre) جي دل (Princess Helen) سان شادي ڪرڻ تي آتي ٿي، جڏهن هو ناچ گهر ۾ سندس عطر جي خوشبوءِ سان معطر ٿي وڃي ٿو. (La-faustin) ۽ سندس ڀاءُ (Jules) جي لکيل ڪتاب (Ranee Mauprin) ۾ به ساڳي ڳالهه آهي، جا هيٺ ڏجي ٿي:-

"آخر هن سان پريم جو پيچ اهڙو پختو پئجي ويس جو هوءَ جڳهه کي ڇڏي فقط هن لاءِ هن ڪري جيئڻ لڳي. هو سندس آرزوءَ جي ابتدا ۽ انتها هو. جيا پوءِ ۽

آڌار هو...... آخر جڏهن موڪلائڻ جو وقت آيو، تڏهن هوءَ روئندي هن سان ٻلڪڙولي ۽ پنهنجا هٿ هنجي وارن ۾ وجهي، يڪدم مٿي دستانا چاڙهي ڇڏيائين. اهو سچو ڏينهن، ۽ ٻيو اڻدڙ ڏينهن، جڏهن هوءَ پنهنجي مڙس ۽ ڌيءَ جي حاضري ۾ هئي، هن پنهنجي هٿن کي (جن کي هن ڌوتو به نه هو) ويٺي سنگهيائين. اهڙيءَ طرح هنجي وارن جي خوشبوءَ ذريعي سچو ڏينهن ويٺي پنهنجي ساجن جو واس وٺندي هئي*.

هندستان ۽ ٻين ديسن ۾ اهڙيون ڳالهيون ۽ اهڙا اشارا ٻيا به ڪيئي آهن، جي هتي ڏيڻ اڻو سگهان. جي ڪي سگهيو ته ٻئي ڪنهن دفعي ”جدا جدا رنگ ۽ سڳنڌن جو پريم سان تعلق“ تي ليک لکي لوڪن اڳيان پيش ڪندس.

نوٽ:- هن ليک جو گهڻيون خيال (Dr. Iwan Bloch) جي هڪ ليک تان ورتو ويو آهي.

ساوڻ جي رت

وزن:- فاعلاتن ـ فاعلاتن ـ فاعلاتن ـ فاعلات

١- آئي رت ساوڻ سندي مينهن وسي ڪيڙا ملار،
ٻوٽ وسيا ۽ ٻٽ وسيا سرها ٿيا سانگي سنگهار.

٢- گاه ساوا سبز ٿيا هو سڙيا پاٽڻ تراه،
ٻهريا ٻوٽن وٺي چؤطرف پنهنجا ڏڍ ڏرار.

٣- سب چڏي ٻاڻيون ۽ ٻوڙا ٻهر ڪتا سانگ لي،
ڳٺون وٺي ڳنوار پنهنجون مينهيون ميڙي مهار.

٤- ذوق شاديون ٿيون ولهارن ۾ وڏا ڪيا وس وسن،
سوٽن چاڙهي آڏي وينا ٻڪا پنهنجا پهوار.

٥- هڪ طرف گاجيون ۽ گوڙيون ٻي طرف ڪوئليون ڪنون،
مينهن ٿي ٿي ڪيو ٿمن ٻاهيون ٻرن چوڏس هزار.

٦- خوش ٿيون سوهيون سنگهارون ٻت ڦون سينگار ڪيو،
لوڻون لاکيون لال سرتي ڳچيءَ ٻوٻو پايو هار.

٧- ڪيا معتدل برسات ٻرسي گل ٽڙيا ٻوٽن مٿي،
زعفران و سنبل و نرگس ڪلتا ڪتڪهار.

مرحوم گل محمد هالائي (گل)

١٦ اپريـــل

ليکڪ:- ڪنور راجيندر سنگهه.

ڪنور صاحب بلڪل وڻندڙ ڍنگ سان هي، شيواجي جو جيون چرتر لکيو آهي هي ليک "گرئنڊيبل" نالي مشهور ڪتاب جي آڌار تي لکيو اٿس.

١٦ اپريل هندوستان جي اتهاس ۾ هڪ مکيه تاريخ آهي. ٣١١ ورهه اڳ ان ڏينهن شيواجي جو جنم ٿيو هئو. اهي پورا آتمائــون روز روز پيدا ٿيون ٿين جي دنيا ۾ پنهنجو نام و نشان ڇڏي وڃن ٿيون. هونءَ ته هي دنيا آهي، جنهن ۾ ڪيئي آيا ڪيئي ويا، پر سڀني جو اچڻ وڃڻ هڪ برابر نه آهي. جيڪي پنهنجي لاءِ ئي جيئن اهي مري جيئرا ٿين ٿا. ۽ ٻيا اهڙا وري پراڻي آهن جي مٽن جي برابر آهن. وڏن ماڻهن جو رستو گلن سان ڇانيل نه هوندو آهي. انهن کي تڪليفن سان اهڙو ته مقابلو ڪرڻو پوندو آهي جو فقط انهن جي دل ئي ڄاڻي ٿي.

شيواجي جي زندگي تي نظر وجهبي ته هڪدم معلوم ٿيندو ته انجي رستي ۾ ڪيترين ئي مشڪلاتون درپيش آيون پر هن مڙس تي انهن کي منهن ڏنو. ڇا نه سندس دلي طاقت هئي!

شيواجي جي اتهاس ڄاڻڻ کان اڳ ۾ اهو ڄاڻڻ ضروري آهي ته انوقت ديس جي، حالت ڪهڙي هئـي ۽ هندوجاتي ڪهڙي مصيبت ۾ گرفتار ٿيل هئي. گهري سٽل انسان کي سجاڳ ڪرڻ ۾ ڪيتـري نه دقت ٿيندي آهي پر ان جاتي کي جاڳائڻ ڪيڏو نه مشڪل ڪم هو جا پنهنجـو پاڻکي وساري سون هزارن سالن کان سٽل هئي. اهو وقت هندوجاتي جي جيوت ۽ موت جو هو. مها طاقتـور مغـل حڪومت جو هٿن پيرن سان مقابلو ڪرڻ شيواجي جوئي ڪم هو.

ڪي تواريخ نويس شيواجي کي دوکي باز ۽ وشواس گهاتي لکن ٿا. جيڪڏهن هو ديو سمان افضل خان جي ڀاڪر ۾ ڇپيا ٿجي پاسريون پيائي ها ته ڪيس جيڪر اهـي لقب نه ملن ها. هر ڪو انسان پنهنجي بچـاءَ لاءِ طاقت آهر ڪوشش ڪريٿـو. اهو قدرتي سڀاءُ آهي. پڙ جي ڄاڻ قدرتي گيان دواران پراپت ٿيندي آهي. شيواجي تي وشواس گهاتي هجڻ جو دوش تڏهن لڳائي سگهجي ها جڏهن هو پهريائين حملو ڪري ها. جڏهن سندس جان تي اچي مصيبت ڪڙڪي تڏهن ئي هن لوهي چنبن کان ڪم ورتو.

سنه ۱۲۹۴ع کان مهاراشٽر تي افغانن جا حملا شروع ٿيا هئا ۽ ۱۳۱۳ع تائين انهن کي پوري فتح ملي چڪي هئي. مرهٽن کي پنهنجي وڃايل آزادگي وري حاصل ڪرڻ کي سا ڍائي سؤ ورهيه گذري چڪا هئا.

مالوجي راؤ احمدنگر جي بادشاهه وٽ نوڪر هئو ۽ هن جي شادي هڪ دربار جي وڏي عهديدار جي ڌيءَ سان ٿي هئي. ۱۵۹۴ ۾ کيس هڪ پٽ ڄائو جنهن جو نالو شاهجي رکيائين. هن جي شادي ڏاڍي عجيب نموني سان ٿي هئي. ان وقت احمدنگر ۾ هڪ لاکوجي نالي وڏو شاهوڪار آدمي رهندو هو. هن جي شاهي دربار ۾ ڪافي عزت هئي. وٽس هوليءَ جو ڏڻ ڌوم ڌام سان ملهايو ويندو هو. سنه ۱۵۹۹ واري هوليءَ جي موقعي تي لاکوجي جي ڌيءَ جيجا بائي، مالوجي جي پٽ شاهجي تي ڳاڙهي ڳاڙهي رنگ وجهڻ لڳي ۽ هو به انهيءَ پڪڙڻ لاءِ ٿي ڳڪيو ۽ مٿس گلال ٿي هاريائين. ٻئي گلال سان رڱيل هئا ۽ ٻنهي ٻيني ٿي ڪليو ته اينتري ۾ لاکوجي الاجي ڪٿان اچي نڪتو ۽ انهن ٻنهي کي اهڙي طرح خوش ٿيندو ڏسي پاڻ به بلڪل خوش ٿيو ۽ سندس واتان نڪري ويو ته "کهڙي نه عجب جوڙي آهي." اميدون اکين تي پردو وجهي ڇڏينديون آهن. مالوجي پنهنجن دوستن جو ڌيان انهن لفظن ڏانهن ڇڪايو. لاکوجي کي سڀني ۾ به اهو ڌيان نه هئو ته سندس رواجي شبدن جو ڪو غيرواجبي ارٿ ڪيو ويندو. سماج جي خيال کان لاکوجي ۽ مالوجي جي وچ ۾ رات ڏينهن جو فرق هو. ان وقت لاکوجي لکن جو مالڪ هو ته مالوجي فقط هڪ رواجي سپاهي هو. مالوجي جي ڳالهه کي لاکوجي ان وقت ڪلي ٽاري ڇڏيو، سمجهيو هوندائين ته هوليءَ ۾ گهڻيئي اهڙا چرچا ۽ مسخريون ٿينديون آهن. مالوجي چپ ڪري وهڻ وارو شخص نه هو. هن جي نظر آسمان ۾ هئي، هن ٻي ڏينهن باقاعدي مڱڻي جي نينڍ موڪلي. لاکوجي جو منهن ٽامڙي هڻي ويو ۽ انهي پيغام کي پنهنجي بي عزتي سمجهي چوائي موڪليائين ته هن اپمان جو فيصلو دوبدو لڙائي ڪندي. هن جهڳڙي جي خبر وڃي بادشاهه جي ڪنن تائين پهتي. هنکي ڳڻتي وڌي ويئي. هن ٻنهي مان هڪ کي به ناراض ڪرڻ نٿي گهريو. لاکوجي جي هندن ۾ خوب ناموس هئي ۽ مالوجي وري بهادري ۾ مشهور هئو. بادشاهه مالوجي کي پنج هزاري (ان وقت اهو عهدو تمام اوچو سمجهيو ويندو هو. پنج هزار فوج جو اهو آفيسر ٿيندو هو) جو عهدو عطا ڪيو ۽ جاگير به ڏني. ان کان پوءِ لاکوجي کي سمجهائي جيجا جي شادي شاهجي سان ڪري ڏيڻ لاءِ راضي ڪيائينس. پنجن ڇهن سالن

کان پوءِ جيجا جي شادي شاهجي سان ٿي. انهن جي پهرين پٽ جو نالو سمڀاجي هو، جو هڪ رواجي جنگ ۾ مارجي ويو هو. شاهجي ٻه پنهنجي پيءُ مالوجي جيان احمد نگر جي بادشاهه وٽ نوڪري ۾ بيٺو هو ۽ سنه ١٦١٦ ۾ جڏهن ان حڪومت جو ڏيئو گل ٿي ويو تڏهن هو بيجاپور هليو ويو ۽ اتون جي بادشاهه کيس سندس پيءُ واري جاگير عطا ڪئي.

بيجاپور هڪ پراڻي مسلماني حڪومت هئي. هوءَ نالي ۾ سو آزاد هئي پر حقيقتاً دهلي جي بادشاهه جي اذين هئي. شاهه جهان احمد نگر جي حڪومت کي لڙائي ڪري جيتيو هو جنئين کيس بيجاپور تي قبضي ڪرڻ ۾ سهوليت ٿئي. شاهجي جي جاگير دهلي واري رستي تي هئي. جڏهن دهلي کان حملو شروع ٿيو تڏهن ٽورن ڏينهن تائين شاهجي انهن سان وڙهندو رهيو. پر هو لڙائي ٻه ڪيستائين ڪري؟ ڪيڏانهن شاهجي ۽ ڪيڏانهن شاهي فوج! جڏهن مقابلي مان ڪجهه ڪونه ڪٿو تڏهن هو سمڀاجي کي ساڻ ڪري بيجاپور هليو ويو. جاگير کي قبضو ڪيائين ۽ پنهنجي استري جيجابائي کي ٻه ڇڏي ڏنائين جنهن سان سندس اڻبڻت هئي. جيجابائي شونير نالي ڳوٺڙي ۾ هلي وئي ۽ اُتي رهڻ لڳي. ساڻس فقط پنج اٺ وشواسي نوڪر هئا. مصيبت ۾ ڪير ڪنهن کي مدد ڏيندو آهي؟ جڏهن پٽيءَ ٿي مٿانس هٿ ڪڍي ڇڏيو تڏهن ڪنهن سان شڪايت ڪري؟ سچو ڏينهن سندس جاءِ جو دروازو بند رهندو هو. دهلي ۽ بيجاپور جي فوجن جا سپاهي چوڌاري لٽ ڦر ڪندا رهندا هئا. پگهار ڪنهن کي ڪانه ملندي هئي. تڏهن هو پوءِ ڪن ٿي ڇا! هو فصل پيلائي ڇڏيندا هئا، جانور هڪلي ويندا هئا، ڇوڪرين ۽ ڇوڪرن کي زوري ڪڍي ويندا هئا. اهي سڀ اتياچار هندن مٿان ٿي ٿيندا هوا. جيجابائي گرڀ وتي هئي ۽ هر وقت لڙائن جا احوال پيا ڪن پوندا هئس. وگيان دواران اهو ثابت ٿيو آهي ته گرڀڻي عورت جو ڏسندي يا ٻڌندي انهنجو اثر ٻار مٿان پوندو. شيواجي پيدا ٿيڻ کان اڳ ئي بهادر بڻجي رهيو هو. اهو حال نيپولين جو ٻه ٿيو هو. شيواجي جي ماءُ ڪيترا دفعا سپنو لڌو هو ته ديوي کيس چئي رهي آهي ته سندس پيٽ وارو پٽ وڏو پراڪرمي ۽ پرتاپي ٿيندو ۽ هندو جاتي جو اُڌار ڪندو. ١٦ اپريل ١٦٢٧ع جو

” شاهه ڪو للن، دلي دل ڪو دلن
افضل ڪو ملن، شوراج آيا سرجا “

شاهجي پنهنجي وڏي پٽ سمڀاجي سان گڏ بيجاپور ۾ هئو، تنهنڪري شيواجي جي پالڻ پوشڻ جو سمورو ٻار جيجابائي تي پيو. چئني طرفن اشانتي ڦهليل هئي. اهڙين حالتن ۾ هوريان هوريان شيواجي ڇهن سالن جو ٿيو.

مغل فوج اچا ته شاهجي جي ڳولا ۾ هئي، پر هو ۽ سمباجي بيجاپور ۾ سلامت هئا. انهن کي پنهنجو غصو ته ڪنهن تي لاهي اچڻو هو، تنهنڪري جڏهن کين اها خبر پئي ته جيجا بائي ۽ شيواجي ڪٿي لڪل آهن تڏهن اچانڪ انهن حملو ڪيو ۽ جيجا بائي پڪڙي ويئي، ليڪن کين شيواجي هٿ نه آيو. هن کي هڪ نوڪر پٺين دروازي کان جهنگ ڏانهن وٺي ڀڄي ويو. جيجا بائي کي پالڪي ۾ وهاري کيس مغل سينا سان **ويهڪ** ۾ آندو ويو. ٽي سال سارا نوڪر شيواجي کي جهنگلن ۾ لڪائيندو آيو ۽ جيجا بائي هڪ ڳوٺڙي ۾ قيد رهي. چوٿين سال جڏهن شيواجي جي عمر ڏهه سال ٿي تڏهن موقعو وٺي جيجا بائي قيد مان ڀڄي نڪتي ۽ اُتي وڃي پهتي جتي شيواجي لڪل هئو.

دهلي ۽ بيجاپور جي وچ ۾ وقت بوقت ڇيڙ ڇاڙ ٿيندي رهندي هئي. ليڪن مقابلو وري ڪهڙو هو؟ ڪيڏانهن مغل حڪومت ۽ ڪيڏانهن بيجاپور! جڏهن صلح جون ڳالهيون ٿي هليون تڏهن شاهجهان بيجاپور جي نالي طور سلطان کي هڪ گهوڙو موڪليو. جواب ۾ جو خط ويو سو علم ادب (ساهتيه) جو هڪ عجيب نمونو هئو. گهوڙي جي ٻين تعريفن سان گڏ ان خط ۾ هي به لکيل هو ته "اُنجو پڇ ليلاءِ جي وارن کان به وڌيڪ خوبصورت آهي". ١٦٣٧ع ۾ دهلي ۽ بيج[illegible]ي وچ ۾ صلح ٿيو. هيئر شاهجي، جيجابائي ۽ شواجي کي بيجاپور گهرائي ورتو. شاهجي ٻي به شادي ڪئي هئي جنهن مان پڻ کيس هڪ پٽ ڄائو هو جنهن جو نالو **بيڪوجي** يا **ونايڪوجي** هئو. شاهجي جيجا بائي کي انهي لاءِ ڪونه گهرايو هو ته هو ساڻس گڏ رهي پر انهي غرض سان گهرايو هئائينس ته جئن شواجي کي لکڻ پڙهڻ سيکاري کيس بيجاپور جي بادشاهه وٽ نوڪري وٺي ڏئي ۽ سندس شادي ڪرائي. اڄ ڪلهه جي پتائن جي به ساڳي نقطه نظر آهي ته ڇوڪرو ڇا هي گود ۾ هجي خواه پنڌ ڪري سگهي ته هڪدم کيس شادي ڪرائجي جئن سندس پيءُ کي سنتوش ٿئي ته هن پنهنجو فرض پاليو. ڪهڙي نه عجيب فرض ادائي ڇئجي! جيجا بائي شواجي جي شادي جي بلڪل برخلاف هئي. هنجي اها مرضي نه هئي ته سندس بيجاپور ۾ شادي ٿئي، ڇاڪاڻ ته اُتون جا هندوان وقت آچار ۽ ويچار کان ڀرشٽ هوا. شواجي جي ماءُ ۽ پيءُ جي وچ ۾ مت ڀيد ته هئو پر هو ماءُ جي ڏوري ۾ ٻڌل هئو. شاهجي شيواجي سان راضي به هئو ۽ ناراض به. هو راضي انهي ڪري هو جو هو چالاڪ ۽ ڳالهائڻ جو چتر هو. هو ننڍپڻ کان وٺي راندين روندين جي بجاءِ پيءُ سان حڪومت جي ڳالهين بنسبت

بحث ڪندو هو. هو ڪانئس ناراض ان ڪري هو جو هو سخت ضدي هو ۽ جڏهن ضد تي چڙهندو هو ته ڪنهن جي به ڪانه ٻڌندو هو. هڪ ڏينهن شاهجي شواجي کي سلطان سان ملائڻ لاءِ وٺي ويو. رواج موجب آدمي ايترو جهڪي سلام ڪندا هئا جو سندن سر ڌرتي سان گسندو هو. شاهجي کي به ائين ڪرڻو پوندو هو ۽ ان ڏينهن به ائين ڪيائين. شواجي صرف هٿ جوڙي نمسڪار ڪئي، جئين مرهٽا پنهنجن وڏن جي مرحبا ڪندا هئا. پيءُ جي سمجهائڻ ٻجهائڻ تي به شواجي مٿو نيڪي سلام نه ڪيو. دربار ۾ شاهجي جي خوب عزت هئي جنهڪري شواجي، سزا کان بچي چٽو. شاهجي بلڪل ناراض ٿيو ۽ ان ڏينهن کان وٺي شواجي سان واسطا ٽوڙي ڇڏيائين. شواجي کي جٽن وٽندو هو لٽن ڪندو هو، پر بيجاپور ۾ ڪرڻو ني چا هوس، هو سارو ڏينهن هيڏانهن هوڏانهن گهمندو ڦرندو هو. ان وقت الون جا هندو بلڪل هيسايل ۽ دٻايل هئا ۽ سيڪجهه سهي ويندا هئا. گئو هتيا ٿيندي رهندي هئي، پر ڪنهنکي به همت نه ٿيندي هئي جو اُن جي مخالفت ڪري. شواجي لاءِ هيءَ ڳالهه سهڻ مشڪل هئي. هن اٽڪور وڌ ڪري هڪ ڏينهن بلوو ڪيو. هن دفعي به هو پيءُ جي رسوخ ڪري بچي ويو. جڏهن شاهجي ڏٺو ته جي اها حالت رهي ته سندس به خير ڪونهي تڏهن هنکي پنهنجي ماءُ سوڌو جاگير ۾ رهڻ لاءِ اُماڻي ڇڏيائين.

جاگير نالي طور جاگير هئي. دهلي ۽ بيجاپور جي وچ ۾ اٿٻٽت سبب فوج هيڏانهن هوڏانهن پئي ڦرلٽ ڪندي هئي. ڪنهن جي به جان ۽ مال سلامت ڪونه هو. اهڙين حالتن هيٺ ڪو به کيتي جي ڪم ڪرڻ وارو ڪونه رهيو هو. ماڻهو گهر ڇڏي هليا ويا هئا ۽ ڦرمار ڪري پنهنجو گذر ڪندا هئا. جيڪا ڪسر باقي رهي هئي سا ١٦٣١-١٦٣٢ واري ڏڪر پوري ڪري ڇڏي. ٻاڪن به رڻ ٻاري ڏنو هئو. مصيبت اڪيلي نه ايندي آهي. شواجي جي عمر هينئر ١٣ ورهيه هئي. کيس پڙهائڻ لاءِ سندس پيءُ **داداجي کونڊ ديو** نالي هڪ پنڊت کي مقرر ڪيو. هو نه فقط مهاتما ۽ ودوان هو پر ساڳي وقت هوشياري سان انتظام ڪندڙ به هو. هن شواجي جي سکيا سان گڏ جاگير جي انتظام تي به ڪافي ڌيان ڏنو. قتل شهر کي وسندڙ ڪرڻ ڏکيو ڪم آهي، ساڳي حالت جاگير جي هئي. داداجي ٻاڪن کي مارڻ لاءِ وڏي انعام جي پڌرائي ڪئي، ۽ زمين جو رقب گهڻو گهٽائي ڇڏيائين.

جاگير جا هينئر ڀاڳ کليا. ٻاڪن جو ٻپ گم ٿي ويو، اُجڙيل ڳوٺ نئين سر آباد ٿيا ۽ کيتن ۾ فصل ٿيڻ لڳا. شواجي جي جاگير جو سڀ کان مکيه ڳوٺ پونو هو. لٽ ڦر جي ٻپ کان بلڪل اُجڙي ويو هو. سواءِ ٻن ٽن گهرن جي اُتي ٻيو ڪجهه نه هو. جڏهن پوئين دفعي مسلماني فوج اُتان نڪتي هئي تڏهن سيناپتي اهي گهر به ڍهرائي ڇڏيا هئا ۽ ڳوٺ جي وچ ۾ هڪ لوه جو ٽنبو کڙو ڪيو هوائين. جڏهه داداجي

ڏنو ته انڌ وشواس سبب لوڪ انهي ڳوٺ ۾ وسنو ڪرڻ کان ڊڄن ٿا. تڏهن هن ٽنهي کي پٽرائي قتل ڪيو ۽ سوني جو هر، جنهن ۾ به سفيد ڏاند جوٽيل هئا ۽ ڳوٺ ۾ لڳارايائين. ان ڪري آدمي راضي ٿيا ۽ سندن شڪ شبهه دور ٿيا.

دادا جي، شواجي لاءِ، اُتي هڪ جاءِ جوڙائي جنهن جو نالو رنگ محل رکيائون. شواجي پنهنجي ملڪ جي بهادرن جون ڪٿائون ڏاڍي پريم سان ٻڌندو هو. هنکي ڪهڙي خبر ته هڪ ڏينهن انهن بهادرن جي فهرست ۾ سندس نالو به لکيو ويندو. شواجي کي پنهنجي اُستاد ۽ ٻين ڊپائي جي آزمائش وٺڻ جو ڏاڍو شوق هوندو هو. هو پهاڙ جي انهن چوٽين تي چڙهي ويندو هو ۽ انهن گهاٽين ۾ لهندو هو جتي هنجا سائي قدم اڳتي وڌائڻ کان پيا ڇرڪندا هئا. اها عادت ايندڙ گهٽنائن جي پاڇي جي نشان هئي. جانئي جم کان وٺي هن اهڙي دلي طاقت ڏيکاري جنهن جو مثال دنيا ۾ ملڻ مشڪل آهي. شواجي جا هٿ ٻلڪل ڊگها هئا. اهڙن هٿن واري کي "آجان باهو" ڪري سڏيو ويندو آهي. اهو عام وشواس آهي ته اهڙو شخص اساذارڻ شڪتي وارو ٿيندو آهي.

هينئر شواجي جي عمر ١٩ سال هئي. چيو ويندو آهي ته ١٩ سالن جي عمر ۾ انسان جو ڪجهه هوندو آهي، ساري حياتي تائين ٿي رهندو آهي. چاهي مورک هجي يا ودوان. انهي عمر ۾ ويچارن ۾ پختگي ايندي آهي. جيڪڏهن شواجي چاهي ها ته ٻين ڏاڏي جيان ٻيجاپور ۾ وڏي ۾ وڏي جڳهه تي نوڪر بڻجي ها ۽ ساري حياتي آنند سان وتيت ڪري ها. پر سندس جنم وٺڻ جو مقصد ٻيو ڪو هو. هو شروعات کان وٺي پنهنجي "هندو راج" قائم ڪرڻ جا سپنا لهي رهيو هو. ان سمي جي حالتن تي ڌيان ڏيڻ سان اها هڪ ناممڪن ڳالهه معلوم ٿئي ٿي پر اها حقيقت آهي ته ناممڪن کي ممڪن ڪرڻ وڏن آدمين جو ئي ڪم آهي. فرانس جي هڪ حڪمران وٽ هڪ عورت درخواست کڻي آئي. حڪمران چيو ته هي ناممڪن آهي. عورت چڙي جواب ڏنو ته جيڪا ڳالهه ممڪن آهي سا ته ٿي ويندي پر جيڪا ناممڪن آهي سا ئي توکي پوري ڪرڻي آهي. هينئر شواجي جي اڳيان هي سوال هو ته پنهنجن سپنن کي ڪهڙي ريت عملي جامون پهرائي. پنهنجن ارادن کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ اهو ضروري هوس ته گهٽ ۾ گهٽ هڪ ٽاڪرو قلعو پنهنجي قبضي ۾ آڻي. پوني جي اولهه طرف وارن ٽڪرن تي ڪيترائي قلعا هئا ۽ انهن ۾ به تورن ڳڙهه جو درجو سڀني ۾ مکيه هو. انتي قبضي ڪرڻ سان شواجي لاءِ ڪيترن ئي سهوليتون پيدا ٿين ها. پر اهڙي مکيه قلعي کي قبضي ۾ آڻڻ ڪل مسخري ڪا نه هئي. هڪ طرف مسلمانن جي گهڻي تعداد ۾ فوج هئي ته ٻئي طرف شواجي جا سؤ اڌ پوئلڳ هئا، جنکي جنگي سکيا شواجي پاڻ ڏيندو هو. زمين ۽ آسمان جو سنڌو هو! پر قدرت

جا ڪم ٿيا لا آهن! ٿورن ڳڙهه جي جياگرافيڪل حالت اهڙي هئي جو گرمين ۾ اُتي سردي رهندي هئي، ٻي چؤماسي ۾ برسات پوڻ سان اتي تڪليف وڌندي هئي. ڪاٺ پٿر جي چيزن ملڻ ۾ ڏکيائي ٿيندي هئي. پنهنجي جان کي جوکي ۾ وجهي ٿي ڪو اوڏانهن ايندو ويندو هو. اتي جيڪو لشڪر رهندو هو سو ۽ اُنجو سپهه پٽي بلڪل تڪليف ۾ وقت گذاريندا هئا. سنه ١٦٤٦ع جي برساتين ۾ ته ڪين لڪ ۾ دم اچي ويو هو. ننهنڪري سپهه پٽي اهو فيصلو ڪيو ته برسات جي وقت ۾ هتان نڪرڻ ٿي گهرجي. چئني طرفن شانتي هئي، ڪنهن طرح جي ڊپ جو انديشو ڪونه هو. راجدانيءَ مان موڪل گهرائڻ ڪانسواءِ ئي ان سال جي برسات ۾ قلعو خالي ڪيو ويو ۽ فوج هيٺ لهي آئي. شواجي کي منهن گهري مراد ملي. جنهنجي کيس ڪا اميد ڪانه هئي سو ئي موقعو کيس هٿ ۾ آيو. شواجي پنهين طرف کان اچي قلعي تي قبضو ڪري ورتو. قلعي ۾ جيڪي هٿيار ٻٿوهار موجود هئا سي کيس هٿ آيا ۽ خوب خزانو به هٿ لڳس. شواجي دل کولي پنهنجي سائين کي انعام ڏنا.

شواجي جي هن بهادري جي ڪم سندس گرو داداجي کي به ڊيڄاري ڇڏيو. هن پنهنجي هڪ خط ۾ اهڙو ناراضپو به ظاهر ڪيو. هن شاهجي کي به هڪ خط لکي موڪليو. شاهجي کو به جواب ڪونه لکي موڪليس. هن شروعات کان اهو سمجهيو هو ته هڪ نه هڪ ڏينهن شواجي سبب هئي اچي آفت ڪڙڪندي. مسلمان سپهه پٽي شواجي جي شڪايتن جو هڪ پورو دفتر لکي بيجاپور موڪليو. شواجي به سلطان جي سيوا ۾ خط موڪليو ته منهنجو ارادو قلعو هٿ ڪرڻ يا بغاوت ڪرڻ جو نه هو. منهنجو مطلب فقط اهو هو ته اوهان کي ڏيکاريان ته انهي قلعي جو سپهه پٽي نالائق آهي، جو برسات جي تڪليفن کان ڀڄڻ لاءِ اُتان لشڪر ڪڍي هليو ويو آهي. شواجي جو مطلب هو ته جئن هن خط و ڪتابت ڪرڻ سان ڪجهه وقت ملي وڃي. هيئنر کيس روپين جي پرواهه ڪانه هئي. هن بيجاپور جي درٻارين کي رشوت ڏني ته جئين جلد فيصلو نه ڪيو وڃي. هيڏانهن قاصد پوني ۽ بيجاپور جي وچ ۾ ڊوڙي رهيا هئا ته هوڏانهن شواجي پنهنجي ڪم ۾ رڌل هو. هو **راج ڳڙهه** پهاڙي جي مورچي جي مرمت ڪرائي رهيو هو جئن بيجاپور جي طرف کان اُنتي حملو ٿي نه سگهي.

سنهه ڳڙهه جو قلعو پوني کان ١١ ميلن جي مفاصلي تي آهي. شواجي اُن جي سنڀاليندڙ کي رشوت ڏني ته هو کيس قلعي ۾ اچڻ وڃڻ ڏيندو رهي. بس پيو ڇا هو؟ اهو قلعو به بنا تڪليف جي سندس هٿ ۾ اچي ويو.

قسمت شواجي جي مددگار هئي، تڪليفون دور ٿي رهيون هيس ۽ رستو صاف ٿي رهيو هوس. **پرندر ڳڙهه** جي حاڪم جي مرڻ تي اُنجي ٽن پٽن جي وچ ۾ اچي فساد جاڳيو ته حاڪم ڪير ٿئي. اهو

حاڪم ظالم هئو. هڪ دفعي هو پنهنجي استري سان ناراض ٿيو ۽ کيس توپ سان اڏائي ڇڏيائين. شواجي کين چوائي موڪليو ته مان فيصلو ڪندس ته ٽنهي مان ڪير پيءُ جي گادي تي وهي. شواجي جي نصيب انهن جي اکين تي پردو وجهي ڇڏيو هو. هنن شواجي کي امين واريو. برسات کان پوءِ قلعي جي مرمت شروع ٿي. ويس بدلائي شواجي جا سپاهي قلعي تي مزوري ڪرڻ لڳا. ڏياري جي موقعي تي شواجي کي نينهن ڏني ويئي. ٽنهي لنئين پاڻون وڏي ڀاءُ کي دوکو ڏيڻ گهريو ٿي. جئين ئي هو شراب جي نشي ۾ پر ٿيو، تئين ئي هنن کيس رسين سان جڪڙي ڇڏيو ۽ شواجي سان معاملي طئي ڪرڻ جي ڳالهه ٻولهه شروع ڪئي. شواجي چيو ته سوچي سوچ ڪري جواب ڏيندس. اُتي هڪ پهاڙي ندي هئي. ٻي ڏينهن شواجي ٽنهي ڀائرن کي سنان ڪرڻ لاءِ اتي گهرايو. سيني گڏجي سنان ڪيو ۽ کل ٽوڪ ٿينديي رهي. جڏهن سنان ڪري سيئي قلعي جي ڦاٽڪ طرف وڌيا ته ڏٺائون ته ٽنهي ڀائرن ڏٺو ته بيجاپور جو جهنڊو غائب آهي ۽ ڦاٽڪ تي ٻين سپاهين جو پهرو آهي. انهن جي پيرن هيٺان ڄڻ زمين کسڪندي نظر آئي. ليڪن هينئر ٿيو ڇا ٿي سگهي ها؟ پنهنجي پير تي ڪهاڙو پاڻ هنيون هئائون. شواجي ٿورن لفظن ۾ کين سمجهايو ته جيڪي ٻين لاءِ کڏ کوٽيندا آهن سي اُنهر پاڻ ڪرندا آهن. هنن شواجي جي اڌينتا قبول ڪئي. جيڪڏهن نه ڪن ها ته ڪري

ٿي ڇا سگهن ها؟ قلع ۾ جيترا سپاهي هئا تنهن کان گهڻا ڪولين جي وس ۾ شواجي جا ماڻهو موجود هئا. شواجي ٽنهي ڀائرن کي ننڍيون ننڍيون جاگيرون ڏنيون ۽ ٽيئي راضي ٿي ويا. مجبوري جو نالو صبر آهي.

هيڏانهن هڪ کان ٻيو قلعو قبضي مان نڪرندو ٿي ويو ۽ بيجاپور اڃا پهرين قلع جوئي فيصلو ڪونه ڪيو هو. شواجي درٻارين جو منهن پئسي سان پوري ڇڏيو هو. فيصلي ۾ دير ٿيڻ جو وڏي ۾ وڏو سبب اهو هو ۽ ٻيو سبب اهو هو جو شواجي برابر بيجاپور جي سلطان کي لکندو پئي آيو ته مان اوهان جو شيوا اڌاري آهيان ۽ مان اوهان ڏانهن زياده ڍن وصول ڪري موڪليندس. بيجاپور کي پنهنجي ئي جان بچائڻ مشڪل هئي ۽ جيڪا کيس طاقت هئي تنهنجي ڪٺي ڪرڻ جي ڪوشش ٿي رهي هئي. اهڙي سمي ۾ شواجي سان ڇيڙ ڇاڙ ڪرڻ سولي ڳالهه نه هئي. ٻي ڳالهه هيءَ هئي جو سلطان بيمار ٿي پيو هو ۽ سندس بچڻ جي اميد ڪانه هئي. اهڙين حالتن هيٺ شواجي جو ڪنهن اڳ نه ورتو.

شواجي جو گرو دادا بيمار ٿي پيو ۽ هن اسار سنسار مان سندس لاڏاڻي جو وقت اچي پهتو. هن شواجي کي چيو، ”ٿورن ڏڙه تي قبضي ڪرڻ وقت جيڪا نڪتهچيني ڪئي هيم تنهن لاءِ دل ۾ نه ڪجهه، ڇاڪاڻ ته مان اهي ڪئور لفظ تنهنجي ڀلائي ڏيکارڻ جي خيال کان چيا هئا.“ شواجي پنهنجن اپراڌن جي ڪميا گهري. دادا جي کيس

آشيرواد ڏني ته ”شل هندو جاتيءَ جو اڌار ڪندڙ بڻجين“. اها آشيرواد ڏيڻي دادا جي هميشه لاءِ اکيون ٻوٽي ڇڏيون. شواجي کي پنهنجي گروءَ جي مرڻ جو بلڪل گهڻو ڏک ٿيو. ڏک ڇو نه ٿيندس؟ هو هن لاءِ سڀ ڪجهه هو. ’احسان قبول ڪرڻ‘ اوچ آتمائن جي سڀاءَ جو پهريون لڇڻ آهي.

شواجي جي شادي ٿي وئي هئي. هن جي استري جو نالو سباڻي هو. هوءَ آدرشي عورت هئي. هن جي ڪم جو ميدان گهر هو. سس جي سيوا ڪرڻ ۽ اُن جي آگيا موافق هلڻ هوءَ پنهنجو پهريون فرض سمجهندي هئي.

انسان کي ڪاميابي کان وڌيڪ ٻي ڪا به چيز ڪامياب نه بڻائي سگهندي آهي. هيئنئر چوڌاري شواجي جي ڌم متل هئي. هندو جاتي جي رڳن ۾ نئين سر گرم رت جو دورو چالو ٿيو هو. کيس هيئنئر ٻوٽلگن جي ڪمي ڪا نه هئي. فوج وڌندي ٿي رهيس. کيس هميشه اها چنتا رهندي هئي ته ڪٿان پئسا هٿ لڳي وڃن. قسمت اهو به انتظام پورو ڪري ڏنس. ڪلياڻ ڳڙهه جي حڪمران کي اهو خواب خيال ۾ به ڪونه هو، نڪي ٻي ڪنهن کي ته رستي ۾ هن سال ڪا آفت اچي ڪڙڪندي. جنهن هو هميشه بيجاپور پئسا موڪليندو هو، تنهن هن سال به موڪليا نين. شواجي ته اهڙي موقعي جي تلاش ۾ هو. حملو ڪري رپيا پنهنجي قبضي ۾ آندائين. ڪلياڻ ڳڙهه جي گهڻي فوج خزاني سان هئي. ڪلياڻ ڳڙهه تي چڙهائي ڪري اُن تي قبضو ڪري ورتائين. اُتون جي گورنر جي زال به اتي هئي. هن کي شواجي جي اڳيون آندو ويو. هوءَ پنهنجي سونهن کان بلڪل مشهور هئي.

انکي ايندو ڏسي شواجي ادب سان اٿي بيٺو ۽ سلام ڪيائينس. سندس سونهن جي واکاڻ ڪندي هن چيو: ”جيڪڏهن منهنجي ماءُ تنهنجي اڌ جيتري به خوبصورت هجي ها ته مان جيڪر اهڙو ڪروپ نه هجان ها.“ هن پوءِ انکي قيمتي سامان پيٽا ۾ ڏيئي کيس ۽ سندس پتيءَ کي عزت سان بيجاپور موڪلي ڏنو. هن شواجي جي خلاف بيجاپور جي سلطان جا خوب ڪن ڀريا. هن جي غصي جي ڌکيل باهه پنيمت ڪانه اُٿي. جڏهن شواجي ٻين قلعن تي قبضو ڪيو هو تڏهن ته ڳالهيون بڻائي هن ڪم ڪڍيو هو ليڪن هن دفعي خزاني کي لٽڻ سبب انهن ڳالهين مان ڪم نڪرڻ جي اميد ڪا نه هئس. سلطان جي حڪم سان شيواجي کان جواب جي طلب ڪئي وئي. جواب اچڻ کان اڳ سلطان کي ياد آيو ته شواجي جو پيءُ شاهجي مونوت نوڪر آهي ۽ انکي هڪدم گرفتار ڪرايائين. سلطان جا درباري شاهجي کان بلڪل ناراض هوا ڇا ڪاڻ ته هو هندو ٿي اهڙي درجي کي رسيو هو. هو موقعي جي تلاش ۾ هئا. موقعي ڳولهڻ سان موقعو ملي ئي پوندو آهي. هيئنئر ڇا ٿيو؟ سلطان جا ڪن خوب ڀريا ويا. شاهجي کي چيو ويو ته جي شواجي کي دربار ۾ نه گهرائيندين ته توکي جيئري پٿرن ۾ چڻايو ويندو. کيس حڪم

ڏنو ويو ته خط لکي هڪدم شواجي کي گهراءِ. شاهجي کي ڏپ ويڙهي ويو. هن شواجي کي سڀ حال کان واقف ڪندي لکيو ته منهنجي چوڌاري پٽيون کنيون پيون وڃن ۽ باقي اها ڳالهه وڃي رهي آهي ته ٻه ٽي بارسن جا اوساريا وڃن ۽ منهنجي زندگي پوري ڪٽي وڃي.

شاهجي جي خط شواجي جي اڳيان هڪ بالڪل مشڪل مسئلو پيش ڪيو. فرض کيس زور ڪري رهيو هو ته بيجاپور وڃ ۽ قومي پريم کيس اوڏانهن وڃڻ کان روڪي رهيو هو. هن اهو دل ۾ سمجهيو هوندو ته بيجاپور ۾ وڃڻ معنيٰ موت جي سامهون وڃڻ. ماءُ جي ممتا به کيس وڃڻ نٿي ڏنو. جيجا بائي کي اهو به خيال هو ته هندو جاتي جي سڄاڳي جو آڌار شواجي جي حياتي تي آهي. اهو سڀ ڄاڻندي به کيس آرام نٿي آيو. هو انهي سوچ ويچار ۾ هو ته کيس ايشور جي پريرنا ٿي.

هن فورن هڪ گهوڙيسوار دهلي موڪليو ۽ خط ۾ لکي موڪليائين ته هو مغل شهنشاهه جي ادين رهڻ لاءِ تيار آهي. هن اهو به لکي موڪليو ته جيڪڏهن سندس پيءُ کي آزادگي ملندي ته بيجاپورواري رستي ۾ جيڪو قلعو آهي سو هو شهنشاهه کي پيشا ڏيندو. بيجاپور تي مڪمل فتح حاصل ڪرڻ لاءِ مغل شهنشاهه کي انهي قلعي جي سخت ضرورت هئي.

شهزادو مرادبخش جو وچ هندستان ۾ بادشاهه جو عيوضي هو، تنهن شواجي کي خط لکي موڪليو ۽ انهي اهو ڄاڻايائينس ته شاهي خلعت موڪلي وڃي ٿي. وڌيڪ اهو به لکيائينس ته بيجاپور ڏانهن حڪم موڪليو ويو آهي ته شاهجي کي هڪدم آزاد ڪيو وڃي. بيجاپور دربار کي اها ڳالهه پسند ڪانه آئي پر ڏاڍي جي حڪم کي ڪير موٽائي وڃي؟ شاهجي کي آزاد ڪيو ويو. شاهجي کي دهلي جي دربار ۾ هڪ عهدي ڏيڻ جو به واعدو ڪيو ويو. انجو مطلب اهو ٿيو ته شاهجي جي رکيا لاءِ بيجاپور دربار ذميوار هئي.

هينئر شواجي جي اڳيان هڪ ٻيو ڀاري مسئلو پيش هو. جيڪڏهن هو مغل شهنشاهه جي زبردستي قبول ٿو ڪري ۽ قلعو ڏئي ٿو ڇڏي ته هندو جاتي جي اُٿان جو جيڪو هو سپنو لهي رهيو هو سو سپنو ٿي رهجي ويندو ۽ جيڪڏهن هو زبردستي قبول نٿو ڪري ته جيڪا هن قبوليت ڏني هئي تنهن باري ۾ ڇا ڪري. شواجي چالاڪي کان ڪم ورتو. هو دهلي دربار کي وقت بوقت خط موڪليندو هو ۽ جيڪي اڳ لکي موڪليو هئائين انکي دهرائيندو ايندو هو. اهڙي ريت دهلي دربار کي آسري ۾ رکندو آيو. نڪي قلعو ڏنائين ۽ نڪي بيجاپور جي خلاف ڪو قدم کنيائين. ڪاڻس بيجاپور دربار به ڊڄندي هئي ته شواجي خلاف ڪجهه ڪرڻ سان مغل شهنشاهه ناراض ٿيندو.

سنه ١٦٥٦ع ۾ بيجاپور جو نواب مري ويو. ان وقت سندس پٽ جي عمر فقط ١٩ ورهيه هئي. ملڪ ۾ بي آرامي ڦهلجي ويئي. اورنگزيب کي هينئر بهانو ملي ويو ۽

شاهه جهان کي بيجاپور تي حملي ڪرڻ بنسبت راضي ڪيائين. سنه ١٦٥٧ع ۾ مغل سپاهين سرحدي علائقو پار ڪري بيجاپور جي حڪومت ۾ گهڙي پيا. شواجي چپ ۾ هو. چپ نه ڪري ته ڪري ڇا؟ ڪيڏانهن شواجي جا مٿ پير ماڻهو ۽ ڪيڏانهن شاهي مغل سپاهي! پر شواجي موقعي جي تاڙ ۾ هو. کيس جڏهن موقعو هٿ آيو تڏهن هڪ هزار گهوڙا غائب ڪرايائين ۽ پوءِ پهاڙن تي وڃي لڪو. اورنگزيب جي ڪنن کي ڀاڻ لڳي وئي. حڪم ڪيائين ته شواجي جا ڳوٺ اجاڙ ڪيا وڃن ۽ جيڪي ان جا ماڻهو هٿ لڳن ان سڀني کي جمپوري ڏانهن روانو ڪيو وڃي. پر قسمت پيو ناٽڪ رچي رهي هئي. برساتي موسم شروع ٿي وئي ۽ ان وقت مغل سپاهي شواجي جو ڪجهه به بگاڙي نه سگهيا. ٻئو ماسي منڌ پوري نه ٿيا، ته شاهه جهان بيمار ٿي پيو ۽ سندس موت جي خبر چوڌاري ڦهلجي وئي. اورنگزيب دهلي روانو ٿي ويو ۽ هار کاڌل بيجاپور سان صلح ڪيائين. انهي سبب اورنگزيب کي شواجي تي غصي ظاهر ڪرڻ جو موقعو ملي نه سگهيو، جيتوڻيڪ دهلي ۽ بيجاپور جي نگاهن ۾ هو کنڊي جيان کٽڪي رهيو هو.

سنه ١٦٥٩ع ۾ بيجاپور جي راڄ ماتا (بادشاهه جي ماءُ) پنهنجن سردارن کي ڪٺو ڪري پڇيو ته اوهان مان ڪير هن ڳالهه جو انجام ڪندو ته شواجي کي شڪست ڏئي پراڻي بي عزتي جو بدلو چڪائي وٺندس. راڄ ماتا جو پيٽيوبو افضل خان، جو وڏي طاقت رکندڙ، پراڪرمي ۽ ديو جيان قدآور هو، تنهن هن ڳالهه جو پاڙتي بار کنيو ۽ پوءِ جڏهن سندس جوش پورو ٿيو تڏهن کيس ڏپ وڪوڙي ويو. افضل خان کي هر هڪ ڳالهه ۾ اپشگڻ معلوم ٿيڻ لڳو. هن راڄ ماتا کي صلاح ڏني ته هيئنر چالاڪي کان ئي ڪم وٺڻ گهرجي. هو پڻ جي روبرو ته خوب ڦڏا ڪا ڇوڙيندو هو، پر سندس دل ڪاڏل هئي. مسجد ۾ دعا گهرڻ ويو. انکي ملان ڏسي عجب ۾ پيو ۽ چيائينس ته لوڪي ته سرتي ڪونهي. ان ڪري افضل خان جي رهي کهي همت به وڃندي رهي. هيئنر کيس چوڌاري موت ئي موت ڏسڻ ۾ ٿي آيو. شيڪسپيئر سچ چيو آهي ته ڪانئر موت کان اڳ ڪيترا دفعا مرندو آهي پر بهادر ماڻهو هڪ دفعو ئي موت جو مزو چکيندو آهي.

افضل خان کي ٦٤ بيگمون هيون. هن سڀني کي درياهه ۾ ٻوڙائي مارائي ڇڏيو جئن سندس مرڻ کان پوءِ انهن تي ڪنهن جي بري نگاهه نه پوي. هڪڙو وڏو پيرو تهرايائين ته اُن ۾ هو شواجي کي پڪڙي ايندو. هڪ وڏي سپاهين ساڻ ڪري روانو ٿيو. رستي ۾ جيڪي به مندر آيا تن کي زمين سان برابر ڪيو ٿي ويو ۽ مورتن کي ٽوڙيو ٿي ويو. ڪيترن مسلمان اتهاس لکندڙن لکيو آهي ته شواجي ڪڏهن به ڪنهن مسجد کي نقصان ڪونه پهچايو ۽ جڏهن به کيس قرآن هٿ آيو تڏهن انجي اهڙي عزت ڪيائين جئن سندس ڪو ڌرمي گرنٿ هجي.

شواجي کي سڀ خبر هئي ته افضل خان ڪهڙو انجام ڪري ۽ ڪهڙي شان ۽ شوڪت سان اچي رهيو آهي. مرهٽا گهبرائجي ويا. شواجي به غمگين هو. فوج جا عملدار کيس اهائي صلاح ڏيئي رهيا هئا ته جنگ نه ٿئي ٿن صلح ڪيو وڃي. شواجي کي اها صلاح نٿي آئڙي. هن جو چوڻ هو ته جيڪڏهن هڪ دفعو به مسلمانن سان مقابلو نه ڪيو ويندو ته آزادگي ڪڏهن حاصل ٿيندي. ڪڏهن به صلح سان آزادگي نه ملي آهي. پر ڏکيو سوال اهو هو ته مسلمان فوج سان ڪهڙي ريت مقابلو ڪيو وڃي. ماڻهن جون دليون ڏهلجي رهيون هيون ۽ همت ڪانئن ڇڏائجي ويئي هئي. شواجي کي به ڪجهه سمجهه ۾ نٿي آيو. هن پنهنجي ماءُ کان صلاح پڇي ته سندس ڪهڙو رايو آهي. مسلماني فوج سان مقابلو ڪيو وڃي يا هيسجي صلح ڪيو وڃي؟ جيجا بائي صلح جي نا فائدي ۾ هئي.

هيڏانهن ايها ٻڌتر هئي ته هوڏانهن افضل خان کي ڪاميابي جي پوري اميد ۽ ٻه گهيون مندريون ڳالهيون هيون، پر ٻ پ ان طرف به هو. افضل خان کي راجا تاجو اپديش ياد آيو ۽ ڇل ڪپٽ کان ڪم وٺڻ جو ارادو ڪيائين. شواجي ڏي قاصد هٿ پيغام موڪليائين ته جيڪڏهن بيجاپور جي زيردستي قبول ڪرين ته توکي سلطان کان نه فقط معافي وٺرائي ڏيندس پر ساڳي وقت جيڪي قلعا ۽ زمين تو ورتا آهن سي به وٺرائي ڏيندس. افضل خان جي بيرحمي ۽ ظلم جا قصا شواجي کي معلوم ٿي چڪا هئا، تنهنڪري کيس سندس لفظن تي اعتبار ڪو نه آيو. جيڪي صلح جو پيغام کڻي آيا هئا تن ۾ هڪ برهمڻ به هئو. شواجي سڀني جو نيڪ آدر ڀاءُ ڪيو ۽ کين چيو ته انهي ٺهراءَ تي سوچ ويچار ڪري پوءِ جواب ڏيندس. هو آدمي هليا ويا. رات جو شواجي ويس بدلائي برهمڻ جي تنبو ۾ لنگهي ويو ۽ صاف لفظن ۾ کيس پنهنجي دل جو گمان ٻڌايو ته انهي پيغام ۾ ٺڳي رکيل نظر ٿي. پهريائين ته برهمڻ هٻڪيو پر جڏهن شواجي کيس مندرن ڪيرائڻ ۽ مورتين ٽوڙڻ جي ڳالهه ياد ڏياري تڏهن برهمڻ کان اها هٻڪ به ويندي رهي. برهمڻ کيس اهو ٻڌايو ته صلح جو ٺهراءُ سڄو دوکيبازي آهي. شواجي لاءِ فقط اهو اشارو ڪافي هو. هن برهمڻ کي سمجهائي ڇڏيو ته افضل خان کي چئج ته شواجي ايترو ته گهبرائجي ويو آهي جو اوهان سان ملاقات ڪرڻ جي کيس همت نه ٿيندي، تنهنڪري اوهان ان سان ملڻ لاءِ چو نه هلو.

افضل خان خود اُن ڦندي ۾ ڦاسي ويو جنهن ۾ شواجي کي ڦاسائڻ چاهيائين ٿي. خان، برهمڻ جي واتان شواجي جي ڊڄي وڃڻ جي ڳالهه ٻڌي، ڪپڙن ۾ نٿي ماپيو. خوشامد ڪنهنجي اکين تي پڙدا نه چاڙهيا آهن؟ براهمڻ جي صلاح موجب سنهه ڳڙه جي هيٺان پهاڙ تي کليل ميدان ۾ شواجي ۽ خان جي ملاقات جو انتظام ٿيڻ لڳو.

شواجي جهنگل ڪٽائي رستو صاف ڪرائي ڇڏيو هو، پر سڙڪ جي ٻنهي پاسن

کان باقي جهنگل ۾ شواجي جا سپاهي لڪل هئا. جو ڏينهن ملاقات لاءِ مقرر ڪيو ويو هو انهي ڏينهن ساري رات شواجي پوڄا جو پاٺ ڪيو ۽ صبح جو پوڄا ختم ڪري اڇا ڪپڙا پهريا (شواجي هميشه اڇا ڪپڙا پهريندو هو.) هلڻ وقت لوهه جا چنبا پهريائين ته جئن وقت سر ڪيس ڪتب اچن. ماتا آشيرواد ڪيس ته فتح ٿيندءِ، پر ساڳي وقت سندس اکين مان جل وهي هليو. لفظ ديش پريم جا هئا ۽ ڳوڙها ماءُ جي ممتا جا. شواجي هڪ سينگاريل شاميانې هيٺان افضل خان جي مرحبا لاءِ انتظار ڪري رهيو هو. اچڻ سان خان ٽوڪبازي ڪندي چيو ته هڪ لٽيري وٽ ايترا پئسا! جو اهڙي ريت شاميانې کي سينگاري! شواجي چپ رهيو. خير، ٻئي ڀاڪر ۾ ملڻ لاءِ اڳتي وڌيا. ڪيڏانهن ديوجسم افضل خان ۽ ڪيڏانهن شواجي جا ٺڙو! ملڻ وقت افضل خان جي بغل هيٺان شواجي جي گردن اچي وئي. هن اهو ڪيو جنهن جي ڪرڻ جو اڳواٽ فيصلو ڪيو هئائين يعني ته هن اهڙي ريت شواجي جي گردن دٻائي جو شواجي جو ساهه منجهڻ لڳو. هن جئن ڀاڪر ڇڏائڻ جي ڪوشش تي ڪئي تئن هو ويو ٿي کيس زور سان دٻائيندو. آخر رکيا ڪرڻ لاءِ ڪانئر به بهادر ٿيندو آهي. انهي داءُ پيچ ۾ شواجي جو ڪجهه هٿ آزاد ٿي پيو ۽ شواجي هڪدم لوهي چنبي کان ڪم ورتو. افضل خان جي ڇاتي ڦاٽي نڪري پئي. درد کان افضل خان جو زور ڍرو ٿي ويو ۽ اتين شواجي جو ٻيو هٿ به آزاد ٿي پيو. هن ساڄي هٿ سان تلوار ڪڍي افضل خان تي وار ڪيو. خان گهائل ٿي ڪري پيو ۽ ٻنهي ڌرين جي لڙائي شروع ٿي وئي. سيناپتيءَ جي ڪرڻ سان لشڪر جا هٿ پير ڍلا ٿيندا آهن. افضل خان جي لشڪر جو اهو ارادو هو ته خان جو لاشو هٿ ڪريون. پر ان ۾ به هو ناڪامياب ٿيا. هڪ شواجي جي سپاهيءَ خان جو سر وڍي اوچي بانس جي لڪڙي مٿان ٽنگي ڇڏيو. شواجي بگل وڄائي فتح جي پڌرائي ڪئي ۽ قلعي مان توبون ڇٽڻ لڳيون. جيڪي به مسلماني فوج جا سردار ۽ سپاهي پڪڙيا ويا هئا تنکي جهجهو انعام ڏيئي عزت سان بيجاپور روانو ڪيائين. پنهنجن سپاهين کي به جهجها انعام ۽ جاگيرون عطا ڪيائين. شواجي کي چار هزار گهوڙا، پنجهٺ هاٿي ۽ ٻارنهن سؤ اُٺ هٿ آيا ۽ جي نقد روپيا ۽ سامان مليس سي انهن کان الڳ.

بيجاپور وارا ايترو ته ڊڄي ويا هئا جو هو انهي خوف ۾ هئا ته متان شواجي بيجاپور تي حملو ڪري اچي! اهو خالي ڊپ هون. اهو ممڪن ئي نه هئو. جنهن حڪومت مغل لشڪر جو مقابلو ڪيو هو تنهنجو مقابلو ڪرڻ سٿري ڳالهه نه هئي. ان وقت بيجاپور دربار شواجي جي پيءُ شاهجي کي صلح ڪرڻ جون پوريون اختيار ڏيئي سونپي روانو ڪيو. جڏهن شواجي ٻڌو ته سندس پيءُ وٽس اچي رهيو آهي تڏهن هو انجي مرحبا ڪرڻ لاءِ اڳتي ويو. جو سر بيجاپور جي سلطان جي اڳيون سلام ڪرڻ لاءِ نه جهڪيو هو اهو هينئر شاهجي

جي چوڻن تي هئو. شواجي پنهنجي پيءُ جي پالڪيءَ سان گڏ پيدل پئي هليو. هٿ جوڙي ۽ سر نمائي هر هڪ ڳالهه جو جواب ٿي ڏنائين. شاهجي پڻ لڄائمان هو ته جنهن پٽ کي ڪپٽر ٿي سمجهيائين سو اهڙو نه سپٽر ثابت ٿيو جو انهيءَ سان صلح ڪرڻ لاءِ ڪيس اچڻو پيو. شواجي هر هر ڪميسا گهوري رهيو هوس ته سندس جن ڪمن ڪري ڪيس ڏک رسيو هجي تنهلاءِ معافي ڏي.

صلح ٿي ويو. بيجاپور شواجي جي خود مختياري قبول ڪئي ۽ جيترا قلعا ۽ زمين سندس هٿ ۾ هئا تنهن کي هٿ نه لاتو ويو. شواجي ۽ شاهجي جي اها پڇاڙي جي ملاقات هئي. ان کان ٿورا ڏينهن پوءِ شاهجي کي شڪار ڪندي چوٽ لڳي جنهن کان سندس موت ٿيو. (هلندڙ)

سنڌي بيت

(١)

غلام علي عشق ۾ عاشق ٿـي آهيـن
ڪي لاهوتي لاهيـن لاڳاپا هن لوڪ جا.

(٢)

اندر آڳ عشق جا تن جو جوڳن جڳايا
پيالا پريم پريت جا تن پوريـن پايا
غلام علي عشق ۾ اوڏو ڪي آيا
ٿيا تن سامن سڄايا اوجاڳاني اکين جا.

(٣)

اگهيا در الله جي تن جوڳين جا جاڳا
ساري هن سنسار جا لاٿا لاهوتن لاڳا
غلام علي عشق ۾ آهي آڳن جا آڳا
اوهي سامي سهاڳا عشق جي اجاريا.

(٤)

پاڻي منهن مڙهيءَ ۾ ٿا اوڏو لي اورين
تنهن جا طلب جي سا چپا ٿي چورين
جو اقرب کون ويجهو وڃي ٿا ڏس تهين ڏورين
غلام علي عشق ۾ تڪ نه پيو تورين
سي مر سمرٿيون سورين جي رواس ريڌا رام سان.

(٥)

مڙهيءَ ۾ مذڪور ٿيو اُٿي جوڳي جاڳ
آهي عاشقن کي اهو لاهوتن جو لاڳ
غلام علي اصل کون اٿن عشق اجهاڳ
سي ڏيئي ڏيل ڏهاڳ وڃي سنمک سنياسي ٿيا.

(٦)

سي سنمک سنياسي ٿيا پاڻ وڃائي پاڻ
پوريا پروڙ کون جاڻ وڃائي جاڻ
غلام علي عشق جو آهي اصل هي اهڃاڻ
اوهي سامي سدا ساڻ هو هٺي هنگلاج ويا.

فقير ميان غلام علي

News, Notes & Comments

ڪانگريس جي ٻي سوپ

اها هڪ حقيقت آهي ته هينئر سنڌ جا ماڻهو ڪانگريس طرف ڇڪجي رهيا آهن. اڄ جي ثابتي سکر لڪ واري چونڊ مان ملي سگهي ٿي. جيڪا پهرين چونڊ ٿي هئي تنهن ۾ ديوان ڀوجسنگهه اٽڪل ٻه هزار ووٽ ڪانگريس اميدوار کان وڌيڪ کڻيا هوا. هڪ سال بعد ساڳي تڪ جي چونڊ ۾ ڪانگريس اميدوار، ديوان مولچند سوڳراسي ڀوجسنگهه جي ڀاءُ کان، ۱۷۰۰ ووٽ وڌيڪ کڻي سو ڏيکاري ٿو ته ڏينهن ٻڏين ڪانگريس سنڌ جي ماڻهن جي دلين تي قبضو ڪندي وڃي ٿي.

چڱو ڪم ڪنهن جو به ضايع نٿو وڃي. ڪانگريس جنهن ٻي ڊپائي سان هندستانين جي رهنمائي ڪئي آهي تنهن ماڻهن جون دليون کسي ورتيون آهن. البت ڪي ڪي ماڻهو ۽ ان ۾ به گهڻا مسلمان ڪانگريس جي مخالفت ڪري رهيا آهن. ڪانگريس جو ڏوهه فقط اهو آهي جو هوءَ سنڌ ۾ تعصبي ڳالهين کي وزن نٿي ڏئي. پر اها خوش قسمتي جي ڳالهه آهي جو هينئر اهڙن تعصبي انسانن جي اکين تان اند جا پڙدا هٽي رهيا آهن. اميد آهي ته جلد عام مسلمان، جنهن پلو ڪانگريس هٿان نٿي ٿيڻو آهي، سڀاڳي ٿي ۽ ڪانگريس جهنڊي هيٺ اچي هندستان کي آزاد ڪندا.

پڇاڙي ۾ مان پنهنجي دوست مسٽر چوئٿرام وليڇا کي سنڌس ڪاميابي تي مبارڪون ٿو ڏيان. آشا آهي ته هو ان من تن سان پنهنجي تڪ جي ماڻهن جي شيوا خاص طرح ۽ سڄي سنڌ جي شيوا عام طرح ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيندو.

ڪايا ڪلپ جو چمتڪار

پنڊت مالويه جو جواني هٿ ڪرڻ لاءِ ڪايا ڪلپ ساڌن شروع ڪيو هو تنهن ان باري ۾ هڪ وڏو بيان ڪڍيو آهي جنهن ۾ هيٺيون ڳالهيون چوي ٿو:-

۱٦ جنوري ۳۸ تي دوا شروع ٿي ۽ ۲۴ فيبروري تي پوري ٿي. پنڊت هرديت شاستري ۾ مان جدا جدا ڪيئان ٿي ۾ ۵۰ فوٽن جي دوريءَ تي پورا ۴۰ ڏينهن اندر رهيا سين. اهي ڏينهن جڻ وڏي آپسپاجا ڏينهن هئا. ۴۰ ڏينهن لاڳيتو اسان نه سج ڏٺو نه واندي ۾ اچي تازي هوا کاڌيسين. وقت گذارڻ لاءِ رگو ٿوري وقت لاءِ ڪجهه پڙهڻ جي موڪل هئي. منهنجي ڪوٺيءَ سان لاڳيتو ڪمري ۾ هڪ پنڊت ويد منتر

پڙهندو هو ۽ ڪي ڪرياڪرم ڪندو رهندو هو ۽ پاسي واري ڪمري ۾ هڪڙو پنڊت شريمد ڀڳوت گيتا اچاريندو رهندو هو. ڪڏهن ڪڏهن اسان کي پنهنجي ڪمري ۾ ڪنهن سان ملاقات ڪرڻ جي موڪل به ملي ويندي هئي. سنان، ورزش، حجامت ٺهرائڻ وغيره جي منع هئي. دوا واري عرصي ۾ اسان کي گهڻو وقت انڌيري ۾ ئي گهارڻو پوندو هو ۽ رڳو ضرورت پوڻ لاءِ بتي ٻاربي هئي. اسانجو کاڌو صرف ڪاري ڳئونءَ جو کير هو جو جيترو به پي سگهيا سين ٿي اوترو مليو سين ٿي. مان روز ڏيڍ سير ٻه سير کير پي ويندو هوس.

دوا مان فائدا

منهنجي دوست پنڊت هردت شاستري ۽ مون کي ڪايا ڪلپ مان ڏاڍو فائدو پهتو. پنڊت شاستري کي، جو مون کان ۱۴ سال ننڍو آهي، تندرستيءَ ۾ گهڻو فائدو پهتو آهي. دوا کان اڳ ۽ پوءِ ڪڍايل فوٽن مان ئي اها ڳالهه صاف ظاهر آهي. منهن جو وزن ۹ پائونڊ وڌيو آهي. چمڙي جي رنگ ۽ ڏيک ۾ سڌارو آيو آهي. منهنجي اکين جي روشني وڌي آهي. منهنجي يادگيريءَ جي شڪتي به گهڻو وڌي آهي. وار اڳي کان وڌيڪ ڪارا ٿيا آهن. هٿ اڳئين کان گهٽ ڏڪن ٿا.

مان هاڻي سڌو ٿي هلي سگهان ٿو. جا نراسائي مون کي ويڙهيندي نظر ٿي آئي سا صفا دور ٿي وئي آهي ۽ ان جي جاءِ تي اميد ۽ وشواس جا نوان سلا ڦٽي رهيا آهن.

پنڊت مالوي آخر ۾ ويچار ڪيو آهي ته انهن رشين ۽ ويدن جي ڪانفرنس هندو يونيورسٽيءَ ۾ سڏائي وڃي جن کي ڪايا ڪلپ جو پورو گيان آهي جئن اهي پنهنجا خيال هڪ ٻئي ۾ ڏيئي وٺي هڪ طريقو ڪڍن. سندس ارادو آهي ته هندو يونيورسٽيءَ ۾ رسائڻ وڀاڳ (حڪمت سيکارڻ جو ڪالو) کوليو وڃي.

سر اقبال جو ديهانت

ڪهڙو هندستاني سر اقبال جي موت، ٻڌي ڏک نه ڪندو؟ هو انهن ٿورڙن هستين مان هو جن قلم جي نوڪ سان هزارن آدمين جون دليون پاڻ ڏانهن ڇڪي ورتيون هيون. هو هندستاني شاعرن جي آسمان ۾ هڪ روشن ستارو هو. هنجي موت هڪ خال پيدا ڪيو آهي جو پورڻ مشڪل آهي.

سر اقبال اعلى درجي جو شاعر هو. سندس جوانيءَ جي وقت جو شعر قوميت ۽ جوانيءَ جي جذبن سان ڀريل آهي ۽ اهو هميشه امر رهندو. هينئون قومي غزل ته بلڪل مشهور آهي.

"ساري دنيا سي اچها هندستان همارا"

جئن سندس عمر وڌي ٿيندي وئي تئن سندس شعر مان تازگي به ڪم ٿيندي وئي. پڇاڙيءَ جي وقت ۾ اردو شعر ڇوڙي ڇڏي پارسي شعر چوندو هو. ويجهڙائيءَ ۾ راجنيتي ڳالهين ۾ به ٽپي پيو پر ان ۾ فتحياب نه ٿيو. جيڪو شعر چيو اٿس تنهنجو ترجمو ڪيترن دنيا جي ٻولين ۾ ٿيو آهي. بدقسمتي سان سندس شعر جو سنڌي ۾ انواد ڪونه ڇپيو آهي. اميد ته ڪو نه ڪو سڄڻ اقبال

جي شعر جو سنڌ واسين کي سواد ورائي سنڌ جي ساهت جي شيوا ڪندو. سر اقبال جي يادگيري سنڌ ۾ ٻي ڪهڙي اموني ۾ موزون طرح قائم ٿي سگهي ٿي؟

اوڙيسا جي گورنر جي سيڪريٽريءَ هيٺين پڌرائي ڪئي آهي:- راڄنيتي جي ٻي اعتبارىءَ جهڙي حالت هٿ ڪري ڇڪ آهي ته اوڙيسا جي موجوده گورنر جي موڪل تي روانو ٿيڻ ڪري حالتون نازڪ ٿينديون. گورنر اهو نيڪ نٿو سمجهي ته هو پنهنجي اڳئين رٿ موجب ڪو موڪل تي وڃي. لنهن ڪري پرانت جي بهتريءَ جي خيال کان ڪيس ٻيو ڪو رستو ڪو نه ٿو سجهي سواءِ ان جي ته هو پنهنجي موڪل رد ڪرائي. هند منتري ۽ گورنر جنرل سندس اهو عرض قبول ڪري سندس موڪل رد ڪئي آهي. اڳيڪري وزارت جو گهوٽالو دور ٿي ويو ڇا ڪاڻ ته گورنر موڪل تي وڃڻ رد ڪيو.

احمد پُڙهه ذاڙي واري ڪيس جو هڪ جوابدار چوڌري شير جنگ لـاهور لاهور سينٽرل جيل مان آزاد ڪيو ويو. هنکي ڏهه سال جيل جي سزا ڏني وئي هئي جنهن مان هن ٨ سال سزا ڪاٽي هئي. هن هڪ پوليس عيوضي کي پڌايو ته مونکي ٻاهرين دنيا ڏاڍي عجيب ٿـي لڳي. راڄنيتي حالتن لاءِ ڪجهه نه چيائين.

هندستان ۾ ٻاهريون ٿي پيو آهي جو ٢٤ بنگالي نوجوان جوئٽ ملٽري سرٽيفڪيٽ وٺڻ لاءِ امتحان ڏيئي رهيا آهن جو ٣ مئي کان شروع آهي. ڪلڪتا يونيورسٽي هاڻ خيال ڪيو آهي ته اهڙي ملٽري سکيا ڪاليج جي ٻئين ۽ ٽئين سال وارن ڇوڪرن کي به ڏيڻ ۾ اچي ۽ جيڪڏهن ڇوڪرن ۾ گهڻو چاهه ڏنو ويو ته سرڪار طرفان ڇوڪرن کي اهڙي سکيا وٺڻ لاءِ سهوليتون ڏنيون وينديون.

معلوم ٿيو آهي ته گانڌي ۽ جناح جي ملاقات تي مسلم ليگ جا ڪي اڳوان ناراضپي جو اظهار ڪري رهيا آهن. هنن جو چوڻ آهي ته:

ٻاهرين ان لاءِ اسان سان صلاح ڇو ڪين ڪئي وئي. جيڪڏهن هيءَ ملاقات جناح پنهنجي شخصي حيثيت ۾ ڪئي آهي ته ٻي ڳالهه آهي پر جيڪڏهن ليگ جي پريزيڊنٽ جي حيثيت ۾ ڪئي وئي آهي ته ان لاءِ ڪين به صلاح ڏيڻ جو حق هو.

بينگال وزارت فيصلو ڪيو آهي ته ٢١ انقلابي قيدين مان ١١ کي آزاد ڪجي جن جو مدو ٦ مهنن اندر پورو ٿيڻو آهي. سرڪار نوت قيدين جي آزادي جو حڪم واسطيدار عملدارن کي موڪليندي. ٻين راڄنيتي قيدين جي آزادي جو سوال ويچار هيٺ آهي جي سال يا ڏيڍ سال اندر ڇٽڻا آهن.

بمبئيءَ ۾ هڪ ڪستوري بائي زال سڪارام پڳونداس مارواڙيءَ جنهن جو پتي تازن فسادن ۾ موئي ويو، تنهن انهيءَ عيوضي لاءِ چيف پريزيڊنسي ماجسٽريٽ وٽ سوا لک جي دعوا وڌي آهي. هيءَ درخواست ۴۰ هزارن لاءِ شريمتي سرسولي بائي دلاوريا گهڻن جي ماءُ فساد وقت پنهنجي پٽ جي ٿيل خون لاءِ وڌي آهي.

تازن فسادن ڪري ڪل چيف پريزيڊنسي ماجسٽريٽ وٽ ۳ لکن جا ڪليم وڌا ويا آهن.

ميسور رياست جي هڪ ڳوٺ ۾ قومي جهنڊي چاڙهڻ تان جيڪا بندوقبازي ٿي هئي جنهن ۾ ۳۶ ڄڻا مئا آهن ان باري ۾ سرڪاري عملدارن قبوليو آهي ته پوليس ٽي دفعا بندوقبازي ڪئي ۽ سندن چوڻ آهي ته ماڻهن پوليس تي پٿر ۽ ٻيون شيون اڇلايون تڏهن بندوقبازي ڪئي وئي.

چين جو ملٽري اسپوڪسمين هڪ پڌرائيءَ ۾ چوي ٿو ته هينئر سڀني سرحدن تي جيڪا جنگ لڳي رهي آهي تنهن ۾ چين جو طرف زور ڏسڻ ۾ ٿو اچي. چيناڻي جتي ڪٿي محڪم آهن ۽ جپاني هو ڪنهن هنڌ پٺتي پاڇ ڪاٽي رهيا آهن. شانسي پرانت ۾ به چين جي شاندار سوڀ ٿي آهي.

هن جو وڌيڪ چوڻ آهي ته، جيڪڏهن جپانين کي ڪا نئين پرڏي نه ملي ته، اهو وقت بلڪل نزديڪ آهي جڏهن جپانن کي شانسي پرانت مان بلڪل تڏي ڪڍيو ويندو.

مئٽرڪ وديارٿين سان وڌل

مئٽرڪ جو امتحان گذريل اپريل ۾ ٿيو گذريو تنهن ۾ سنڌي جو پيپر اڳواٽ ظاهر ٿيو. پيپر جي ظاهر ٿيڻ ڪري ڪن پنجن ٻن شاگردن جو نفعو ٿيو هوندو پر انڪري ۱۸۰۰ شاگردن کان وري امتحان وٺي کين لوڙائڻ انصاف جي ورڌ آهي. اهو عالم آشڪار آهي ته ساري ملڪ جي مالي حالت بگڙيل آهي. اهڙي سمي ۾ شاگردن کان وري خرچ ڪرائڻ معقول ڪين وڏيڪ بوجي هيٺ آڻڻ. ڪنهن ممتحن جي چوڪ ڪري يونيورسٽي کي هي سخت قدم کڻڻ واجب ڪونه هو. هينئر شاگردن لاءِ ڪانه ڪا سهوليت ٿيڻ کپي. اميد ته يونيورسٽي ڪميشن جاچ ڪري اچي ٿي تنهنکي ڪي زبردست قدم کڻڻ کپن جئن شاگردن کي آئينده وري ساڳي تڪليف هيٺ اچڻو نه پوي.

سنڌ سرڪار نيٺ هنسراج وائرليس کي آزاد ڪيو. هو قيد وارو مدو سنڌ ۾ گذاريندو. ڪانگريس جي جيءِ.

سنڌو ساهت منڊل جا ڪتاب

۱. ٽالسٽاءِ جو جيون چرتر ۽ آکاڻيون ۰—۱۰—۰
۲. " جون اخلاقي آکاڻيون ۰—۸—۰
۳. " " آدرشي ۰—۸—۰
۴. " " ايڪيهه ۱—۴—۰
۵. " جا اوائلي آزمودا يا خيال ۰—۳—۰
۶. آزاد خيال زالون ۰—۶—۰
۷. پوتر زندگي ۰—۵—۰
۸. برهمچريه [مهاتما گانڌي جو] ۰—۴—۰

ائڊريس:- سنڌو آفيس
ميان جو ڳوٺ (پوسٽ)
(ضلعو شڪارپور)

سنڌيءَ جو بخت بالا!

ڇنبو جو سنڌ اسيمبليءَ جي ڪارروائيءَ ۾ سرڪاري طرح جاءِ ملي اٿس!!

بوءِ ڇو ته حب وطن ڏاريون، سنڌيءَ ۾ ڪهڙو
ولوڙو سنڌي ساهتيہ کي ملندو؟

خوشخبري: مسٽر موهنداس ڪوڙومل جو
لکيل تازو ڪتاب.

(١) اخلاقي آواز ٽالي عمده ڪتاب
سنڌيءَ جو سينگار ٿيو تازو شايع ٿيو
آهي. صفحا ڏيڍ سؤ. ڇهن تصويرن سان
ان ڇاپو ٽيوڪ عجائب اٿس. مغرب ۾ ڇپيل
ڪتابن جي سڪ ڀڄو لاهي. اديب خواهه وڏن
لاءِ مفيد، قيمت فقط اٺ آنا.

(٢) اخلاقي آڪاٽيون ڇپايل ڪوڙومل
سنڌي ساهتيہ منڊل جي.

(٣) هند جو سگهو (ست تصويرن سان)
(پريس ۾)

(٤) ٻچڙي نارين جا چرتر (٩ تصويرن سان)
قيمت چار آنا

(٥) ڦلاسفيءَ جا اوائلي آزمودا ۽ خيال
قيمت ڇهه آنا — ٻنا لسي پاڻي تي آنا
ڇپايل سنڌي ساهتيہ منڊل جا

(٦) "سنڌ ۾ ڪيتي" قيمت ٽڪو

(٧) وات جي صحت قيمت ٻه آنا
(تصويرن)

ملڻ جو هنڌ:- 68 ... ڪراچي سنڌ.

ڪوڙومل سنڌي ساهتيہ منڊل حيدرآباد سنڌ
"سنڌو" آفيس ميان جو ڳوٺ شڪارپور سنڌ

اوهانکي سنڌي ساهتيہ لاءِ پيار آهي؟

ته جلد سنڌو مخزن جا گراهڪ ٿيو.

"سنڌو" سنڌ جي سڀني اخبارن
کان اور ۽ نئين رنگ ڍنگ تي
ماهوار مخزن آهي.
منجهس اخلاقي، روحاني، جذباتي
۽ اهڙا اڻاريندڙ ليکڪ درج ٿيندا.
هر مهيني سنڌ جي اعليٰ دماغ ۽
مشهور ليکڪن جا تازا ليکڪ قلم بند
ٿي "سنڌو" مخزن ذريعي پڌرا
ٿيندا.

ساليانو چندو فقط چار روپيا
سنڌو آفيس ميان جو ڳوٺ

جاسوسي چڪر

باتصوير ماهوار ناول اخبار
رنگين صورت ۾ سنڌي ڇپائي سان
نهايت ئي عمده انگين ۾ سنسني خيز
جاسوسي ناول سان پرلي بهترين
سؤ کان به وڌيڪ صفحا هر
وقت تي نڪرندو.
ششماهي چندو اڍائي روپيا. وڌ
سالياني بيت مهنا ولي ۽ رنگين ...

خوبچند - ٻي - ساڳيو ... ٽرڪ سيلر
مالڪ جاسوسي چڪر شڪارپور سنڌ

Reg No. S. 437. MAY 1938

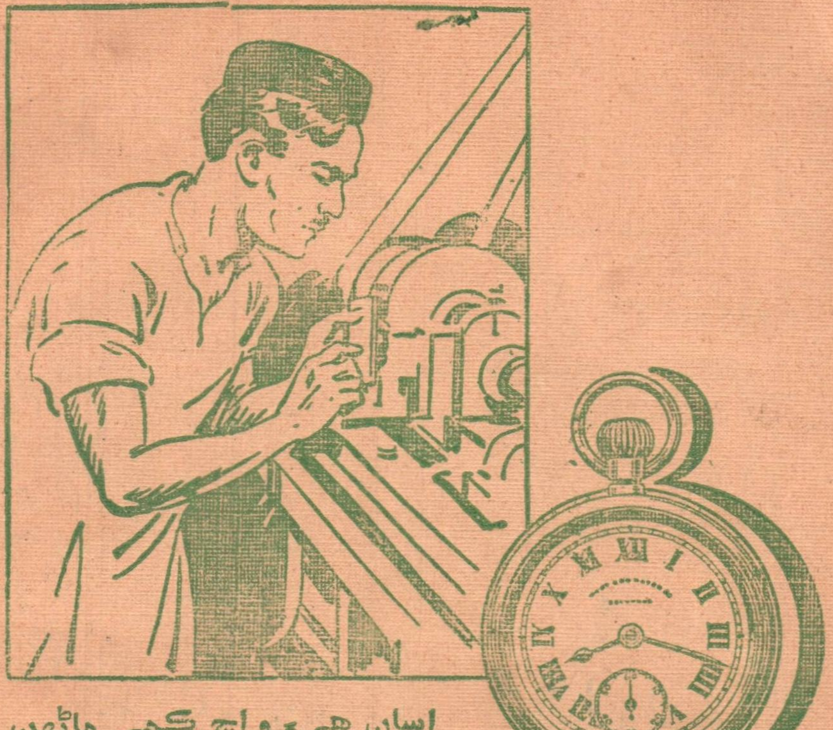

اسان هي ۽ واچ ڪمي ماڻهن
لاءِ ٺاهي آهي!

هي واچ آهي جا هر ڪو
ڪمي ماڻهو وٺي سگهي ٿو
”ويسٽ اينڊ“ واچ ٺهڻ
روپين ۾ بناوت ۽ مال ۾ بي
عيب. ”سيڪنڊس“ بنا چابي ۽
ليور پاڪيٽ واچ مضبوط سهڻي
۽ وسي جهڙي آهي. سالن جا
سال پورو وقت ڏيندي.

ڊي ”سيڪنڊس“ بنا
چابي ليور پاڪيٽ واچ تمام
قيمت خرچ واري ۽ خاطري ۽
جهڙو پورو وقت ڏيندڙ.
اڪل سلور ٠-٠-١٣ روپيه

وڏو با تصوير ڪئٽلاگ
لکڻ تي مفت موڪليو ويندو

ويسٽ اينڊ واچ ڪمپني بمبئي ۽ ڪلڪتا

WEST END WATCH Co.

BOMBAY CALCUTTA